5

HRVATSKA
KNJIŽEVNA
REVIJA

MARULIĆ

1979

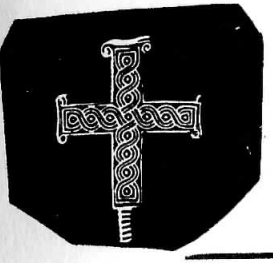

MARULIĆ
hrvatska književna revija
Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Uređuju:
Radovan Grgec (glavni i odgovorni urednik), Ante Jakšić i Svevlad Slamnig

Uredničko vijeće:
Osman Berberović, Pere Dulčić, August Đarmati, Radovan Grgec, Ante Jakšić, Stjepan Krčmar, Ljiljana Matković-Vlašić, Kuzma Moskatelo, Luka Perinić, Svevlad Slamnig i Dinko Tusun

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac)

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
telefon 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 30.— d.
Godišnja pretplata 180.— d. uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 23 US dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: NIŠRO Varaždin

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, Zagreb, broj 229/1-1979. od 15. II. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 5 **ZAGREB, rujan — listopad 1979.** **GOD. XII**

Radovan GRGEC

Uz broj 5/79

Nakon »prazničkog« broja 4/79 eto nam i jesenskog broja 5/79 hrvatske književne revije »Marulić«, koji dolazi s malim zakašnjenjem.

Nadamo se da se zbog toga nećete ljutiti jer se i ovaj broj ističe svojom zanimljivošću i raznolikošću. »Marulić« je sve čitaniji. Stoga i opet ponavljamo apel iz prošlog broja koji se odnosi na nalaženje novih pretplatnika, na podmirenje pretplatničke obveze i na dobrovoljne priloge za Fond Marulića. Unaprijed zahvaljujemo.

Tu su i opet naše najčitanije rubrike: »Theatralia et alia« i »Mišljenja i reagiranja«. U rubriku »Mišljenja i reagiranja« stavili smo i odgovor grupe »Rasudbe«. U rubrici »Uz rub« nalazi se djelomično obrazloženje našeg negodovanja zbog toga što oni koji pišu pod pseudonimima misle da mogu ravnopravno polemizirati s onima koji u raspravu ulaze pod punim imenom i s punom odgovornošću i što su vrlo »obazrivi« prema onima pred kojima skrivaju svoje pravo ime a manje »opasnima« pridijevaju diskvalifikacione etikete iz poznatoga »crno-bijelog« arsenala. Ako smo i pogriješili strpavši nekog laika među klerike, to je prilično nevažno s obzirom na činjenicu da se po rječniku i stilu pozna »šapa učitelja«, »inspiracija« i ishodište kritike. Svakako i grupa »Rasudbe« kao i svi oni koji se ne slažu s našim mišljenjem imaju pravo da iznesu svoje mišljenje i da ukažu na eventualne krive informacije. Žao nam je da se nisu javili i drugi koji su to obećali jer bismo u toj rubrici željeli objaviti i što više priloga onih koji se s nama ne slažu zbog naše često isticane »devize«: »Audiatur et altera pars!«

Budući da je blok priloga o Matošu izazvao veliku pažnju, u obilju prispjelih članaka s istom tematikom izabrali smo još dva priloga. Toplo pozdravljamo prilog Alije Nametka, našeg starog suradnika, koji nam se nakon pauze i opet javlja. Prilozi iz Nametkova kraja i o Nametkovu kraju uvijek su nam dobro došli radi upotpunjenja osnovne fizonomije naše revije. Ima tu još nekih vrijednih beletrističkih priloga, ali i polemike i kritike, koja se ponešto razlikuje od priloga u razmjerno »mirnom« broju 4/79.

Eto, takvi smo mi ljudi. Nakon povlaštenih trenutaka smirenosti, vedrine i oduševljenja, kada nas znade preobraziti zajednička svijest o slozi, jedinstvu i solidarnosti, kao npr. na nekim jubilarnim manifestacijama, vraćamo se svagdanjim »čarkama«. Uostalom, možda su i one nekada potrebne ili korisne. Čitajte, pa sami donesite zaključak!

Mi, pak, mislimo da su potrebna ne samo općenarodna slavlja i »kupelji masa« (ili »masiranje suznih žljezda«, kako bi to rekli neki podrugljivci), nego i trenuci kritike i autokritike. Nadasve je pak važno da se od egzaltacije uz »pol-litriku« (kako bi rekao naš Matoš) prijeđe na konkretno svjedočenje, od riječi na djela.

To upozorenje, dakako, nipošto ne umanjuje veliko značenje takvih proslava i manifestacija, jer su to događaji i doživljaji koji treba da probude i prodube savjest i svijest naroda.

Od srca zahvaljujemo svim čitateljima, suradnicima, prijateljima i dobročiniteljima koji su ovih dana doznačili svoje dobrovoljne priloge za FOND MARULIĆA.

August ĐARMATI

Kasna jesen u meni

Doba kad lišće žuti
I prestaju igre tašte,
Kada se zbilja sluti
I kad se smiruju mašte.

Cvjetaju sumorni dani
U prirodi i u meni,
Bude se utisci rani
Iz doba kad lišće zeleni.

Kasni su sati za sanje,
Za zvučne glasove žica,
Tko će na golo granje
Da vrati pjesmu ptica?

Bježi od svega, bježi,
Šapuću tužna bdijenja,
Skoro će zima da sniježi
Nad njivama negdašnjih zrijenja.

Već kasna jesen pada
A još se zamišljen skitam —
Što treba raditi sada?
Samoga sebe pitam...

Domaj

Da sam se z Dravom pozdravil
i vu Međimurje zašel
vu sakom sam vuglu grunta
sebe v davnini našel.

Negdašnjost mi stiha rekla
da moje tajne skriva,
i razmel sam žveglice ftic:
Si došel dimo, Iva?

Nad menom je zastor od zvezd,
kak su drftale na me!
gledal sam onu kaj svetli
nad grobom moje mame.

Htjela bih

Još jednom bih htjela
doživjeti promjenu sebe same
i brati cvijeće
da dodirom ruku dozovem prošlost
i kao nekoć da osjetim miris ciklame.

Htjela bih još samo jednom
dohvatiti zvijezde moga djetinjstva
da u meni probude maštanja
kako pozlaćujem orahe
i čistim rukama
svima donašam čarove praštanja.

Utkat ću u sebe želje čiste
da me obasja neopisiva radost
i da me patnja mine.
Tada ću sa snagom djeteta
poletjeti u nove daljine...

Problem muzikalnosti stila u Matoševoj noveli »Camao«

Donosimo kraći odlomak studije I. Vladimira Horvata »Strukturalna analiza, sinteza i interpretacija Matoševe novele 'Camao'«. U narednim brojevima donijet ćemo i druge odlomke.

Teoretičari književnosti i umjetnosti iznose veoma različita mišljenja o muzikalnosti stila. Čujmo dva najoprečnija.

Etienne SOURIAU u svojoj poznatoj knjizi »*Odnos među umjetnostima*« ima i poglavlje »Muzika i književnost«. U njem tvrdi da se samo uspoređivanjem može shvatiti »ona dublja, intimnija umjetnička stvarnost... koja omogućuje da se u poeziji zapazi muzika. Velim muzika, ne metaforički, nego po stvarnoj vezi, po upotrebi potpuno istih sredstava, shodno pravilima koja su funkcionalno slična. Muzika uistinu mnogo neuglađenija, mnogo prostija od muzičareve, a ipak bar isto toliko dostojna divljenja, po načinu na koji se do nje dolazi, sredstvima i materijalom zaista vrlo elementarnim, vrlo buntovnim, vrlo neelastičnim, i koje valja upotrebljavati takve kakve ih daje jezik za stvaranje veoma magijskih ritmova, melodija i harmonija«.[1] O muzici poezije Souriau želi govoriti jednoznačno, a ne samo metaforički, i zato tvrdi da se radi o upotrebi »potpuno istih sredstava«. No, odmah si zatim postaje nedosljedan, jer sve svodi na funkcionalnu sličnost, tj. analogiju.

René WELLEK i Austin WAREN u svojoj »*Teoriji književnosti*« pišu: »Termin 'muzičnost' (ili 'melodičnost') stila treba odbaciti kao varljiv. Pojave koje sad utvrđujemo nisu nimalo slične muzičkoj 'melodiji': u muzici melodiju određuje, naravno, visina tona, te je ona otud pomalo slična jezičkoj intonaciji. U stvari, crta intonacije izgovorene rečenice, čijim su tonskim visinama svojstvene nepostojanost i brze promjene, znatno se razlikuje od muzičke melodije, čije su tonske visine utvrđene, a intervali određeni.«[2] Autori, koji se inače odlikuju velikom akribijom, odbacuju pojam muzikalnosti stila, jer da je on varljiv, to jest dvoznačan: označava dvije pojave, literarnu i muzičku, koje »nisu nimalo slične«. Ali odmah zatim priznaju da je melodija u muzici »*pomalo slična* jezičkoj intonaciji«, a intonacija izgovorene rečenice *razlikuje se samo* »*znatno*« — ali ne posve — od muzičke me-

1. Etjen SURIO, Odnos među umetnostima. Svjetlost, Sarajevo 1958, str. 197
2. VELEK-VOREN, Teorija književnosti. Nolit, Beograd 1965, str. 182

lodije. A pojam koji označava stvarnost u isto vrijeme i sličnu i različnu, pa makar i pomalo sličnu a znatno različnu, nikako nije varljivo dvoznačan nego *analogan.*

Tako smo eto logičkom, analizom dvaju suprotnih mišljenja — pokazavši njihovu unutarnju nedosljednost — dokazali njihovu uzajamnu sličnost, gotovo identičnost: muzikalnost stila nije ni jednoznačan ni dvoznačan, nego analogan pojam jer između literature i muzike postoji *strukturna i funkcionalna sličnost,* unatoč očitoj različitosti.

MUZIKALNOST MATOŠEVA STILA

Nakon što smo teoretski, barem ukratko, dokazali opravdanost pojma *muzikalnost stila,* pokažimo sada s kojim pravom govorimo o muzikalnosti Matoševa stila.

Muzikalnost Matoševih stihova svima nam je dobro poznata kao i njegovo priznanje da — otkad se zbog grča desnice morao odreći sviranja — »stihovima zadovoljava svoje muzikalne potrebe, pišući ih ušima i za (dobre) uši«.[3] Spominjanjem »muzikalnih potreba« Matoš pokazuje da je svjestan i svoga glazbenog talenta, i svoje glazbene kulture. To je još jasnije pokazao 1909, odgovarajući na napad Josipa Canića:[4] »U pitanju moje muzikalne kompetencije mogu gospodinu Caniću reći da je nisam stekao na bugariji ili bisernici, nego kao praktičan glazbenik, živeći kao čelist od muzike 15 godina u inozemstvu, prošavši tako cijelu modernu orkestralnu i »kammer«-muziku, rođen u muzikalnoj kući i upućen odgojem, radom, iskustvom i čitanjem u tajne svih muzikalnih struja. Međutim, ja se ne geriram kao zagrebački muzikalni kritičar, pišući svoje muzikalne impresije samo *en passant,* mimogredce, jer se kao literat i novinar smatram tek muzikalnim amaterom.«[5] Taj »muzikalni amater« napisao je već 1901. Andriji Milčinoviću o svom ocu Augustu »poznatom zagrebačkom učitelju i orguljašu kod sv. Marka« — kako ga karakterizira u Autobiografiji — slijedeće: »Šteta, što je u muzici tako reći autodidakt. Kunem Vam se, da ima i danas muzikalnog osjećaja kao svaki virtuoz. I ja bih, da postadoh, kojom srećom, muzičar, više vrijedio nego ovako. I onako, AKO BUDEM ŠTO VALJANO NAPISAO, VRIJEDIĆE NAJVIŠE MUZIKALNI DIO, RITAM, STIL. (Istakao I.V.H.) Ne mogu Vam dosta naopetovati, da mi je jedino zato krivo na mizeriju, te ne mogu razraditi, elegantno i ukusno, koju ideju. Ovako — crtičar. Roman stisnut u par redaka. U ostalom, moja djeca, koju »u traljama otac u svet opravlja«, možda će baš radi tih tralja biti tako tragična.«[6] Jasno nam je da je Matoševo nezadovoljstvo s »traljama« njegovih djela neobjektivno, a uzrokovali su ga pretjerani i prestrogi artistički zahtjevi prema sebi i svome stvaranju, pa i prema drugima. Jer za Matoša »stil je estetička sugestija riječi poredanih po njihovoj *plastičnoj i muzikalnoj vrijednosti.*«[7] A da je Matoš taj ideal i ostvarivao, priznaje mu i Tin Ujević kad piše: »Cello nije bio jedini njegov instrumenat; on je bio *vješti svirač riječi, i* imao je *Muzu muzikalnu.*«[8]

3. Sabrana djela I, JAZU 1953, str. 401
Vidi Muzička enciklopedija I (drugo izdanje, 1971), 286a
4. Josip Canić bio je kompozitor, dirigent i kritičar. Komponirao je pretežno za tamburaške zborove.
5. Citirano prema »Misli i pogledi A. G. Matoša«, str. 354; SD X 385
6. Citirano prema M. ŽEŽELJ, Tragajući za Matošem, Matica hrvatska, Zagreb 1970, str. 217

Muzikalnost Matoševa stila ne sastoji se samo u pomnom izabiranju melodičnih riječi, eufonijskih sintagmi, i dotjeranom ritmu rečenica, gdje se on »tako često i tako uporno prepušta muzičkoj tehnici fraze«[9], nego i u harmoničnosti većih proznih cjelina, koje su u globalnoj strukturi vrlo slične konkretnim muzičkim oblicima.

Na tu analogiju koja postoji između strukture Matoševe proze i strukture određenog muzičkog oblika prvi je upozorio dr Ivo FRANGEŠ u opširnoj studiji »*Stil Matoševe novelistike*«.[10] Na odlomku novele »Ugasnulo svjetlo«, kao i na srodnom sonetu »Utjeha kose«, pokazuje on bjelodano da Matoš strukturira riječi i sintagme u trojnom ritmu, npr. »mrtav, taman, žalostan a r p e g g i o !« ili »U snu. Tužnu. Mrtvu«. Dr Frangeš zaključuje: »Ne treba zaboraviti ni posljednju riječ odlomka, koja u potpunosti objašnjava (unutrašnjim objašnjenjem) *fakturu i nadahnuće teksta:* a r p e g g i o, jer ovo je odista pravo a r p e g g i r a n j e«.[11]

Dr Krunoslav PRANJIĆ u svojoj knjizi »*Jezik i književno djelo*« dodaje — na kraju sintaktostilističke studije »FUGA MATOŠIANA« — *(Ekskurs u muzikološke analogije),* koji započinje ovako: »Nazvao sam to i ekskursom — i vizualno, sâm podnaslov već grafički ogradio i n p a r e n t h e s i — što će pokušaj biti zaista samo pokušaj, svjestan riziko, ali činjenice, *jezične* činjenice nekolikih Matoševih proznih tekstova neodoljivo vuku u analogije muzikološke ... Da je čija proza muzikalna — to je, često, opće mjesto književne kritike i osejistike. No, 'muzikalnost' je tu samo metafora koja tek *naznačuje* možda ispravno intuiran fenomen. ... Pokušat ću analizirati (jezično-stilski: pojavom reduplikacija, zapravo triplikacija glagolskih i imeničkih) kraj novelete »Iglasto čeljade« koja svojom strukturom podsjeća na kontrapunktski stil i na ekspoziciju (prvu provedbu) najrazvijenije umjetničke forme kontrapunktskog stila — na ekspoziciju *fuge*«[12]. Zatim donosi opis kontrapunkta i fuge prema Muzičkoj enciklopediji, pa spomenuti Matošev tekst, i na kraju zaključuje: »Bila bi to, strukturno i kompozicijski, šestoglasna literarna fuga (Sextupel fuga). Šest 'glasova' nosi šest tema, šest triplikacija:

... Ubiti ... Ubiti ... Ubiti ...
... Umrijeti ... Umrijeti ... Umrijeti ...
... Smrt ... Smrt ... Smrt ...
... Poznanje ... Poznanje ... Poznanje ...
... Ništa ... Ništa ... Ništa ...
... Igla ... Igla ... Igla ...

7. Književnost i književnici. Djela A. G. Matoša III, 408. Cit. prema I. Frangeš, Studije i eseji, str. 129
8. »Em smo Horvati«, Savremenik, svibanj 1914, god IX, br. 5. Cit. prema A. G. MATOŠ — in memoriam, Wiesnerova biblioteka, Zagreb 1934, str. 116.
9. I. FRANGEŠ, Studije i eseji, Naprijed, Zagreb 1967, str. 150
10. Rad JAZU 333, Zgb 1963, 239-298
11. O. c. 271
12. Dr Krunoslav PRANJIĆ, Jezik i književno djelo, ŠK, Zgb 68, str. 133

— A svaka nova tema, jezično izražena triplikacijom, iz prethodne preuzima riječ-sponu, 'S t i c h w o r t'. I svaka tema daje nekakav odgovor, nekakvu eksplikaciju prethodnoj. Strukturna analogija, dakle, vrlo očita«.[13]

Ta se literarno-muzička strukturna analogija odnosi samo na jedan dio, konkretno na završetak novele. Postoji li u Matoševom stvaralaštvu možda i čitava novela koja u svojoj globalnoj strukturi odgovara kojoj muzičkoj shemi?

Nakon strukturne analize Matoševe novele »C a m a o« u kojoj »zvijezde zvuče, a zvukovi zvjezdoniću«, i nama se nametnula *analogija* sa shemom ili strukturom KLASIČNOG SONATNOG OBLIKA.

MUZIKOLOŠKA TEORIJA SONATNOG OBLIKA

...S o n a t n i o b l i k ima tri dijela: e k s p o z i c i j u, p r o v e d b u (razradbu ili razvoj) i r e p r i z u. Trihotomija, tako tipična za klasični stil, očituje se dakle i ovdje.

E k s p o z i c i j a iznosi građu, koja će poslužiti u oblikovanju cijele forme. Ta je građa usredotočena u d v i j e glavne misli, u p r v o j i d r u g o j temi. Ove se dvije teme ne razlikuju samo po muzičkoj građi, nego su i u pogledu tonaliteta u opreci.,(...)

Prva je t e m a obično sažetija od druge, u njoj prevladava ritmički momenat. Odlikuje se karakterističnim motivima. Ona je rijetko periodički građena, a nikada u obliku pjesme, kao što je to slučaj kod teme ronda. Što se samog karaktera tiče, on je vrlo različit. Jedanput je pun neke unutarnje napetosti i dramatike (...)

Nasuprot ovim karakteristikama d r u g a j e t e m a šira, u njoj dolazi do izražaja više melodijsko-lirski momenat. Nerijetko se jasno naziru *odsjeci*, pa nas to ovlašćuje da govorimo o g r u p i druge teme.

U razvoju sonatne forme tonalna je opreka između prve i druge teme prethodila muzičko-sadržajnoj diferenciji obiju tema.(...) Sonatna forma u svojoj klasičnoj formulaciji u zrelim djelima Haydna, Mozarta i naročito Beethovena jasno je dvotematska. Kod Beethovena se međutim već vrlo rano (npr. već u 1. klav. sonati u f-molu) opaža težnja da se druga tema razvije iz prve.(...)

Ova misao o organičkoj povezanosti prve i druge teme u krajnjoj je liniji samo odraz težnje da se cijela muzička forma shvati kao logičan i organičan rast, što će se očitovati u svima, pa i najsitnijim dijelovima kompozicije.

Prvu i drugu temu veže m e đ u s t a v a k. U njemu se provodi modulacija iz osnovnog tonaliteta, u tonalitet dominante. Ali to nije nipošto njegov jedini zadatak, jer se u njemu i po njemu odvija proces koji omogućuje logično i organsko uvođenje druge teme.(...)

Pokušat ćemo dati još dva tipična rješenja. Ali prethodno ćemo prekrstiti međustavak u izraz m o s t (D'Indy), jer mislimo da je jasniji i da bolje označuje svoju funkciju.(...)

13. O. c. 135

Ekspozicija završava c o d e t t o m koja je građena ili na novom motivu ili nadovezuje na prethodnu motivičku građu. Codetta stoji uvijek u tonalitetu druge teme, te ga učvršćuje. U izvjesnim slučajevima može da poprimi karakter treće, završne teme. Iza codette nalazi se gdjekada *kratki »most«*, koji služi za prelaz u opetovanje ekspozicije ili zato da se poveže ekspozicija s provedbom.(...)

P r o v e d b a. U provedbi je kompozitorova stvaralačka mašta najslobodnija. U njoj se razrađuju motivi prve i druge teme (što je najčešći slučaj kod Beethovena), ili se razrađuju motivi samo 1. ili samo 2. teme (ovo je rjeđe), a konačno mogu da posluže za gradnju provedbe i motivi mosta ili codette. Ukratko, sva građa koju smo upoznali u ekspoziciji može postati predmetom »diskusije« u provedbi.(...)

Dešava se, i to mnogo češće nego što je to starija teorija dopuštala, da se u provedbi pojavi nova tema.

R e p r i z a j e ponavljanje ekspozicije s jednom bitnom izmjenom: druga tema donesena je u tonalitetu prve teme, a to znači da se harmonijska napetost koja je vladala između obiju tema u ekspoziciji sada napušta.

Sam nastup reprize pažljivo je pripremljen. Najčešće sredstvo jest *pedalni ton* (orgelpunkt) *na tonu dominante*. Time se harmonijski priprema ponovni nastup glavne teme u *osnovnom tonalitetu*. Ali njen se nastup priprema i motivički.(...)

Mi ćemo ovu, bilo harmonijsku, bilo motivičku pripremu reprize nazvati n a p e t o š ć u.(...)

Što je sonatna forma razvijenija, to se repriza kao cjelina više razlikuje od ekspozicije. ...

Gledamo li na sonatnu formu kao na cjelinu koja se logično razvija iz pretpostavaka koje su često date u jezgri glavne teme, bit će od važnosti ne samo promatrati, nego i doživjeti dinamičku krivulju (porast-vrhunac-opadanje) cijele forme.

Ovdje bismo htjeli upozoriti samo na to da kod jednih kompozitora dinamička i razvojna linija dostiže svoj vrhunac u provedbi, a kod drugih u ponovnom nastupu glavne teme.

Sonatni oblik završava većom ili manjom *c o d o m koja nadovezuje na codettu* reekspozicije.(...)

Na kraju htjeli bi upozoriti još na jedno, a to je *d i j a l e k t i č k i p r i n c i p* sonatnog oblika. Teza = Tema; Antiteza = Tema II.; Proces sintetiziranja = Provedba; Sinteza = Repriza: svođenje prve i druge teme na zajedničku tonalnu razinu.

Možda jedinu analogiju sa sonatnom formom imamo u zakonima koji pokreću d r a m u. Pokušaj povući paralelu!

(Muzički oblici (homofoni), izvod iz predavanja prof. MILA CIPRE, dekana Muzičke akademije u Zagrebu. Kao rukopis umnožilo Udruženje studenata Muzičke akademije, Zagreb 1962, str. 28-36 passim)

»CODA (tal. rep. kraj), završni dio kompozicije ili, u cikličkim oblicima, pojedinog stavka. (...) Njezina je uloga da dovede razvojnu liniju kompozicije do smirenja ili do kulminacije...« U sonatnoj formi slijedi nakon reprize.

(Muzička enciklopedija 1, Zagreb 1971, str. 342a)

Nakon što smo čuli muzikološku teoriju o strukturi klasičnog sonatnog oblika, usporedimo je sa strukturom Matoševe novele CAMAO.

I u noveli se jasno razlikuju TRI DIJELA:

1. dio I. — X. o Alfredu Kamenskom = EKSPOZICIJA
2. dio XI. — XX. o Alfredu i Fanny = PROVEDBA
3. dio XXI. — XXX o Alfredu i Fanny, mužu i Camau = REPRIZA

Kroz sva tri dijela Matoš iznosi, provodi i varira DVIJE TEME: LJUBAV I SMRT, koje dobivaju razne nijanse i značenja, pa se dopunjuju i s BINARNIM OPOZICIJAMA: DOBRO — ZLO, (ZDRAVLJE — BOLEST), BIJELO — CRNO.

U *EKSPOZICIJI* (I. — X.) zapažamo slijedeće:

I. — IV. obrađuje *I. TEMU:* LJUBAV I DOBRO, brižna ljubav i blagostanje.
V. predstavlja *MOST:* ujak — dobrotvor umire, nastupa SMRT I ZLO.
VI. obrađuje *II. TEMU:* BIJEDA, BOLEST, ZLO.
VII. isprepliće *I. i II. TEMU:* DOBRO I ZLO.
VIII. vraća se na *II. TEMU:* ZLO I SMRT.
IX. vraća se na *I. TEMU:* LJUBAV.
X. je *CODETTA* s *I. i II. TEMOM:* UBOJSTVO zbog nesretne LJUBAVI.
X, 10—11 predstavlja »*KRATKI MOST*« između CODETTE i PROVEDBE.

U *PROVEDBI* Matoš varira dvije glavne teme LJUBAV I SMRT, na koje nas je intenzivnije pripremio codettom, i to variranje ide slijedećim redom:

XI. — XIII. dominira *I. TEMA:* LJUBAV
XIV. — XV. relevantne su *I. i II. TEMA:* LJUBAV I SMRT
XVI. opet dominira *II. TEMA:* SMRT
XVII. isprepliću se *I. i II. TEMA:* LJUBAV I SMRT
XVIII. — XIX. opet je dominantna *II. TEMA:* SMRT
XX. dominira opet *I. TEMA:* Ali ta je ljubav sada jača i od smrti (XX, 10: »Da umriješe, ne bi u taj čas osjetili«), pa se na taj način *I. i II. TEMA SINTETIZIRAJU*, i time je provedba u potpunosti postigla svoj cilj i savršenost. Ta je savršenost provedbe postignuta tim više što LJUBAV Alfreda i Fanny dobiva i *KOZMIČKU DIMENZIJU:* »... A lahor šuška kroz cvijeće i mirišljivu kosu, kao da behar ašikuje sa zvjezdicama tijo... tijacko...« (XX, 11).

U *REPRIZI* Matoš i dalje varira, kombinira i sintetizira obje glavne teme LJUBAV I SMRT. Ali — jer su u XXI. segmentu javlja Fannyn muž Forest, kojega je već u XV, 1-2 najavio »grom daleke oluje« (koji možemo protumačiti kao PEDALNI TON ili ORGELPUNKT) — u reprizi prevladava slutnja NESREĆE I SMRTI kao kazne za nedopuštenu LJUBAV.

U segm. XXII. javlja se i CAMAO, simbol savjesti i moralnog zakona, čiji *poklik »Kamenskome sledi krv u žilama«*, što je — muzikološki gledano — svakako *PEDALNI TON*. Segmenti XXIII — XXVIII. Zapravo su CRESCENDO FUNEBROSO, jer u njima ubrzanim ritmom dolazi SMRT kao kazna GREŠNE LJUBAVI. Segmenti XXVIII — XXIX znače povratak I. TEMI koja se sada javlja kao PROČIŠĆENA LJUBAV po kojoj Kamenski doživljava RELIGIOZNO SMIRENJE.

XXX Segm. je *CODA* u kojoj se opet javljaju I. i II. TEMA: *LJUBAV I SMRT*, ali sada kao trajna opomena i prijetnja Camaa, simbola moralnog zakona.

Tako bi, eto, izgledala literarno — muzikološka strukturna analogija Matoševe novele »Camao« i klasičnog sonatnog oblika. Dotle je nas dovela intuicija i naše skromno muzičko obrazovanje. Stručnjaci će možda otkriti i nove, dublje vidike muzikalnosti Matoševe »muzike riječi«.

Mi smo se zadržali samo na globalnoj strukturnoj analogiji novele »Camao« i sheme klasičnog oblika. Možda bi se u pronalaženju analogija moglo ići i dalje, pa u okvirima globalne strukturne analogije pokazati i parcijalnu analogiju, pa na taj način dokazati totalnu strukturnu analogiju.

Branko KRMPOTIĆ

Matoševa majka — Našičanka

Dok se još nalazimo u godini sjećanja, tihih proslava (kao: Veče Matoševe poezije, uz muziku i recitiranje pjesnikovih stihova, izvedeno u prostorijama HKD sv. Ćirila i Metoda u Zagrebu) te skromnih prigodnih podsjeta na 65. obljetnicu smrti hrvatskoga pjesnika, književnoga kritičara, polemičara, esejista i literarnog pečalbara Antuna Gustava Matoša (umro 17. ožujka 1914. godine), to nam se nameće misao da se ovim prikazom osvrnemo i na Matoševu majku, »Gospu Mariju«, koja je rođena u Našicama, slavonskome gradiću s, od starine, razvijenom kulturom i društvenom tradicijom (Brojni franjevački znanstvenici iz te sredine, zatim književnici i crkveni povjesničari, kao i politički arbitri banske vlasti u Hrvatskoj te glazbeno-umjetnički krug pojedinih članova našičke obitelji grofova Pejačevića). Na umu su nam, pak ih priopćujemo, i neki porodični detalji što su usko povezani s članovima obitelji Schams i Matoš, a koji su našim povjesničarima književnosti, najblaže rečeno, slabije ili nikako poznati, a možda su i značajni za upoznavanje ljudskog i intelektualnog formiranja ličnosti čovjeka i pjesnika AG Matoša. Glavna je osoba ovoga napisa Matoševa majka Marija, zatim osvrt na njezino rodbinsko porijeklo, kao i na njezin brižan odnos prema svome sinu Antunu Gustavu, ili nježnim obiteljskim hipokorističkim tepanjem — Gustlu, te pjesnikove poetske refleksije na pojedine životne zgode (u pogledu općih političkih, nacionalnih i historijskih reminiscencija).

Matoševa majka Marija, djevojačkim prezimenom Schams, rođena je 11. ožujka 1851. godine u Našicama, istočna Hrvatska ili Slavonija. Potječe iz stare porodice Schams i njezini su roditelji bili vlasnici nadaleko čuvene ljekarne ili apoteke u Našicama. Uz kćerku Mariju, roditelji su joj imali još troje djece: Huga, Ferdinanda i kćerku Augustu. Braća su joj u to vrijeme studirala u Beču farmaciju ili ljekarništvo, dok joj je i sestra Augusta isto tako boravila u inozemstvu. Kako je Matoševa majka Marija zarano izgubila svog oca, to je od općinske vlasti bio na ispražnjenu očevu mjestu ljekarnika ili apotekara odmah naimenovan ljekarnikom neki Mernik. Taj se ljekarnik Mernik nakon nekoga vremena poslije smrti oca Matoševe majke vjenčao s Marijinom majkom. Pet mjeseci nakon toga ponovnoga vjenčanja Marijina majka iznenada umre, pa stoga maloljetna kćerka Marija ostaje u kući potpuno sama uza svog očuha. Neko vrijeme nakon toga iskorišćuje njezin očuh Mernik svoj položaj u Schamsovoj ljekarni i zakulisnim postupkom polučuje kod nadležnih vlasti prijenos Schamsove ljekarne na svoje ime, čime su djeca ljekarnika Schamsa ne samo uskraćena, nego i otuđena od svog roditeljskoga dijela vlasništva. Od majčine je braće poznato to, da je pjesnikov ujak, dr Ferdinand Schams, bio poznat slavonski ekonomski njemački pisac i vlasnik ljekarne, kasnije Pečićeve i Voukove u Zagrebu. Nakon prijelaza vlasništva na spomenute ljekarnike u Zagrebu, preselio se dr Ferdinand Schams u Srbiju i tamo je postao prvi državni kemičar. Isto je tako nakon kraćega vremena osnovao dr Ferdinand Schams prvi kemijski laboratorij i prijateljevao s uglednim ličnostima Srbije. (Taj je podatak iz Matoševe »Autobiografije«, objavljene u »Književniku« iz 1931. godine, kao i iz 64. knjige edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zagreb 1967, str. 361-366).

Godine 1872, u 21. godini života, udala se Matoševa majka Marija Schams u Tovarnik, u Srijemu, za mladog i lijepog, ali siromašnog učitelja Augusta Matoša, koji je u to vrijeme službovao u Tovarniku. Istovremeno se udala i Marijina

sestra Augusta i živjela je u inozemstvu. Iz braka Augusta Matoša i Marije Matoš-Schams potekla su tri sina: August (naš pjesnik), Leon i Milan, kao i kći Dana. Od njih je samo August rođen u Tovarniku 13. lipnja 1873. godine. Nakon trogodišnjeg učiteljevanja Augusta Matoša u Tovarniku, obitelj se preseli 1876. godine u Zagreb, gdje je pjesnikov otac i nadalje službovao kao učitelj i u Jurjevskoj ulici br. 10 kupio staru trošnu kućicu, pa je nakon nekoga vremena, na porušenoj lokaciji kućice, ponovno podigao jednokatnu kuću, u kojoj su se rodila pjesnikova braća: Leon i Milan te sestra Dana.

Očeva se rodbina sastojala od djeda Grgura, koji je bio čuveni bački »meštar« (učitelj) i orguljaš, te se kao takav posvađao sa svim bačkim i srijemskim popovima. Bio je školnik i orguljaš, pa u povodu njegova 80. imendana čestita mu unuk Gustav, naš pjesnik, taj rijedak životni god, uz iskrene želje: »Bog, u koga ste 80 ljeta pouzdano gledali, neka Vam pospe nadom, srećom i veseljem časni završetak poštenoga života...« (Sabrana djela, Zagreb 1973, knj. XIX, str. 279). Taj »kršni, vječno zdravi i plahoviti školnik i orguljaš« umro je u Zagrebu u njihovoj staroj kući u Jurjevskoj ulici. Pjesnikova baka po ocu bijaše čista Madžarica, i za ono vrijeme iz dobre kuće, kao kći liječnika. Pjesnikov djed Grgur, kao i baka, govorili su mađarski i hrvatski jezik, i to ikavski govor, a oba su materinska jezika oboje besjedili istom jezičnom pravilnosti.

Pjesnikov ili Gustlov otac August Matoš bio je poznati zagrebački učitelj i orguljaš kod Sv. Marka, na Gornjem gradu. Uz redovito službovanje i orguljanje najradije se u svoje slobodno vrijeme bavio voćarstvom i uzgojem ruža, kao i pčelarstvom. U tome mu je poslu vrijedna pomagačica bila njegova supruga Marija, pjesnikova majka. Kako je s vremenom pao na nju najveći teret kućanskog posla, to je ona, uza sav taj naporan rad, opskrbljivala godinama Plemićki konvikt ili Orfanotrofij, u Vlaškoj ulici, rajčicama i salatom iz svoga vrta. Uz druge potrebne izdatke jedino su na taj način mogli školovati Gustla, koji je pokušao studirati veterinu na bečkom sveučilištu; sina Leona su uzdržavali neko vrijeme u Parizu; Milan je izučio za financijaša, a kći Dana je boravila u Beču na konzervatoriju. Kako su Gustlu bili djed i otac orguljaši, uz stalno profesionalno učiteljsko zvanje, dakle nadareni muzičari, to je i na njihove potomke prešao taj nasljedni muzički dar. Uz sestru Danu, i Gustl je vrlo dobro svirao violončelo i muziciranjem se neko vrijeme, osim književnoga rada, uzdržavao za boravka u Beogradu, kao u nekoj političkoj emigraciji zbog dezertiranja iz austrijske vojske.

* * *

Pjesnikova je majka Marija Matoš veliku pažnju, brigu i ono pravo majčinsko nastojanje obratila prema sinu Gustlu ne samo kao najstarijem, nego kao onome djetetu koje je bilo pokazivalo već u dječjoj dobi znakove naročite nadarenosti. Njegov su osobiti dječji talent uočili roditelji već prvih godina pohađanja pučke škole. Gustl je rano naučio njemački jezik u roditeljskoj kući, francuski su ga jezik dali odmah učiti, kao i sviranje na violončelu, što ga je vrlo marljivo učio s braćom Tkalčić, od kojih je Jurica postao poznat kasnije kao violončelist svjetskoga glasa. Isprva je u gimnaziji bio odličan učenik, a u starijem je razredu počeo bježati iz škole, po cijele dane zadržavao se u knjižnici i time je potpuno zanemario školu. Poslije VI razreda gimnazije poslan je u Beč da studira veterinu, ali na sveučilište nije ni povirio, već je cijelo vrijeme razgledao knjižnice, a noći provodio u šetnji bečkim ulicama. Nakon godine dana provedene u neučenju izgubio je stipendiju i morao se vratiti u Zagreb. Mjesecima je nakon toga izbivao iz kuće, pustio je dugu umjetničku kosu i stidio se oca kad mu je predbacivao taj njegov neozbiljni postupak. Nato bi znao zajedljivo odgovoriti: »Htjeli ste da postanem pasji dentist i pileći bakteriolog! Što vam ne pada na um! Ta znate da sam otkrio Kanta, Schopenhauera i Byrona? Kakva veterina!« (Iz novinskog intervjua Nikole Škrgića s pjesnikovom majkom 1941. godine u Zagrebu, u njihovu stanu u Jurjevskoj ulici br. 10. VJESNIK, Zagreb od 25. ožujka 1979). Poslije toga otputili su ga u vojsku, i to u pastuharsku četu, u nadi da će iza jednogodišnje službe biti opet poslan na veterinarsku akademiju kao vojni pitomac. Od toga je 8 mjeseci od vojnog roka odslužio u zabačenom slavonskom mjestu Kutjevo, na čuvenoj ergeli, čisteći bijesne hatove vodom, četkom i češagijom, pišući u pisarni i postigavši čin gefrajtera ili razvodnika (Njem. der Gefreite = razvodnik u vojsci). Vojničku je službu vršio primjerno, bez i najmanje kazne, iako mu komandant kapetan Kunz von Kauffangen bijaše vrlo oštar, ali dobar i pravedan da mu je na rastanku poklonio svoga »takerla« (daksl — pas jazavčar), kojega je Gustl na povratku kući izgubio. (Iz »Autobiografije«, str. 363). Iz Kutjeva dolazi u Zagreb u Potkivačku školu i odatle dezertira u kolovozu 1894. godine u Srbiju. Taj slučaj, prema opisu iz »Autobiografije«, glasi: »Toga dana dugo ne bijaše oca na objed. Prijatelj J., moj pratilac, čekao me da pođem od kuće bez objeda. Na ulici sretnem oca i na upit: — Kud ćeš?, odgovorim — Sad ću se vratiti, i vratih se iza 16 godina! Umjesto stare naše kuće nađoh novu, a umjesto mladog mog tate, nadoh starog mog Augusta«. Kako je Gustlu otac počeo vrlo rano učiteljevati u Zagrebu, to se svog rodnog mjesta Tovarnika nije mogao sjetiti kad se kao trogodišnje dijete doselio s roditeljima u Zagreb, pa je zato jednom prigodom i rekao: »Ja sam Bunjevac porijeklom, Srijemac rodom, a Zagrepčanin odgojem!« U zagrebačkom je »Vijencu« počeo pisati 1892. godine, dok je u mladim godinama najradije pisao na imanju svećenika A. Pinterovića u Brezovici.

Gustl se samo jednom našao u Beogradu, u emigraciji, sa svojim ujakom Ferdinandom Schamsom, dvorskim kemičarom kralja Milana Obrenovića. Pjesnikova je majka posjetila jedanput sina u Beogradu 1905. godine i na beogradskom su se kolodvoru, zbog nenadanog sastanka nakon dugo vremena, srdačno izljubili i izgrlili, plačući oboje kao mala djeca. Tom je zgodom majka odsjela u sinovljevu stanu i sjutradan su oboje razgledali grad. Sin je majku upoznao skoro sa svim svojim dobrim prijateljima, odreda srpskim književnicima, kao: J. Veselinovićem, M. Glišićem i Čiča-Ilijom Stanojevićem. Bili su i gosti u kući Petrovićevih. Gustla je oduševljavao demokratski poredak u Srbiji toga vremena, iako je bio osumnjičen kao austro-ugarski špijun, a da se prije toga razočarao u režimu kralja Obrenovića. Zbog sumnjičenja su ga kasnije skoro svi napustili i otuđili mu se, i skapao bi od gladi da ga baš tada nije spasio Kosta Herman (1850—1923), urednik sarajevske »Nade«, poslavši mu predujam za obećani esej o Stendhalu. Tim se novcem nekako dohvatio Münchena, a zatim i Pariza. Gustla je u teškim i tegobnim emigrantskim vremenima novčano pokatkad podupirala majka koliko je najviše mogla, iako je imala i ostalu svoju djecu na školovanju. On je svoje članke slao svojoj majci sa zamolbom da ih osobno odnese pojedinim redakcijama, a umjesto honorara za njih, redakcije su mu članke odbijale. Zbog toga je mnogo patio u inozemstvu, pogotovo u Parizu. Godine 1905. vratio se iz Pariza ponovno u Beograd i odatle je ponekad kriomice dolazio u Zagreb, gdje ga je 1908. godine zateklo i pomilovanje, pa je zanosnu baladičku aluziju na to Matoš izrazio u stihovima:

No, što će meni tuđi krov,
Sloboda tuđeg kraja?
Tek kod kuće je blagoslov,
A svog bez zavičaja
Je teško živjet, teže je umrijeti:
Jer svaka ptica svome jatu leti.

Tek je u tuđini osjetio s gorkom iseljeničkom poantom, kao u pjesmi »Iseljenik«, iz 1911. godine, značenje slobode u ondašnjim pravaškim političkim dimenzijama i u domoljubnom duhu da:

... rodna zemlja sinu je tuđina,
A Hrvatska je strancu domovina!

Gustl je 6 godina nakon pomilovanja umro u Zagrebu od raka na grlu 17. ožujka 1914. godine. Tri i po mjeseca poslije sinovljeve smrti umro je i Gustlov otac August Matoš 5. srpnja 1914. godine, dok je Gustlova majka Marija Matoš umrla u

Zagrebu 1944. u 93. godini duboke životne dobi. Kao starica od 90 godina dala je, pri potpunoj svijesti, dobrom pamćenju i sjećanju te uščuvanom zdravlju, godine 1941. intervju poznatome novinaru Nikoli Škrgiću, iz kojega smo se nekim autentičnim podacima za ovu prigodu i poslužili.

* * *

Gustl je u svome kratkom, jedva 40 godišnjem životu osjećao prema svojoj majci, »Gospi Mariji«, neizmjernu sinovsku privrženost, odanost, ljubav i poštovanje, pa je sve te suptilne ljudske sklonosti i emocije najsenzibilnije izrazio u pjesmi »Gospa Marija« i to profinjenom izraznom evokacijom za razliku od — gospođa Marija. Toj je izričitoj intonaciji podao neki uznositiji znamen, uzvišeniju čast i divinizatorsko štovanje, pa je stoga potrebno da poslušamo čitavu pjesmu u njenoj punoj izvornosti:

Ima jedna mala gospa Marija,
Što sve mi draža biva što je starija.

Jer ona me je prvog trudno rodila,
Za ručicu me slabu prva vodila.

Prva me na ovom svijetu volila,
Prva se za mene Bogu molila,

Kupala me suzom, Bog joj platio,
Anđeo joj suzom suzu vratio;

Dojila me mlijekom svoje ljubavi,
Učila me ovaj jezik ubavi

S kojim ću i onda slatko tepati,
Kada ću za plotom možda krepati.

Samo tebe volim, draga nacijo,
Samo tebi služim, oj Kroacijo,

Što si duša, jezik, majka, a ne znamen,
Za te živim, samo za te, amen!

(Savremenik, 1923)

Kod istančanih i proćućenih pjesničkih duša takve stihove shvatljiva i razumljiva zanosa i ushićenog oduševljenja nalazimo u svim svjetskim književnostima, kao i u našoj, respective u Matoša.

Matoš je u pjesničkim mislima često lunjao po Gornjem dijelu svoga grada, u kojem je vilovao Lisinski, sustao Vraz i Gaj, gdje se lila krv Ilira (pristaša hrvatskog narodnog preporoda ili političkog pokreta) i suza Matije Gupca, pa je njegova žuka suza slatka kao naš kaj. (Gnijezdo bez sokola. Savremenik, 1911). (Taj naš grad) Matošev i Šenoin Zagreb-grad, za dvadesetogodišnjeg zatornog banovanja grofa Khuen-Héderváry-a (1883—1903), kao i u vremenu do pred I svjetski rat (1914—1918) političko se stanje u njemu skoro ništa, ili samo nešto ublaženo, popravilo nije, pa se — kao pjesnički uzdah — na to političko ugnjetavanje našem pjesniku vinuo sarkastičan prizvuk s bolnom, zazornom i mučnom tvrdnjom:

Među narodima mi Hrvati sada
Jesmo zadnji, robovi bez vlasti,
Osuđeni pasti i propasti bez časti.
Domovino moja, tvoje sunce pada,
Ni mrijeti za te Hrvat snage nema,
Dok mu stranac, majko, tihu propast sprema.

(Stara pjesma. Hrvatska smotra, 1909)

Kako je asimilaciona snaga prkosnoga hrvatstva grada Zagreba bila oduvijek otporna, jaka, svemoćna i privlačna, što se iskreno očitovalo kod Šenoe, Vraza, Lisinskog, Demetra, Šuleka i dr., tako je i adoptnog Antuna Augusta Matoša privukla, prigrlila i prisvojila da je grad Zagreb osjećao svojom, neotuđivom i baštinjenom sinovskom svojinom, pa mu se zato utiče u prisilnom živovanju van granica prečestom asimilatorskom ljubavi i sklonosti, pa mu se i u tuđini obraća, jer:

Slobodan je Hrvat sve to teže biti,
Zato tužan lunja tuđim tlom bez puta,
Kao zvuk od zvona kad kroz šumu luta.

(19. svibnja 1907. Hrvatska smotra, 1907)

Zlokobna ga misao spopada kad se otuđen, odbačen i zatočen u emigraciji utiče svome kraju, rodu, domu i zavičaju s ironičnim uzvikom:

Oj dome! Kad te ostaviše svi,
U tmini koju kinje slabi sni,
Napustio te nije samo pas.

(Čuvar. Mlada Hrvatska, 1913)

Osim aktualnih političkih aluzija na suvremeno stanje u Hrvatskoj njegova vremena, kod pjesnika se Matoša u njegovu osobnom odnosu osjeća hrvatski tradicionalan kućni odgoj što dolazi do izražaja i u vjerskim osjećajima u njegovu pjesničkom i prozaičnom književnom radu. (O tome: R. Kupareo u »Maruliću«, Zagreb, 1979, br. 3, str. 187-195) Kako je kućnim obiteljskim odgojem obogaćen njegov vjerski i intelektualan život, to je naučio slaviti kršćanske blagdanske misterije: Božić, Uskrs, Tijelovo (Brašančevo) i oni su stoga prisutni kao kršćanski ideali i u njegovoj književnoj prozi kao u značajnijem dijelu umjetničkoga stvaranja.

August ĐARMATI

Vez

I vezem vez za raskoš mojih djela,
I slažem niti, dotkivam i šijem,
On dnevno raste iz životnih vrela
I nad njim strepim, izgaram i bdijem.

I sve izgnanstvo života u sjeni,
I sve što trepti, biva i što hoće,
I što duboko umire u meni,
Utkivam u taj vez moje samoće.

Ni odsjaj žuti zlata koje zveči
Ne upliće se u vez mojih želja,
U njega vezem samo tople riječi
Svih supatnika mojih prijatelja.

U vez taj nižem mnogo žarko ljeto,
Proljeća mnoga, jeseni i zime,
Pa onda želim da ogrnem sve to
Ljepotom, koja nosi moje ime...

Alija NAMETAK

Sladokusni recepti i susret rođaka

Kad su se sutra vraćali iz Višnjice noseći svaki po jedan bardak, išaran crvenim polukrugovima, Tuturuza i Šeh-Meco naiđoše kraj Tabakovića dućana. Opazi ih Hašim-aga pa izađe pred vrata.

— Tako, vas dvojica! Zar stari dost proći pokraj davnašnjeg dosta, a tetić pokraj dajdžične i ne uvratiti se. To vam nikad ne bih mogao halaliti.

— Ama, hadži-Hašim-aga — javi se Šeh-Meco — jučer smo išli u Višnjicu. Hoće moj dost da vidi kako se radi lončarija, a što hoće on, hoću i ja. A nisam znao da ste u rodu moj Avdaga i tvoja domaćica.

— Nema kud bliže. Jedno od brata, drugo od sestre.

— U nas je to blizu, a u Arapa, pa i u Turaka, mogu se uzeti, vjenčati.

— Kod nas, brate, nije to nikad bilo, što ja znam. Hajde ti u čardak Belkisi, a bezbeli su s njom i djeca. Da te zovem u dućan potijesno je, a bude i mušterija. Dosta smo nas dvojica.

Tuturuza se izuje i uzađe uza stepenice. Odškrinu vrata. Curici od dvanaestak godina mati je stavila glavu u krilo i curica ju je biskala.

— Nejma, Bogami, mama. Nejma ništa. Ni gnjide, akamoli uši.

— Znam, dušo, samo me srbi. I kupam se i kad treba i kad ne treba.

Tuturuza otvori vrata.

— Uh! Ko je to? — Skoči Belkisa i pokri glavu jemenijom.

— Tvoj tetić, moja dajdžično!

— Otkud ti u ova doba? A čula sam da si na Kiseljaku ima pet-šest dana. Pa kad si sve obišo, i Kúntu i Pántu, onda došo dajdžični.

— Bili sinoć u Višnjici, pa se danas vama svratili.

— Baš neka ste. Kako si, kako je Rasema? Kako su djeca?

— Sve sam, šućur Allahu, ostavio zdrave, a takve ću ih inšallah i zateći.

— Jeste li ručali?

— Nismo volovi da ručemo — htjede se nasmijati Avdaga. — Ručali smo ko seljaci porano, pa užinali i onda pošli.

— Onda mi se ne treba brinuti s večerom. U nas građana se ruča i večera, a u seljaka rûčâ, i ûžinâ i vèčerâ. Užina ti može zamijeniti večeru.

— Eto, odmah zapodijevaš svađu.

— Nafo — okrenu se Belkisa kćeri — haj ti, kćeri, uzmi bardak pa natoči kiseljaka. Možeš na Kiseljačiću. Bliže ti je, a haman je bolji od kiseljačkog.

— To tî da nam otvoriš ištah? Ako mi budeš prijetila glađu, odoh ja tražiti glavi selameta.

— Pa kô šta bi mogao?

— Kulak-čorbe. Od pîtâ: bureka ili zeljanice, ali bolji je burek. Ako ima mesa, mogao bi i ćevab od mohuna. A ne bi rđavo bilo kadun-butića. Od slatka bih najvolio »rutave Arapčadi«, a kažu da je to dangubno praviti pa bi moglo »hanumskih pupkova« ili đunlara, a za nevolju bi mogli biti i đunlarčići.

— Samo se dobro zastri da se ne pokaplješ!

— Nije meni, bóna, stalo šta će se jesti, ali bih plaho volio kad bih ja znao neko takvo jelo napraviti. Eto, na priliku, kako se prave kadun-butići?

— Ti malo-malo pa da ti je kadun-butića. Kô da ti ih je malo. Da se nisi o njima bavio, ne bi toliko djece imao.

— Ama, nosi te đavo! Ti se opet bezobrâzâš kô što si se i curom bezobrazala. Ja te ozbiljno pitam.

— E kad je tako, onda pamti! Znam da ne znaš pisati da bi zapisao. Treba imati isjecana mesa ili, ko ima, samljevena na mašinu. Treba imati gotova pilava, ako je ostalo iza ručka ili večere, a ako nije, onda posebno svariti pilava. Malo se u to izmrvi suhe nánê i bibera. Meso se izmiješa s pilavom pa se šakom stisne kô palac prst. Prije se umuti cijelih jaja s malo brašna, a na kraju maslo se ucvrka u tavi. Onda one kadun-butiće zamačeš u umućena jaja pa ih bacaš na tavu. Začas se upržì kadun-butić s jedne strane pa ga prevrneš i na drugu stranu i čim je gotov vadiš ga u sahan. Kad je sve poprženo gotovo je jelo. Samo još treba razrezati limun i ucijediti ga po kadun-butiću. A jelo nije ni skupo koliko je ukusno i brzo se napravi.

Tuturuza je u sebi ponavljao, a onda plesnu Belkisu po plećki:

— Aferim! Zapamtio sam.

— Ne diraj se, kad budemo i rodbina!

— A rutavci ili rutava arapčad, kako se to pravi?

— E Bogami, to se sad porijetko pravi. Plaho su rutavci troškali, a dangubno ih je i praviti. Treba puno masla; morebit oku jâ i više. Neće se to sve potrošiti, ali ga treba mnogo imati da se rutavci u njemu isprže. Razmute se jaja u koja se metne na svako jaje brašna i nešesteta koliko navrh noža. To se onda umiješa, ujednači — a treba da je žitko — pa se nalije u dževzu koja ima oštar nosac. Treba imati drveno vreteno koje se metne jednim dijelom u maslo pa se onda vrti kao vreteno kad prede pređu, a odozgor se iz dževze cijedi ono žitko tijesto na vreteno u vrelu maslu. Tijesto začas bude pečeno, zarumenjeno i pomalo mrko, pa kad se skine s vretena u lenđer, zakleo bi se da je čukundruk ili šećerna repa. Onda postoje u agdi da se nàdojê. Đunlari, đunlarčići, hanumski pupci... sve je to doneseno iz Stambola, samo tamo ne reknu hanumski pupci nego kadun đubegi.

— E deder mi sad hanumski pupak.

— Bi l' da ti je?

— Bih, samo ne od tebe, nego od svoga halala.

— Ne daj nam se, Bože, sresti u tijesnu sokaku! Svašta bi ti od mene poradio.

— Može šejtan natentati insana da izgubi pamet, ali dok sam u ovoj pameti, àa.

— E Boga ti, hoćeš li mi sad kazati što ti mene ostavi? Petn'est godina je kako si me ostavio uoči vjenčanja, a nikad se ne susretosmo u četiri oka.

I govorio bi i šutio bi, a nije znao kako da počne. Najposlije počne zamuckivati, a onda mu se poredaše riječi kao domine po stolu i poče kazivati svoj jad i stid.

— Ova nesreća, ova tambura je svemu kriva. Đe me goć ko zovni ja se odazovi. Teferiči, bestilji, svadbe — nije to moglo biti bez mene. Eto kad god je tako nešto bilo na Cicinu hanu, među curama bivala je i Mulija. Lapandava jezika kakva je bila, nije niko ostao da mu ne bi šta uvalila. Mislim, kakvu besjedu, šalu, žaoku. Pa i meni bi se javila, češće me i uvrijedila, a to me nekako više zanimalo nego da mi je pametovala. I ja njoj vrati zajam s pridom... Pa kad smo se mi obrekli jedno drugom, kad je bilo došlo do pred sam kraj moga momkovanja i tvoga djevovanja, ja odoh njoj da zaištem od nje halala, ako je ona mislila da sam se ja njoj ozbiljno javljao. Ponekad bi, urijetko, i progovorio s njom na njezinim vratima, a ovu, posljednju večer, odoh eto s tom namjerom. Bila je blizu jacija. Ja bacih piljak u pendžer, a ona se ukáza. Strka niza basamake i otvori avlinska vrata. Nije adet da ulazi momak djevojci u avliju, ali mene kao da je neko obenđijao, uđoh. Ona pritvori vrata. Ja se počeh izmotavati da joj reknem što sam bio odlučio, ali nikako ne umijem. Kao da mi je uz'o na jeziku. Po nesreći dotaknuh je rukom ispod lakta, a ona vrisnu: »Vodi me odmah kući ili ću zvati bratju«. Mislila ona da sam je pòtêgô. Ja bih pobjegao, ali ona prislonila leđa uz kanate. »Ili me vodi ili

ću ja vikati bratju«. U nje četiri brata k'o četiri hrta, rastrgali bi me da išta pokušam. »Pričekaj me dok obučem zavitak!« Ustrča uz basamake i što bi dlan o dlan, eto ti je u zaru, nosi bošču pod pazuhom. Izađosmo na sokak. Imaju dva puta: strmenitiji niza Širokaču, a ravniji između grebalja. »Kuda ćemo«? pita me ona. Hoćemo li niz Širokaču«? »Ravnije je između grebalja« velim ja. »Da ne ograjišemo«? veli ona. »Ja sam ograjisao« kažem ja.

I tako bi. Sutra nićah... Da ti pravo kažem, stid me je što te ostavih, ali suđeno je bilo, a od sudbine se ne uteče.

Belkisa je šutjela, usne su joj podrhtavale i dvije suze su joj se spuzle niz obraze. Obrisala ih je jemènijôm.

— A ti? Kako si ti provela ovo vrijeme? Rodila si dvoje-troje djece. Koliko ih ono bi?

— Četvero, ali dvoje mi je umrlo.

— Da, da. Slušao sam. Nije ti se dalo u djeci.

— Pa eto, šućur Allahu, dvoje je živo. Slušaju me. Ali da ti kao bratu...

— K'o tetiću...

— Dobro, kao tetiću reknem, ništa od života nemam. Star je bio i kad se oženio. Imao je šezdeset godina, a ja dvadeset i pet. Kad bih najvoljela imati uza se párca, on je postao ni muško ni žensko. Želju ima, a kuvveta nema... Dvoje posljednje djece je umrlo od nekakve slabosti. Srećom ovo dvoje je napredno... A on radi u dućanu, tutuli svaki groš, kûpî mi nekad dizu bisera, nabavi mi zlatni šorvan, ali šta će mi? Ništa meni ne treba. Da mi je samo s kim progovoriti. On radi, šuti, titizi nad svačim, a da ne titizi ne bi se ništa ni imalo. Nagovarala sam ga da se odselimo u Sarajvo, a on neće. Kaže: nejma on kapitala za Sarajva da otvori dućan bilo u čaršiji bilo u mahali. A ovdje radi na sitno, ali nema haman nikakva ni poreza ni troška. Ja mu velim: U Sarajvo se dovlači svijet odsvaklen, a mi Sarajlije, jerlije, ostavili svoju kuću u Sarajvu — izdajemo je pod kiriju, a sve bogme usitno — a ovdje se prnjavorimo u dva čardaka. Kad udari snijeg i mećava, čini mi se sve će se srušiti i poklopiti nas. A u dućanu je tako sitna zarada, zarađuje se na krúnu i polić. Eto, sađi u dućan da vidiš kako se to radi i zarađuje.

— Eh dobro, Belkisa. Neću te ni pitati o hanumskim pupcima.

— Kazaću ja tebi. To sam ja naučila praviti dok sam cura bila... Zamijesi se tijesto samim bjelancima, a tijesto ti je na svako jaje malo brašna, navrh noža, malo nišeste. Pa se to tijesto raspleska kô malo deblja jufka. Onda se otkine kómad tijesta, napravi se na sredini rupa i prži se na ucvrkanu maslu. Prevrne se i začas je gotovo. Onda se vade oni pupci na tanjur, a dok se peku nadođu i nabreknu. I plivaju u agdi. Onda se u onu rupu metne slatkog kajmaka, a neko metne i ukuhanu višnju ili trešnju, da bude malo gizdavije... I za đunlara je isto tako tijesto, a za đunlarčića se ubiju cijela jaja: i žumance i bjelance.

— A kako praviš lonac. Onaj s pirinčem što ga hodže zovu: ruzzi arebi?

— Eh, to se ne pravi doma. To obično pravi muškinje. I ne peče se doma nego u pekari. A mora da si i ti kadgod to pravio.

— A nisam, Belkisa. I u mene je tanka nafaka. Nije niko na papučama zaradio da se može dobro hraniti.

— Bogme, mašalla, eto te kô bubanj.

— Ah moja dajdžično, vazda me vodaju teferičlije da im pjevam i sviram, pa se usput i najedem. Budem i na svadbama i na sunnetima, a slatkohran sam, pa od toga je to. A ovako sa Šeh-Mecom budemo ljeti po jedan mjesec na sejahatu po izlaznim kućama sarajevskih aga, begova i trgovaca pa se potkožimo.

— A Rasemu ostaviš s djecom da gladuju.

— Jok. I oni imaju svoju nafaku, kakva im je suđena.

Malo je šutjela, a onda kao iza sna Belkisa prozbori:

— A kad Mulija umrije ti joj se ne dade ni ohladiti u mezaru nego dovede odmah Rasemu.

— A ko bi bolje gledao djecu mrtve sestre od žive svasti.

— Pa što se nisi onda sjetio mene?

— Aaaah — rastegnu Tuturuza — kako bih te uzeo od živa čojka?

— A jah; ja zaboravila da sam udata.

— E baš si tuka tůkava!

Na silu se nasmijala.

— Da ne zaboravim, reci mi kako praviš halvu? Ona moja je nekad napravi pa tvrda ko kost, a nekad se pod halvu scijedilo maslo. Nikad je nije napravila tupavo.

— To je barem lahko! Uzme se jedna mjera masla, ja sumasnice, ja loja; a od loja, kad se ne pojede dok je vruća, odmah se stìnê pa poslije đavolu ne valja; i tri mjere brašna. To se uprži u dubokoj tavi ili tendžeri, a miješa se drvenom kašikom. Kad hamur počne sam spadati s kašike, ispržena je pa onda treba hamur zaliti vrelim zaljevom. Zaljev, a neko rekne i šerbe, pravi se od dvije mjere šećera i dvije mjere vode. Može biti u zaljevu i meda i jabukova ili kruškova pekmeza, samo mora biti dvije mjere slasti, dvije vode. Kad se izlije zaljev u prženo tijesto treba miješati dok se halva ne ujednači. A miješa se isto na vatri. Onda se izmakne halva s vatre i vadi se kašikom u lenđer. Ono se reknu bôte. Poneko pospe odozgor po halvi sitnog šećera, pa ti se čini ervâhî kô da je snijeg pao po halvi.

Dođe Nafa s bardakom kiseljaka i ponudi ga Tuturuzi.

— Kad prije dođe? — iznenadi se mati.

— A ja mislila da ćeš me ružiti. Učinilo mi se da sam puno zakasnila.

— Nisi, nisi. A ti, Avdaga, sađi malo u dućan dok ja večeru napravim.

Kako se govorilo o luksuznim jelima, Tuturuza se unaprijed veselio dobru zalogaju. Sađe u dućan i poče razglédati. Bilo je svašta, a svačega pomalo. Kad se potroši jedno, nabavi se drugo ili iz Kiseljaka, ili iz Visokog ili iz Fojnice: soli, brašna, šećera, kahve, pirinča, gaza, ulja, čivija razne veličine, ćusele za opanke, konopa na metar, konca, platna bijelog i basme. Ali hađi Hašim-aga nije samo prodavao. On je kupovao: jaja, med, vunu, laneno platno i slao u Sarajevo ili sobom nosio. Ali jaja je kupovao od seljanki i mjerio ih niklenom halkom. Kupovao je po polić jaja koja nisu mogla proći kroz halku, a ona koja su se s lakoćom provlačila kroz halku za dvadeset i pet komada davao je banku. Tuturuza je upravo prispio na takvu jednu kupovinu od seljanke. Tražila je da joj dadne deset dinara za dvadeset i dvoje jaja i hvalila ih kako su taze jaja, međunjevska, koja mogu stajati čitavu zimu da se ne pomute.

— Znam ja to, živa bila! Ali meni valja svako jaje zamotati u papir, pa ih smjestiti u gajbu, držati ih u hladnu, pa ih svako tri-četiri dana prevrnuti zajedno s gajbom. Pa se pokoje i razbije, a pokoje se i pomuti, a onda je moj zijan.

Seljanka je tražila banku za dvadeset i troje, pa za dvadeset i četvoro i kad hađi Hašimaga nije pomakao cijenu seljanka je pokupila jaja i izašla iz dućana, a onda se nakon minutu-dvije vratila.

— Da mi nije potreba ne bi ji ni prodala.

Došlo je dijete i tražilo pola kilograma šećera kocke.

Hašim-aga je stavio papirnu kesu i uteg od po kile, a u istu takvu kesu usuo je šećer. Čekao je dok se vaga umiri.

— Evo, dušo, a ti meni osam dinara.

— Meni je babo dao sedam i po dinara.

— Selam ćeš ti bábi, neka ti dadne još po dinara. Kocka je šesnaes' dinara, a kristal četrnaes' i po kilo.

Dijete je otišlo i začas se vratilo s polićem. Hašim-aga mu je dao kesu, a iz okna izvadio kocku i dao je djetetu:

— Ovo ti je od mene. Ali nemoj iz kese vaditi pa da ti babo pomisli da sam ja krivo vagao.

— A što stavljaš kesu i gdje su mjere? — pitao ga je Tuturuza.

— Ne bih morao, ali moram. Kilo papirnih kesa je šest dinara, a šećera šesnaest. Kesa je teška barem koliko dvije kocke šećera, a ja neću da to vješam na svoj vrat.

Malo zašutješe, a onda Tuturuzu zainteresira kako se to zarađuje, kako se životari, jer mu je Belkisa rekla da i nema tu kakva života.

— Ima li konkurencije u trgovaca na Kiseljaku ili u Fojnici?

— Svi smo mi u pàru jednaki u cijenama, a ne bih smio jamčiti u vaganju i mjerenju. Grosisti su sve Jehudije u Sarajvu. Mi svi dovlačimo robu od njih i jednaka je kupovna cijena, pa i prodajna. Ali Rafo Salom na Kiseljaku daje basmu po šest i po dinara na metar, a nama, drugim trgovcima, ne može nikako račun izaći da dajemo jeftinije od sedam dinara.

Evo baš ovaj »top« crvene basme — i pokaza metrom — platio sam Avramu Aleviji po šest dinara i krunu. Dok platim za se autobus, dok za prijevoz robe, nikako mi se ne može doći da je dajem ispod sedam dinara. Neki dan svrati mi se jedna žena i hoće metar ove basme. Ja joj odrežem i kažem da je sedam dinara. A ona se izdreči na me: »Što je u tebe po sedam, a u Rafe po šest i po«? »Bogme, ženska glavo, meni nikako ne podnosi da je dajem jeftinije. Ja sam je platio po šest dinara i krunu u Sarajvu, pa moj putni trošak, podvoz robe, porez, prirez, namet, neću ni ja čaršiju krasti«. »A kako može Rafo davati po šest i po«? »Ne znam, Boga mi. Možda je u mene bolja roba. Daj da vidim šta si u njega kupila?

Žena izvadi što je kupila u Rafe, a ja izvadim »top« iz stelaže. Pipao ja prstima platno, gledao boju, mustre, sve je bilo potpuno jednako. Vrtim glavom, ne znam šta bih mislio, a onda uzmem metar i izmjerim širinu »topa«. Sedamdeset i dva centimetra. Premjerim i širinu basme što je žena kupila od Rafe. Šezdeset i sedam centimetara. E, u tom gmnu leži zečica. Odmah mi je sinulo u pameti. Njima, Jehudijama, fabrike mahsus prave iste mustre od čitova, bambazine, batista, svila, ama ûžê, tako da Rafo može prodavati po šest i po, a ja ne mogu ispod sedam. Moje mušterije neće gledati širinu robe nego će otići Rafi, a on će prodati više robe nego ja i više će zaraditi. Ja ću ispasti kod neuka svijeta kao lopov, gulikoža, a Jehudija pošten trgovac, ehli-hak, o sebi pri sebi. Kažem ja ženi »Eto sad vidi zašto je u njega jeftinije«. Odem ja u Sarajvo Aleviji i kažem mu: I meni istu robu i po istoj cijeni kao Rafi ili ću ja prijeći Foči, Kučukaliću ili Mešinoviću. A fabrike koje njima prâve robu mogu kao i tvoji fabrikanti praviti različite širine«.

Smrklo se u dućanu, a ni mušterija nije više bilo pa domaćin predloži da se ide u kuću. Namaknu kapke na pendžere, vrata zaključa iznutra i upopriječi mandal, a onda s gostima izađe na kat.

— Da nije rano? — priupita hadži-Hašimagu Belkisa.

— Ako baš kakav mušterija htjedne što kupiti saći ću da ga podmirim. Sve do iza jacije.

Klanjali su akšam, a onda je prostrta sofra. Posjedalo je svih šestoro nakon što su prethodno oprali ruke na avdesluku. Tu je u blizini bio i tàhtapôš, neosvijetlen, osim nebeskim zvijezdama kroz pendžerčić pa se Tuturuzi kad je izašao prati ruke učinilo da je to neka pîta u tevsiji a đunlarčići u lenđeru i unaprijed je oštrio zube.

Hadži-Hašim-aga se osupnuo kad je ugledao večeru. Stid ga je bilo da se tako nešto iznese na sofru gostima, od kojih je jedan i najbliži rod ženin.

Iza večere kad je iznesena kahva, Šeh-Meco odbi da je pije.

— A što to, Šeh-Mustafa-efendija?

— Ne pijem cikurije.

— Nesebep?

— Što se ona pravi od krmeće krvi.

— Ko ti je to súknuo?

— Sigurno je to. A nama je haram piti krv da je i od koze ili od bilo kog hajvana koji jedu muslomani.

— Pa zar misliš da bih ja pio ili jeo u čemu ima krvi.

— Ja sam čuo od svog hodže, za kojeg bi' ja metno ruku u vatru, koliko mu ja vjerujem.

— Znaš šta je, šehu! Tvoj hodža hoće pravu kahvu koje je kilo četeres i četiri dinara, a paket cikurije je dinar i po. Njemu se cikurija ne sviđa, a ni meni nije ono što je prava kahva, ali se mora malo utrúsiti i cikurije, osobito kad se u fildžan ulije i mlijeka.

Izašla je Belkisa u mutvak, a hadži-Hašim-aga se prikuči Tuturuzi i Šeh-Meci pa im šapnu: »Nešto joj nisu sve koze na broju pa vas molim: af mi učinite«!

— Ništa, ništa! Svakom može nešto naspjeti — potvrdio je dajdžić.

A kad su ujutro nakon kahvaltije pošli, isprati ih domaćica koja je Tuturuzi tutnula zamotuljak u ćegetu.

Oprostili su se uljudno s hadži-Hašim-agom, a kad su odmakli mimo zaokret ceste kud se skreće u Višnjicu, Tuturuza koji je išao za Šeh-Mecom razmota zamotuljak: bila su dva kadun-butića i hanumski pupak. U drugoj prilici bi to Tuturuza smazao u tri zalogaja, a sad mu se učini da je to nekakav sihir da bi on ohladio od Raseme, a zapalio se za Belkisom pa, što drukčije ne bi nikad uradio, baci zamotuljak u šumarak kraj kojega su prolazili a Belkisu u zaborav kao da se nikad nisu čuli ni vidjeli.

TURCIZMI I PROVINCIJALIZMI

bàrdak = zemljani sud za vodu; *dôst* (*dòst*) = prijatelj; *halâliti* = oprostiti;*bezbèli* = sigurno; *muštèrija* = kupac; *jemènija* = pamučni šareni rubac za glavu; *dajdžična* = ujakova kći; *šućur* = hvala; *inšallah* = ako Bog da; *ńaman* = skoro, samo što; *ìšlah* = têk, apetit; *selâmet* = spas; *kùlak-čorba* = = supa s komadićima mesa u tijestu; *ćevab* (od mohuna) = kuhano meso s mohunama (mladim grahom); *hanûmski pupci, đùnlari, đunlârčići, rutava àrapčad, kàdun-bùtići* i *hâlva* (objašnjeni u tekstu); *nâna* = metvica, *afêrim* = bravo! *troškàli* = skûp; *ôka* = 1,28 kg; *nešèsta* = pšenični skrob; *ćukùndruk* = kravlja repa; *àgda* =gust šećerni zaljev; *hàlal* = dozvoljeno, zakoniti bračni drug; *šéjtan* = = đavo; *natêntati* = natjerati, nagovoriti; *ìnsan* = čovjek *tefèrič* = zabava u prirodi; *bèstilj* = pekmez (marmelada) od šljiva i veselje uz kuhanje pekmeza; *tapândav* = brbljav, slobodan, drzak, bezobrazan; *jàcija* = posljednja večernja molitva i vrijeme (oko dva sata po zalasku sunca); *pîljak* = kamenčić; *potégnuti* = dohvatiti djevojku rukom, što je značilo otmicu i brak; *ogràjisati* = nagaziti na nešto što donosi neprijatnost ili stradanje;*nîćah* = vjenčanje; *šućur Allâhu* = Hvala Bogu!*kùvvet* = snaga; *hàman* = skoro, gotovo; *jèrlija* = starosjedilac;*krúna* = 25 dinarskih para;*pòlić* = 50 dinarskih para; *tùtuliti* i *tìtizirati* = škrtariti; *dîza* = niska, nanizan biser na jedan konac; *šòrvan* = vrsta dukata; *bánka* i *banka* = 10 dinara;*jûfka* = tjesteni list; *kàjmak* = vrhnje;*nafàka* = opskrba; *mâšalla(h)* = ne ureklo se! *sûnnet* = veselje uz obrezivanje muškog djeteta (circumcisio); *sejdhat* = putovanje;*mezar* = = grob;*tuka(c)* = pura(n);ćuran, morac; *vakat* = vrijeme;*bèlaj* = nesreća, zlo; *pèjdahbiti* = izbiti, pojaviti se; *kahar* = *žalost, tuga; tupavo* = dobro, kako treba; *hàmur* i *hàmur* = tijesto; *ervâhi* = isti, isto kao; *ćusèla* = goveđa koža za opanke; *čivija* = gvozdeni klinac; *bàsma* = pamučno platno (cic); *hâlka* = krug, prsten; *táze* = svježi; *međùnjevski* (međudnevski) = između Velike i Male Gospojine;*zìjan* = šteta, gubitak; *top* = smotak (tekstila); *màhsus* = = naročito; *ehli hak* = ispravan čovjek; *kùpak* = poklopac, drveno krilo prozora; *màndal* = prijevor na vratima; *âkšam* = zalaz sunca i molitva u isto vrijeme; *avdèsluk* = umivaonik u zidu; *tahtapôš* = = nepomičan stol nad stepenicama; *lènđer* = bakreni tanjur široka oboda; *nèsebep* = a zašto, šta je uzrok; *súknuti* = slagati; *hàram* = (vjerom) zabranjeno; *af učiniti* = oprostiti, tražiti oprost od drugoga;*troškàli* = skupo, rasipan čovjek; *tarhàna* = vrsta supe;*mandra* = púra, žganci; *kljùkuša* = = rastanjeno tijesto, pečeno pa izlomljeno i poljeveno varenim mlijekom s malo vrhnja; *uljèvak* = = slično tjesteno jelo kao i kljukuša, samo se ne izlomi nego se izreže na rombove. Zaljev isti. *hafifno* = slabo, jeftino, nekvalitetno; *musâfir* = gost; *zijâfet* = gozba;*kahvaltija* = doručak; *tutnuti* = krišom dati; *ćage* = papir; *sihir* = čarolija, magija; *sihir učiniti* = nekoga opčiniti.

Stjepan DŽALTO

I sve je u redu — što se dječaka tiče

Nikada nije bio tako ljut i krut stari župnik župe svetog Martina kao onog dana kada mu je Julka dovela svoje nezakonito dijete kao kandidata za sjemenište. Nije bilo sve zlo u tome što je dječak bio nezakonit, bez oca i od zle matere, dječak je bio i frljav. Upadno frljav na desno oko. Imao je lijevo oko kao soko, veliko modroplavkasto, izrazito lijepo, ali desno oko razrooko, čudno oko, teško je bilo odrediti u što gleda kad gleda, a najčešće se činilo da uopće ne gleda. Zjenica je bila prikovana uz vanjski ugao, nepomična i mrtva, kao točka na kraju rečenice. Dječaku je bilo ime Martin, patronov imenjak, ali su ga sva djeca u mjestu zvala frljo.

— Frljo, majci nadrljo. — To je bilo svakodnevno tepanje jednom dječaku, koliko od zle djece, toliko od zle matere. I evo sad je prilika da ne bude više tih neprilika. Da se i dječak oslobodi opake sredine i majke nepoželjnog djeteta.

— Još i to! — Smrče se još više stari i strogi svećenik kad ispod oka ugleda dječakovo falično oko kako s njim u starog gospodina škilji, kao da ga s puškom gađa.

— Baš je i ova koncilska Crkva u svemu popustila i sve norme napustila. Tko je vidio nezakonitu djecu primati u sveti svećenički stalež, pa još k tome i frljavu. Dokle smo došli, Bože moj. Još malo neće trebati ni krštenja za taj tako uzvišen poziv. Ovo je previše. Ovo je doista previše. — Mrmljao je stari i strogi župnik, dok je po kancelarijskom stolu tražio pribor za sastav molbe duhovnom stolu. Mrmljao je u njedra, jer se nije usudio sve to kazati u lice dječakovoj materi.

Dok je župnik nervozno i bezvoljno tražio papir i pero, Julka je uspravno i uzvišeno stajala pored stola. Šibala je pogledom iznad župnikove glave kroz prozor, gledala je u daljinu, kao da u toj daljini vidi krizu svete rimokatoličke Crkve kojoj ona nosi spas po svom nezakonitom sinu Martinu.

— Kako se zoveš? — S perom u ruci i papirom ispod ruke, upitao je župnik strogo dječaka koji je pokraj matere stajao kao ukopan. Obješene ruke niz tijelo drhtale su, a pognuta glava samo što se nije otkinula, sa tankog i prljavog vrata, od silnog straha.

— Kako ti je ime ocu? — Ispisujući ime i prezime, upita župnik zlobno, iako je znao da nema oca.

— Nema oca. — Uskliknu Julka ponosno kao da je vrlina i čast roditi dijete bez oca, a ne sramota.

— Kako nema oca? Gdje se može roditi dijete bez oca? — Kao nožem u srce ubode župnika oholo i nekršćansko držanje ženino.

— Nisam ga ni ja imala, pa evo me žive i zdrave. — Ponovno uskliknu žena slavodobitno.

— Sramota, sramota. Tako govore samo bestidnice i besramnice. Sramota, sramota. — Procijedi župnik kroz krezave zube, sjetivši se tog časa Julkine razvratne prošlosti.

— I to će biti majka jednog svećenika? Vidi je kakva je? Sva se u grijehu usmrdila. I to će biti majka jednog svećenika? E, neće! I neće! — Najednom se u dušu gospodina župnika ugnijezdi odvratnost prema ženi.

— Čuješ li ti, što ti njega šalješ ovamo? Zar nije imao mjesta negdje tamo? — Ispustivši pero iz ruke, strogim glasom, uputi ovo pitanje.

— Imao je mjesta i tamo, a ja baš hoću ovamo. Ako se bez oca rodio, hoću da kao duhovni otac umre. — Hladnokrvno i polako, izgovorila je žena ove riječi, stojeći oholo pokraj svećenika.

— Frljav je. Za svećenika treba...

— Što smeta što je frljav? Neće se ženiti — prekinu žena svećenika. To je još samo trebalo, starom i strogom župniku da postane neuračunljiv, to sa tom ženidbom. I pomisao na ženu i ženidbu kada se radi o svećeniku i njegovu celibatu, uzrujavalo je starog župnika.

— Prekini, besramnice i bestidnice jedna — čitavom snagom svog staračkog grla viknuo je svećenik. Zatim bacio pero iz ruke i naglo se digao. Kod tog dizanja biret mu je pao s glave. Teškim korakom pršao je ženi ubacio joj pogled u lice i nastavio:

— I ti tako. I ti tako, bestidnice i besramnice jedna. Čitav si život griješila i na koncu riješila da i samog Boga izigraš. E, nećeš. Svećenička škola nije nikakvo utočišće odbačene djece. To je škola u koju se primaju samo izabrani i odabrani, odlični i dolični, tu važi selekcija, a ne kolekcija, a ti svoje šalji gdje mu je mjesto. Eno ti te tamo dopunske škole i škole za usmjereno obrazovanje, tamo mu je mjesto. Ono što je u grijehu začeto, nema mu mjesta u svetom svećeničkom staležu.

— Gospodine prečasni, svi smo mi u grijehu začeti i istočnim grijehom začeti...

— Prekini. Ti ćeš me učiti o grijehu, griješnice okorjela.

— Vama fale međuljudski odnosi, gospodine župniče.

— Pusti ti te odnose. S njima se ponose oni, koji na svakom koraku gaze te odnose. Boli me glava od tih vaših krilatica. — Ovaj puta župnik malo snizi glas, i poče tiše i blaže.

— Vama fali svećenička blagost, poniznost, strpljivost i razumijevanje, gospodine župniče. Gdje vam je razumijevanje prema slabim i jadnim? Gdje vam je razumijevanje prema ovakvim odbačenim, gospodine župniče? — I pokaza žena na dječaka koji se grčio u plaču.

— Vidi bestidnice i besramnice, kako znade predikati i vikati. — Pomisli svećenik, a kada ugleda dječaka kako se previja od plača, nešto se u njemu slomi.

— Ovo je zbilja s moje strane previše. Spasitelj nije ovako razgovarao ni s farizejima, kamoli s grešnicima. Spasitelj nije nikada ni osudio grešnika, a evo ja bih ih sve poubijao — uzdahnu stari i strogi župnik i pristupi dječaku.

— Pustite me! — ote se dječak, žalostan i povrijeđen, kad ga svećenik pokuša uzeti za ruku. I tada još jače zaplaka. Lile su mu suze iz očiju, krupne i bistre kao biseri.

— Oprosti dječače, oprosti. — Strogo, kruto i ljuto svećenikovo lice poprimi blagost i kajanje i pokuša dječaka pomilovati po kosi. S neizrecivim bolom u duši i prezirom u srcu, dječak je još jednom viknuo da ga pusti, a onda izjurio van. Za njim je izjurila i majka. Ostao je svećenik sam zgažen i ponižen. I njemu suze briznuše na oči. Protiv njegove volje. I nisu se slivale na obraze i kapale na zemlju već u raskajano srce. I svaka suza bila je spoznaja da on nije nikakav tiranin, a još manje sudac, nego blagi otac uboge djece.

Priča nije svršena.

Ubrzo je stari župnik umro. Umro je od bolesti srca i raskajana srca. I bio je dugo na srcu bolestan. U svojoj oporuci ostavio je toliko novca dječaku da može završiti školu koju hoće i kakvu hoće. Nadodao je i svotu za operaciju oka. Ostatak novca ostavio je župi da se osnuje fond iz kojeg bi se školovali dječaci za svećenička zvanja.

I sve je u redu što se tiče dječaka. Već se školuje za agronoma. I operacija je oka uspjela. Samo nema kandidata za sjemenište. Na vratima župne crkve svetog Martina stoji poziv, ali odazova nema. Možda će se u ovoj godini djeteta odvažiti koji dječak. Crkva je ukinula zakon koji priječi nezakonitoj djeci tamo, pa može i nezakonito. I za frljave ima lijeka.

Andro Vid MIHIČIĆ

Kiparu

Anti Starčeviću

Prstom prirode zbijen svaki kamen je djelo
i svaki greben je kip,
pod prstom i dlijetom kipara tijelo je čahura duha
ili materija prazna i gluha
i bezduhnog argata grob.
Ti sin si planine
i mora:
Liku nosiš u sebi,
rijeka ponornih snagu,
bisernih slapova huk
i mora nemirnog dah,
mora što milujuć stijenje
grebene grize
i snove raznosi
ko biserno zrnje u rosi.
Svijet je pred tobom velik
još veći svijet je u tebi
svijet želja, slutnja i snova.
Svi oblik traže
i dušu
drhtaj života
i pelud mirisni slutnje
da pjesmom ritmičkog sklada
i mekih kadenca tišine
uznjišu maštu i duh
kao vjetar na livadi cvijet.
Umjetnost je borba i let.
Starčeviću, sin si mora i brda
potomak vučje planine:
zatutnji dubinom
zaurlaj vučjom divljinom
razbij okvire malog i ograde plašljivog tora
i kleši
kao munja što kleše
strašću
mržnjom
silinom
i strepnjom majke nad zipkom.

Kleši planinu,
uroni u tajnu,
u ljudsku dubinu,
izroni kliktavu radost
čežnju
snagu
tišinu
i nikom priznatu bol.
U glinu unesi silinu
i u kamenoj ličkoj ljepoti
u snazi i mijeni pred burom uzdrhtala vala
gradi
kopaj
ruj
i vodi
kroz oluje divnoj slobodi.
Uroni duboko
dublje
još dublje
u sebe
uberi raskošan cvijet.

Stvaranje je ronjenje kroz tamu
i veliki orlovski let.

Vlado HORVATIĆ

Autoportret svakog pjesnika

U sivoj boji vremena
Tjeme zavičajnog sljemena

U sivoj boji žića
Niz bisera otkrića

U sivoj boji tvari
Mijena sviju stvari

U sivoj boji svijeta
Smisao riječi cvijeta

U sivoj boji smrti
Duh će zbilju strti

U sivoj boji neba
Put nade do greba

Radovan GRGEC

Uz rub (9)

Umro je *Gilbert Cesbron*, o kojemu smo u »Maruliću« mnogo pisali. Mnogo smo pisali zato jer je i on mnogo pisao. Ne samo mnogo, nego i dobro, nadahnuto, zauzeto. Kao čovjek i kršćanin bio je očaran plemenitošću u svim njezinim vidovima. Možda i nije bio vrhunski umjetnik, kako to neki misle, ali nas je njegovo pisanje znalo ponijeti u visine, ganuti i oduševiti, a to je mnogo. Kao što smo već pisali, neki kritičari prigovarali su mu melodramatičnost, »naravoučenija«, moralističke konstrukcije. Njima odgovara u časopisu »La Vie« (1773/79) Georges Hourdin povodom napada na Cesbronovu knjigu »Ali ja sam vas ljubio« u kojoj se opisuje sudbina mentalno zaostale djece: »Ja, koji sam poznavao mnoge duševno zaostale (i sâm je otac jednog takvog djeteta), mogu reći da je Cesbronov roman vjerodostojan. On je lijep. U njegovu ishodištu nalazi se vrlo točna intuicija. Intelektualci, koje je ta pripovijest začudila, žive u nestvarnom svijetu.« Svakako je Cesbron bio jedan od najplodnijih i najčitanijih suvremenih književnika kršćanskog nadahnuća, što god o njemu mislili razni kritičari i recenzenti njegovih djela. Uostalom, i vrijeme će donijeti svoj sud.

Cesbron, koji se rodio u Parizu 1913, primio je odgoj i obrazovanje u krilu međusobno vrlo povezane liječničke obitelji. U dvadesetoj godini života otkrio je snagu Kristova Evanđelja, Govora na gori, Muke i Uskrsnuća. Premda je bio uvijek vrlo zaposlen i profesionalno angažiran (bio je generalni sekretar organizacije »Secours catholique« i direktor Radio-Luxembourga), uspio je u svom relativno kratkom životu napisati četrdesetak djela. Nikada nije zanemario ni svoju ženu ni svoje četvero djece. Jedno od njih čitalo je tekstove na zadušnici koju je sam za sebe liturgijski koncipirao. Bio je svjestan svoje neizlječive bolesti (raka) i pripremao se na rastanak s ovim svijetom mjesecima. Upravo posljednji časovi njegova života mogu poslužiti kao osvjetljenje i opravdanje opusa u kojemu dominira sućut i simpatija prema svima koje je pogodila neka bolest, zlo ili nevolja. Rastao se kršćanski od žene, djece i svojih knjiga koje su bile »djeca njegova srca«.

U širokom, raznolikom i, rekli bismo, sveobuhvatnom spektru tematike njegovih djela nije izostavljeno gotovo ništa od onoga što zaokuplja i muči suvremenog čovjeka i kršćanina. Pisao je o nevinoj i napuštenoj djeci, o omladinskim delikventima, o svećenicima radnicima, o dr. Albertu Schweitzeru i gubavcima, o »imati« i »biti«, o đačkoj i radničkoj mladosti, o Lourdesu, o alžirskom ratu, o ženskoj emancipaciji, o eutanaziji, o djeci rastavljenih, o defektnima i zaostalima, o Blaženstvima, o općinstvu svetih, itd., itd. (O

općinstvu svetih Cesbron je pisao u svom »Don Juanu«. Napominjemo da se nedavno u franc. prijevodu pojavila knjiga Japanca *Kurimure* o Claudelovu shvaćanju općinstva svetih).

Glavna su mu djela: Les innocents de Paris, Notre prison est un royaume, Il est minuit docteur Schweitzer, Les saints vont en enfer, Chiens perdus sans collier, Vous verrez le ciel ouvert, Une abeille contre la vitre, Ce que je crois, Les temps des imposteurs, Huit paroles pour l'éternité. Uz ovo potonje djelo (razmatranje o blaženstvima) govorili smo u prošlom broju i o ostalim djelima, napisanima nedavno (Don Juan en automne i Vivier sans eau).

Pisanjem i javnim djelovanjem Cesbron se borio protiv laži, obmane i hipokrizije. Pred smrt je napisao: »U Francuskoj laže tko hoće, a vara tko može.« Uvijek je volio nedužnost i spontanost djetinstva. Kao što je često pisao o djeci, isto je tako mnogo pisao i o ljudima u bolnicama, zatvorima, na bojištu, na radilištu, ukratko: o ratnicima i patnicima. Kritičar Pierre de Boisdeffre priznaje da ga je katkada nerviralo Cesbronovo idealiziranje i crno-bijela tehnika prikazivanja likova, ali izražava uvjerenje da je nesebičnost i heroizam Cesbronovih junaka upravo ono što nam treba. Pomalo zavidi na njegovu oduševljenju, zagrijanostima i naivnostima, želeći da se i nakon Cesbrona pojavi pisac čije bi zvanje bilo isto tako čisto i uzvišeno kao njegovo. Zapravo, Cesbronovo zvanje bila su Blaženstva (Osam riječi za vječnost). Umjesto homilije čitala ih je na zadušnici njegova najstarija kći. Glazba blaženstva pratila ga je na svim putovima, kada je pisao i govorio, kada je trpio i molio, kad je posjećivao bolnice i zatvore. Kad je pak osjetio da je smrt sasvim blizu, okupio je na euharistijsko slavlje svoje prijatelje i rekao im je: »Bog je ljubav. To je jedino što je u životu važno. Osim vjere koja se ostvaruje u ljubavi sve ostalo je ništa. Ako vas o tom nisam mogao uvjeriti, sve sam promašio.«

O aktualnosti i zanimljivosti Cesbronovih djela najbolje govore vrlo visoke naklade i ponovljena izdanja njegovih knjiga. Kad je riječ o beletristici, mi danas, u vremenu krize knjige, govorimo o bestselerima čim im naklada prijeđe 5-6.000 primjeraka. To su u usporedbi s tiražama Cesbronovih knjiga vrlo male brojke. Pa ipak, čitaoci su katkada i mjerilo vrijednosti djela. Kod nas je »Globus« u 20.000 primjeraka izdao »Izabrana djela« *Augusta Šenoe*, o čijoj smo romantičarskoj naivnosti pisanja još donedavna čitali vrlo učene traktate. Tako se Šenoa i danas može staviti uz bok najaktualnijih, najzanimljivijih i najčitanijih knjiga, kao što su knjige *Oriane Fallaci, Mome Kapora, Milana Kundere i Mirka Kovača.*

* * *

Umro je nedavno i drugi veliki idealist, pisac i pjesnik *Marino Moretti.* Dok mu je poezija bila pod utjecajem Pascolija i krepuskolara, romani su mu svojevrsna poema talijanskom selu u izumiranju (La voce di Dio, I due fanciulli, I puri đi cuore, La vedova Fioravanti, I coniugi Allori itd.). Proza i poezija Marina Morettija prožete su visokom religioznom sviješću. U br. 3/79 donijeli smo iz Cesenatica (gdje se i rodio 1885) njegovo mišljenje o Ivanu Pavlu II. Njegova ga je pojava oduševila kao i mnoge naše suvremeni-

ke i vrhunske intelektualce premda su ovi svjesni da se u postupcima i govorima novoga Pape nalazi mnogo toga što neki suvremeni teolozi uporno proglašuju reakcionarnošću, gregarizmom i »pučkošću«.

I opet ne možemo a da ne izrazimo negodovanje zbog olakog razbacivanja tim i sličnim diskvalifikacionim etiketama, čije je značenje zapravo vrlo neodređeno i relativno, naročito ako se takvim postupcima služe oni koji ne bi smjeli misliti da mogu ravnopravno polemizirati s onim koji u raspravu ulazi pod punim imenom i s punom odgovornošću, dok oni uglavnom pišu pod pseudonimima (bez obzira na to kriju li se iza njih klerici ili laici kojima su ti klerici učitelji). Uostalom, oni vrlo dobro znaju zašto pišu pod pseudonimima, ali ih to ne priječi da budu vrlo oprezni prema onima zbog kojih ne pišu pod punim imenom, dok prema onima koji nisu toliko »opasni« znaju biti, kako rekosmo u prošlom broju, i vrlo neobazrivi. Nadamo se da će ti pojedinci, pogotovo ako se radi o mladim ljudima, doći do treznijih stavova. Mislim da im tada nitko neće iz arhiva i prašine zaborava vaditi i iznositi na vidjelo ono što su pisali pred desetak godina. Čovjek se mijenja, i važno je da to bude na bolje.

I za sebe sam već toliko puta rekao da bih morao korigirati mnoge svoje stavove iz prijašnjih vremena. Ipak, moj stav u pogledu književnosti kršćanske inspiracije i tendenciozne književnosti u glavnim je crtama sličan onome od prije deset godina. Međutim, u angažiranoj književnosti ne gledam samo »minuse«. Jedan od najangažiranijih književnika našeg vremena bio je G. Cesbron, za kojeg ne možemo reći da je minorni pisac.

Kad bismo počeli iz prašine izvlačiti sve što je neki »progresist« rekao ili napisao prije deset ili dvadeset godina, daleko bismo došli. Ipak nam je čudno kada lucidni teolozi poput p. *Chenua,* kojega inače vrlo cijenim i o susretima s kojim sam oduševljeno pisao u Danici i Maruliću prije osam godina, počinju u visokoj starosti pisati kao što su pisali u vrijeme osnutka JOC-a i svećenika radnika. Danas se u razmjerno vrlo kratkom razdoblju stanje na globusu tako radikalno izmijenilo te se onaj dio zemlje na kojemu živi kapitalističko, pluralističko i bogato društvo smanjio na minimum. Mase svijeta koje ne žive na tom »privilegiranom« dijelu globusa žele da se čuje i njihova riječ. Tumači te riječi obično ne mogu biti intelektualci iz drugog svijeta, čija je moć manipulacije još uvijek vrlo velika. Dobro bi bilo pročitati što o tom pišu *Georges Suffert* (Les intellectuels en chaise longue) i *Raymond Aron* (L'opium des intellectuels).

Među angažiranima kršćanskim piscima koji nisu »minorni« nalazi se svakako i *Stanislas Fumet,* ovogodišnji dobitnik Velike katoličke nagrade za literaturu za autobiografsko djelo »L'histoire de Dieu dans ma vie«. U žiriju su bili poznati kršćanski pisci Jean Guitton, Henri Queffélec, Jacques Madaule, Renée Massip, Maurice Schumann i drugi. U sasvim drugom pravcu odvijalo se književno djelovanje *Marca Oraisona,* liječnika, svećenika i pisca, koji je nedavno umro u Parizu. Dok je Stanislas Fumet, sin velikog muzičara i organiste Dynama Fumeta, svojim djelom iznosio uvjerenje o metafizičkoj istini i vjernosti onome što su hrabro ispovijedali njegovi prijatelji Claudel i Maritain, Oraison je nastojao tu istinu izraziti suvremenim znanstvenim jezikom psihologije i psihoanalize.

Na Fumeta mogle bi se, mutatis mutandis, primijeniti riječi što ih je napisao *Julien Green*: »Od 1938. nisam osjetio ni tračka sumnje u pogledu svoje vjere. Katolička vjera sa svim svojim tajnama i tamama čini mi se kao čista očiglednost, koju gledam iz svijeta mraka i tmine«, dok bismo na Oraisona mogli, bar s obzirom na neke njegove stavove, primijeniti riječi koje je isti Julien Green napisao u svom »Dnevniku«: »Katkada me obuzme tako duboko i neobjašnjiva tuga da mi se svijet iznenada učini praznim i besmislenim. To je dašak očaja, i tu nazirem lik demona..« Protiv toga demona u nama i u svijetu borili su se Fumet i Oraison svaki na svoj način. Koliko god su neki stavovi Marca Oraisona izgledali čudni za kršćanina, ipak je uvijek izražavao svoju vjeru u besmrtnost ljudske osobnosti, u puninu života koja nastupa nakon uskrsnuća.

Ta vjera karakterizira i djelo Juliena Greena. No i u njegovu djelu možemo pročitati tako različito intonirane izričaje kao što su i ovi koje smo upravo naveli. Od čovjeka ne možemo očekivati da njegove misli, osjećaji i raspoloženja budu uvijek isti. Međutim, od kršćanina, bio on umjetnik ili ne, bio obrazovan ili neuk, možemo i moramo očekivati da neće izgubiti nadu i vjeru u riječi Onoga koji nas je spasio i koji nas spasava u stalnim mijenama i tegobama ljudske egzistencije. Zbog gubitka nade dolazi često do gubitka vjernosti, koji katkada možemo razumijeti, ali nikada opravdati.

Marija REĐEP

Tuga mi neka . . .

Tuga mi neka bridi među obrvama
ni za što,
k'o da monsuni šeću dupljama
u jednog zrelog ljeta sumračju,
a nisam,
tako mi ovih pokislih trava,
svetkovinu mira
ni riječju okrznula,
nije mi bilo dodira na obzorju,
u meni trnci pozaspali
. . . i želje.

Moji brodovi i ovog časa plutaju bez kormilara.
Ne mislih ni na grebena zamke
ni na mrtve trougle,
a tuga mi neka bridi među obrvama
ni za što.

Stjepan KRČMAR

Nenapisano pismo

Oriani Fallaci

Znam, majko, da si ti imala svoje razloge kad si donosila tu odluku i da su oni dostojni pažnje. S v o j i razlozi uvijek su p r a v i razlozi kao što je i s v o j a bol uvijek p r a v a bol. Ipak, dopusti da ti to reknem, nešto si zaboravila. U obilju svojih razloga jednu si sitnicu smetnula s uma. Nisi se sjetila, ili se nisi htjela sjetiti, da se radi o meni i da i ja imam svoje razloge. I da bi trebalo, ako ništa drugo, čuti i moje razloge a ne samo tvoje. Eto, majko, zato mi je i žao, neizmjerno žao, što si unatoč svoj svojoj velikodušnosti i obzirnosti baš na tu sitnicu posve zaboravila.

Moram ti, zapravo, odmah reći da to što si htjela da ja nemam oca, da budem bez njega, da između mene i tebe ne bude nitko, nikakav tuđinac, nikakav uljez, nije me ispočetka nimalo uzbuđivalo. Prije rođenja, dok si me nosila pod srcem, u utrobi, bio sam tako dobro zaštićen i osiguran, da se ni na što nisam imao potužiti. Toliko si me pazila, brinula se za me da sam bio potpuno zadovoljan i sretan. Naravno, tada nisam ni pomišljao na oca. Uostalom što bi otac tada i mogao učiniti za mene. Pa i prvih godina nakon rođenja nisam ni pitao za njega. A i zašto bih? Ti si bila kraj mene, branila me od zla, ugađala mojim željama, a ja stalno gledao tebe, ti si bila moj svijet i moj život. Prva riječ koju sam izgovorio bila je mama, a za riječ tata nisam ni znao. Za nju sam doznao tek poslije, i to od drugih a ne od tebe, onda kad sam se već igrao s djecom tvojih prijatelja i prijateljica. Za mene, u to vrijeme, ta riječ i nije bila ništa drugo nego ime za neki predmet isto kao, recimo, riječ stol, soba ili automobil. Za mene je samo riječ mama imala pravi smisao i puno značenje. Mogu ti također reći i to da u prvi mah, kad sam čuo riječ tata, nisam ni znao na što se ona odnosi, za koji predmet je ona ime. Možda se sjećaš da sam te jednog dana, pošto sam tu riječ čuo više puta izgovoriti, zamolio da mi objasniš što ona znači i na što se odnosi i da si mi ti onda pokazala nekog muškarca koji je baš sjedio u našem salonu te rekla:

— Vidiš, to ti je tata... ne tvoj, ali tata.

Od tog dana za mene su svi odrasli muškarci bili tate i tako sam ih zvao. Zato se i znalo dogoditi da bih na tvoj upit od koga sam dobio neku igračku odgovarao jednostavno i kratko: od tate. Ti bi se nato nasmijala kao što se smiju sve dobre majke kad ih dijete iznenadi kakvim odgovorom, podigla me objema rukama, poljubila u čelo i izgovorila:

— Ali ne tvojeg tate, ludice, jer ti nemaš tate...

Takva tvoja izjava tada me uistinu nije ni uzbuđivala ni uznemirivala. Još uvijek je nisam bio pravo ni shvatio. Sve što sam u tom času znao bilo je da imam tebe i da mi uz tebe nitko drugi i ne treba.

No onda se dogodilo nešto što je ipak uznemirilo moju maštu i pobudilo moju radoznalost. Ali i to je bilo zakratko. Moglo bi se čak reći da se sve to zbivalo na periferiji moje svijesti. Ili se tako meni samo učinilo.

Bilo je divno ljeto, kakvo samo u nas u Italiji može biti, i ti si me povela na Lago di Garda. Imao sam već pet godina i znao sam uživati u svemu: u skakanju,

u plivanju, u vožnji brodom a, jasno, najviše u tebi i tvojoj blizini. Mislim da će te obradovati ako ti priznam da mi je uz tebe uvijek bilo najljepše i da kad tebe nije bilo kraj mene, nisam bio veseo. Ali u zadnje vrijeme stala si sve češće izbivati izvan kuće i mene prepuštati samo dadilji. Znao sam da ti želiš imati svoj život, da imaš svoje ambicije, da te tvoj poziv vuče na sve strane i da si stalno zauzeta pa ti zato ništa i nisam predbacivao. Ali tim više sam se zato radovao kad si bila sa mnom i kad sam se mogao prepustiti tvojoj blizini i tvojem milovanju. Zato mi i nije posve jasno jesam li ovdje na Lago di Garda bio više sretan zbog vožnje brodom po jezeru ili zbog tebe. Ili i zbog jednog i zbog drugog.

Kad smo jednog dana, za vrijeme tog našeg ljetovanja, naslonjeni na ogradu palube, gledali zelenkastu površinu jezera, tiho namreškanu, prišao nam je neki muškarac, kojeg si ti očito poznavala a ja ga dotada nisam bio ni vidio, i razdragano nas pozdravio. Dok ste vi razgovarali, ja sam, ne okrećući se, promatrao igru riba na površini jezera. U jednom času ti si me pozvala svojim ugodnim glasom:

— Giovanni, dođi.

Okrenuo sam se i pogledao muškarca što je stajao kraj tebe.

— Hoćeš li pozdraviti gospodina — rekla si mi smiješeći se radosno.

Prišao sam i pružio mu ruku.

— Ciao.

— Ciao — odgovorio mi je nasmijavši se široko i srdačno. Zatim me pogladio po kosi zadržavši tren ruku na njoj. Nakon toga je pogledao tebe u oči i rekao:

— Nije sličan na tebe, vjerojatno je na tatu...

U prvi mah me ta izjava nepoznata muškarca nije nimalo dirnula. On je otišao, a nas dvoje smo ostali zajedno i dan je divno prošao. Još jedan divni dan skupa s tobom!

Ali dječja duša upija i ono što ne zna da upija. Radoznalost djeteta nadilazi sve granice i nikakve ograde joj se ne mogu postaviti. Tako je bilo i sada. Na večer kad smo legli (spavali smo zajedno u velikom krevetu i to mi je bio poseban dar za ovo ljetovanje), nikako nisam mogao zaspati. Odjednom mi je na pamet palo ono što je nepoznati gospodin bio izrekao: da sam sličan tati. Kakvom tati, to nisam znao. Istina, znao sam već da druga djeca imaju tatu, da govore o tati, ali znao sam također da ja nemam tate, pa kako onda mogu biti sličan na njega. Možda sam sličan na nekog tuđeg tatu, možda na tatu kojeg od druge djece koje sam poznavao i s kojima sam se igrao. Naravno, moja mala glava nije mogla odgonetnuti tako zamršenu zagonetku pa sam se brzo okrenuo k tebi i zapitao:

— Je li, mama, na kojeg sam tatu sličan kad ja nemam tate.

Trgnula si se kad si ovo čula jer si namah shvatila o čemu se radi. Vjerojatno si se i zabrinula zbog ovoga mog pitanja. Zaključio sam to po tome što mi nisi odgovorila isti tren. Možda nisi znala što da mi odgovoriš ili si pomislila da mi i ne trebaš odgovoriti. Ipak si se odlučila i rekla:

— Ludice mala, zar ti ne vjeruješ svojoj mami?

U prvi mah nisam znao što znači ovaj tvoj protunapad, pa sam se još više zbunio. No ti si me brzo umirila.

— Zar ti nisam već rekla da ti nemaš oca? — Zatim si brzo nadodala: — A zar ti nije lijepo s tvojom majkom da bi još trebao i oca?

Požurio sam se da te uvjerim kako si mi ti sve na svijetu i kako nikoga drugog ne trebam izuzev tebe. Priljubio sam se uz tvoje tijelo kao da sam se uplašio da te tko ne odnese i šapnuo u uho:

— Ti si moja najdraža mama.

Potom sam slatko zaspao i, jasno, odmah zaboravio čitav slučaj. Sutradan ga se nisam ni sjetio. Moja se ljubav prema tebi nastavljala s nesmanjenim žarom. Blistala je u svjetlu dana kao što svježi kruh blista na čistom stolnjaku.

Prošle su dvije godine od tog događaja i ja sam pošao u školu. Novi susreti, nova poznanstva, novi doživljaji. Sve je za mene bilo novo i drukčije, samo moja ljubav prema tebi bila je ista i živa. Nije me ništa zbunjivala činjenica što su se moji drugovi hvalisali sa svojim ocem govoreći: moj otac ima ovo, moj otac ima

ono, moj otac ima najljepši auto, moj otac ima najveću tvornicu, moj otac je najjači... Istina, moram priznati da se ponekad, negdje u dubini moje duše, javljalo nešto kao zavist što druga djeca toliko govore o ocu a ja samo o majci, ali tada sam pomislio da je to zato što oni nemaju tako dobru majku kao što je ja imam. Onda se jednog dana zbilo nešto što je izazvalo moju pozornost. Dvojica mojih vršnjaka potukli su se radi oca. Nisu se mogli sporazumjeti tko je od njihovih očeva najbolji i najpametniji. Ne bih mogao reći zašto me je taj događaj toliko uzbudio. Kao da mi je odjednom postalo krivo što se oni mogu tući za svog oca a ja ne mogu. Iznenadno sam se bio rastužio. Na večer, kad si došla kući, zatekla si me još uvijek tužna i uplakana. Upitala si me:

— Što ti je, Giovanni?

Sve sam ti ispričao, baš sve, i na kraju izrekao:

— Oni se mogu tući radi oca, a ja ne mogu.

Ne znam da li te ovaj moj zaključak razveselio ili rastužio, ali ti si se nasmijala i onda, tobož začuđeno, rekla:

— Ali, Giovanni, ti se možeš tući za svoju majku.

Pogledao sam te tako iznenađeno da si se ti, vjerojatno, malo i uplašila jer si me smjesta privukla k sebi na grudi premda to u zadnje vrijeme nisi često činila. Prislonjen na njih osjećao sam se sretan i ponosan što te imam i što se i ja za nekog mogu tući. Kao za sebe tiho sam izgovorio:

— Kako da se to nisam i prije sjetio!

S vremenom sam onda i ja saznao one stvari koje se jednom moraju saznati. Istina, u tom času nisam to pravo ni shvaćao i ozbiljno uzimao. Ipak ono najglavnije bilo je u mojoj glavi: da bez muškarca i žene, bez oca i majke nema djeteta. Kao i druge stvari i ovo sam ti odmah ispripovijedao, a ti si bez krzmanja to i prihvatila. Izgledalo je da si se na to već unaprijed pripremila i samo si čekala moj upit.

— Istina je to, Giovanni. Kad se odrasli muškarac i žena zagrle i spoje, onda se može roditi dijete. I kad žena rodi dijete, muškarac više nije potreban. Dijete ima majku i to mu je dosta.

Govorila si još i o tome kako danas više i nije neophodno potreban zagrljaj muškarca i žene da bi se rodilo dijete i da je to znanost postigla, ali ja to nisam ni slušao ni razumio nego sam te prostodušno zapitao:

— A jesam li i ja nastao iz zagrljaja muškarca i žene?

Čini se da si izbjegavala pravi odgovor jer si samo rekla:

— Ti imaš majku a ja sina i zar nam to nije dosta.

Budući da sam imao prijateljicu Ginu kojoj sam se ponekad znao jako približiti, pa je i zagrliti, radoznalo sam upitao:

— A zar samo odrasli muškarac i žena mogu imati dijete?

Vjerojatno si ti mene bolje shvatila nego maloprije ja tebe jer si se nasmiješila, pogladila me po licu i odgovorila:

— Da Giovanni, samo odrasli ljudi.

Nakon ovog razgovora redali su se dani i ja sam rasao, veselio se i bio sretan. Ponekad sam znao biti i presretan što te imam pa nisam ni ja propuštao priliku da se hvalim s tobom pred drugom djecom.

— Ja imam najbolju majku na svijetu.

— I mi imamo najbolju majku na svijetu — ponavljala bi djeca.

Nezadovoljan zbog tog njihova ponavljanja izazivao sam ih:

— Ja nemam oca a to vi ne možete reći.

— Pa što onda, nama to i ne treba — uzvraćali bi oni.

Tako smo se nadmetali danima i svi smo bili zadovoljni jer nitko nije bio pobijeđen.

Onda mi je jednog dana i to postalo glupo i dosadno. Odjednom mi je sve postalo tijesno. I duša i tijelo. I hlače i misao. Više nisam znao gdje bih sa svojim predugačkim rukama i nabujalim osjećajima. Činilo mi se da sam suvišak i da nikome ne trebam. Nešto sam tražio i očekivao, a sam nisam znao ni što ni od koga. Sve mi je bilo bljutavo i smiješno. Nikako nisam htio da bude onako kako jest nego drukčije. Tvoja pretjerana pažnja spram mene stala me smetati i vrijeđati. Htio sam zato s tobom biti sve grublji i sve osorniji samo da vidiš da sam i ja netko i da i ja nešto značim. Kad sam uvidio da ti sve to opravdavaš i prihvaćaš, postao sam nestrpljiv. Mislio sam da je to samilost koju nisam htio. Toliko sam bio uznemiren i uzbuđen da mi je svaka pomoć i utjeha izgledala ponižavajuća. Pa i ona od tebe. Stoga me je sve manje uzrujavalo što si ti sve češće izbivala iz našeg doma. Iskoristio sam tvoju zaposlenost i odsutnost pa sam počeo lutati milijunskim Rimom bez prave svrhe i određena cilja. Zalazio sam i u one dijelove grada u kojima dotad nikad nisam bio drsko zagledavajući prolaznicima u oči i vukući se umorno kao prebijeno pseto. Na tim svojim lutanjima jednog sam dana susreo i Sofiju. Da li slučajno ili s nekakvim nejasnim ciljem nisam znao. Jedno vrijeme bio sam čak uvjeren da je sve to netko zlobno izmislio i sjajno izrežirao samo da se nasmije i zabavi.

Ne znam što mi je bilo da sam jednog dana, dok smo i opet zajedno lunjali prepunim ulicama, upitao Sofiju:

— Hoćeš li imati djece kad odrasteš, Sofija?

— Jasno da hoću — odgovorila je naprčivši usnice kao i druge žene kad se žele praviti važnim.

— A hoće li tvoja djeca imati oca? — nastavljao sam s ispitivanjem žvačući gumu u ustima i premještajući se s noge na nogu.

— Svakako da hoće — ustrajala je djevojčica nagnuvši se tako da sam krajičkom oka uspio spaziti malene grudi što su veselo pupale.

Jasno da me je ovaj razgovor još više uznemirio. Osjetio sam da bih ti morao nešto reći iako nisam znao hoće li to biti ono što želim. Ipak sam se odlučio.

Bilo je to svega nekoliko dana nakon famoznog razgovora sa Sofijom. Ušao sam u tvoju sobu baš kad si se spremala na spavanje i već si bila u spavaćici. Odmah sam započeo:

— Jedna mi je djevojčica rekla da će imati mnogo djece.

Budući da si i ovaj put htjela biti što ljubeznija sa mnom, svladala si svoje čuđenje i svoju odvratnost zbog moga neočekivanog upada u tvoju sobu i spremno odgovorila:

— Lijepo je to od nje.

Požurio sam da te razuvjerim jer mi se učinilo da me nisi dobro shvatila.

— Ali njena će djeca imati oca.

Kao da si to očekivala nisi se dala smesti već si nastavila:

— Još uvijek mnogi misle da im djeca moraju imati oca.

Podigao sam oči i drsko pogledao u tvoje grudi što su se nazirale ispod providne spavaćice. Vjerojatno si pogrešno ocijenila moj pogled jer si se instinktivno povukla kao da sam napadač. Shvatio sam tvoj uzmak i grubo izgovorio:

— Ali i ja hoću imati oca.

Ne znam tko je ovom izjavom bio više zatečen: ti ili ja. Bilo je to, naime, prvi put što sam otvoreno i glasno prosvjedovao protiv tvojih stavova i bez uvijanja iznio svoj zahtjev. Međutim ti si se prva snašla. Da ne bi pokazala bol što ti ju je, bez dvojbe, zadao ovaj udarac, rekla si istim glasom kojim si uvijek govorila.

— Giovanni, ti imaš majku i što još hoćeš. Ta ti si već veliki moj dječak i ti to razumiješ.

Prišla si potom k meni i privukla me k sebi kao i onda dok sam još bio malen. Osjetio sam toplinu tvog tijela i smireno izgovorio:

— Volim te, mama.

Pognute glave izišao sam iz tvoje sobe i otišao u svoju. Bio sam još jednom pobijeđen tvojom dobrotom i tvojom ustrajnošću.

Ali mir koji sam tada osjetio nije bio pravi mir. Bio je to čisti privid. Nekakva iluzija što zamagljuje oči i odbija poglede. Neuspjela prevara i suluda obmana. Naravno, takav mir ne može trajati vječnost. Ni u meni nije bio vječan.

Otac je najzad postao moja životna preokupacija. Cilj svih mojih lutanja i smisao mojih traženja. Znao sam to ja, ali znala si to i ti, makar si nismo htjeli jedno drugome otvoreno priznati. Neko vrijeme smo se pretvarali kako smo sretni i kako nam nitko drugi ne treba. A pri tome smo vrebali jedno na drugo kao lovački psi ne bismo li otkrili koju od naših slabih strana i tu započeli proboj. Sa svoje

strane ja sam sve više promatrao svoje lice u zrcalu i sve češće zagledavao u lica drugih ne bih li gdje otkrio kakvu sličnost. Ali iako sam već imao petnaest godina i znao što hoću, nigdje nisam naišao na nikoga tko bi bio sličan meni. Stoga nije čudo što sam se sve izbezumljenije stao pitati čiji sam ja i kome to pripadam.

Kad sam mislio da si najslabija, započeo sam s napadom. Bili smo upravo za večerom i ja sam ti rekao:

— Nisam kao ti, nisam nalik na tebe.

— Ti se još uvijek mijenjaš. Ta znaš da si u pubertetu — odgovarala si sabrano mada ti je glas očito podrhtavao.

— Ali i od njega imam nešto — nastavljao sam ogorčeno.

— Tko zna od koga sve imaš ponešto. Kao i drugi, kao i svi mi. U svakom od nas isprepliću se ne samo stoljeća nego i tisućljeća. I tko bi mogao znati od koga što ima.

Bilo je očito da izbjegavaš odgovor i to me je vrijeđalo. U tom času nisam mogao a da te ne zamrzim. Odjednom si mi postala tako daleka i tuđa kao da te nisam nikad vidio. Zato sam i počeo s predbacivanjem.

— Mislila si da ću biti samo ti a ne i on. A ja sam i on. Možda sam više on nego što sam ti.

— Možda, premda sam htjela da budeš više ja nego on — rekla si sjetno i pomirljivo.

— Ali tko je on?

Nisi mi ništa odgovorila premda sam jasno osjetio da više nisi sigurna u sebe kao što si to prije bila.

Od ovog razgovora prošlo je nekoliko dana i ti si me pozvala na izlet na Tiber. Obradovao sam se jer sam pomislio da je došao trenutak nade. Ali kad sam ti pogledao u oči, otkrio sam u njima nove nemire. Budući da sam bio sav zaokupljen traganjem za istinom, prešao sam preko tog otkrića kao da ga nisam ni vidio.

Na izletu nam je bilo kao i nekoć. Prepuštali smo se zanosu doživljaja i bili smo sretni što smo jedno kraj drugog. Zelenkasti Tiber je tekao svojim koritom i činilo se kao da nas zove. No, unatoč svemu nešto je visjelo u zraku i isprečivalo među nama. Znao sam da i ti nešto očekuješ kao što sam i ja očekivao. Ali nismo se usudili započeti razgovor o tome kao da je užas ležao u njemu.

Na povratku kući šutjeli smo u automobilu. Izgledalo je da si ti bila zadovoljna. Uživala si u vožnji svojega bijelog Alfa Romea dok sam ja tupo promatrao prirodu. Onda pred Rimom odjednom si progovorila:

— Hajde, Giovanni, da razgovaramo kao odrasli.

Kao da sam to i očekivao prihvatio sam bez oklijevanja.

— Možemo, mama.

— Znaš, uvijek sam bila protiv svih formi i kalupa. Nisam voljela stare okoštale strukture. One ne vode ničemu, one ubijaju. One znače smrt, a ja sam htjela život.

— I ja sam htio život — pokušao sam te potaknuti da ne sustaneš.

— Zato sam ti i dala život jer ništa nije gore od ništa, od ničega, ništavila, nepostojanja. Ali moraš me razumjeti, Giovanni, život traži slobodu i ja sam htjela biti slobodna. Nisam se htjela vezati ni za što i ni za koga jer to bi bila smrt a ne život. Ta valjda sam na to imala pravo... valjda i ja imam svoja prava...

Učinilo mi se da si zadnje riječi izgovorila povišenim glasom pa sam i ja podviknuo:

— Ali valjda i ja imam pravo znati čiji sam i odakle sam.

— Nisi me razumio, sine — nastavila si smirenijim glasom. — Htjela sam da i ti ne budeš opterećen nikakvim predrasudama i da ne budeš vezan uz nikoga i uz ništa. Htjela sam da budeš slobodan, slobodan... Ti ne pripadaš nikome, ni njemu, ni meni, ni bilo kome drugom. Ti pripadaš samo sebi.

Osjetio sam kako s naporom izgovaraš riječi, ali unatoč tome nisam prestao da ti se suprotstavljam.

— Ja nisam odlučivao o svom postojanju. Ti si me htjela i kako da ne budem vezan uz tebe. A da li me je i on htio?

Šutjela si kao da smišljaš što bi mi odgovorila. No ja nisam mogao čekati pa sam nastavio:

— Ne, ne, nisam samo od tebe i od njega sam i nisam samo vezan uz tebe nego i uz njega. Ta reci mi već jednom, od koga sam to zapravo?

Nisi odgovorila. Šutjela si kao da prkosiš samoj sebi. To me je izazvalo pa sam bez razmišljanja uzviknuo:

— Ti si sebična, misliš samo na sebe, a ne i na mene.

U istom trenu naglo si okrenula glavu prema meni kao da mi želiš zaustaviti riječ i misao. Bilo je to fatalno. Alfa Romeo je skrenuo na drugu stranu i sudar je bio neizbježan...

Kad sam u bolnici Svete Lucije došao k svijesti i upitao za tebe, rekli su mi da si na mjestu ostala mrtva. Ja ću možda ostati na životu, ali bez lijeve ruke.

I sada, dok ležim u ovoj bijeloj sobi, ponovno razmišljam o svemu i ne mogu se oteti dojmu da me ti, zapravo, nisi razumjela. A i kako bi? Ta ti si imala oca i znala si za njega. A ja?

Ante JAKŠIĆ

Teško je

Teško je cijelog života ostati dijete
i čuditi se suncu i darovima ljeta,
i pitati se zašto mnoge muči sjeta
i neke tamne ruke i dobrima prijete.

Teško je kad želiš da se ljudi vole,
a gledaš gdje mržnja korake im slijedi,
i što jesen mirno njiše grane gole,
a od mnogih briga kosa brzo sijedi.

Teško je kad shvatiš kako nigdje nema
pročišćene nade i traženog mira,
da su srodna usta, da te tješe, nijema

i da loviš sreću ko dijete leptira,
a kad su ti misli pune mrzle kiše,
da ti zalud ruka kradom suze briše.

Teško je kad čežnja vjernu ruku čeka,
čekajući, često pred susretom strepi,
teško je kad spas je tek luka daleka,
pred ljepotom kad smo nijemi i slijepi.

Teško je kad rano proljeće se budi
i vedrinom neba vedro ptice plove,
a u tebi sve je još pusto od studi
pa ne čuješ tko te i zašto te zove.

Teško je kad ne znaš komu možeš reći
što ti obzor mrači i što radost vraća,
kad u boli bivaš prekaljen i veći

i kad staza sve je i uža i kraća.
Teško je kad misli pune su ti kiše
i uzalud ruka kradom suze briše.

Bruno BULIĆ

Moja rodna kuća

Ulica Belvedere u Trstu tada je bila vrlo značajna — žila kucavica grada. Prozvali su je tako, jer se prema sjeverozapadu postupice uzdizala do prilične visine i tako dozvoljavala lijepi i daleki vidik, ali naravno samo iz visokih kuća; ona sama jedva da je mogla uživati u svom imenu, jer su joj novogradnjama zatvorili jedini zapadni vidik. Bila je oko jedan kilometar duga. U sredini su bile tračnice konjskog tramvaja koje su je dijelile ne samo urbanistički, nego i društveno. Lijeva strana s parnim brojevima bila je rezervirana samo za bolju čeljad, a desna s neparnim za sve ostale.

Ipak kao nadoknada našoj neuglednoj strani (rođen sam u Via Belvedere broj 39), čime smo se ponosili, spadali su kino, vojarna Bošnjaka, policijska postaja, škotska prezbiterijanska crkva i par trgovina. Na suprotnoj strani bile su palače nekih bogatih Grka, trgovaca kavom i šećerom, vlasnika otpremničkih poduzeća. Stanovali su na toj suprotnoj strani i Economo Skarâmangà, Parisi i baruni Castelli. Ne znam, da li su ovi potonji bili u rodu s barunicom Castelli iz Krležinih »Glembayeva«. Bilo kako bilo, moja rodna kuća bila je baš nasuprot palači baruna Castelli. Rodna mi kuća, kako rekoh, nosila je broj 39. U prizemlju se nalazila gostionica moga oca »Al buon amico«, a poviše nje na prvom katu bio je naš trosobni stan. Rođen sam jednog ponedjeljka, 7. prosinca 1903. u šest sati, u kuhinji te naše gostionice.

Devet mjeseci poslije odvedoše me roditelji u Zavrelje, Župa dubrovačka. Ali sad sam opet u Trstu. Teško se privikavam okolini. Ovdje su moji bližnji: majka, otac i moj lijepi stariji brat Nino (Ivan). On je samo tri godine stariji od mene, ali za glavu i pol viši. Crne prodorne oči, ponekad sanjarski baršunasto blagi pogled, maštovit, domišljat. Strastven u igri, a ipak ozbiljan i pun pažnje prema meni. Odmah mi je dao na znanje, da je stariji i da ga moram poštovati, što znači da ga moram slušati. Moja priroda slobodoljubivog i nesputanog seljačića nije osjećala potrebu, da se natječe s gradskim dječakom; nisam pripadao njegovu svijetu, a on za moj nije imao razumijevanja.

Naši roditelji bili su vješti u pronalaženju potrebne ravnoteže. Otac je bio blag u strogosti, a majka tiha i mirna, ali i radosno vesela, kad bi opazila kod nas sve češću i trajniju bratsku slogu. Međutim, ni s čim nisam mogao prikriti tugu. Biti zatvoren u stanu po čitav Božji dan, igrati se s nekim čudnim igračkama, izgledalo mi je preglupo. Sjećam se jedne takve igračke, zvala se »povucikotegni«; jedan japanski i jedan ruski vojnik držali su se za ruke i hrvali. Premda je rusko-japanski rat odavno bio svršio, odjek tih događaja iz Port Arthura zgusnuo se je u mojim nejakim rukama do ove drvene groteskne burleske.

Posebno bi me veselilo posjećivati oca u gostionici. Tu bi bilo živo i veselo. Ljudi su podizali glas, bili su dobre volje, nasmijani i razmahani. Pili su i jeli, više pili nego jeli, što meni nije smetalo. Sjeo bih ponekad za neki stol, gdje su sjedili dobroćudni radnici ili meštri soboslikari, pituri, koje sam najviše cijenio. Pričao bih im o baki Ani, tetkama i dundama u Zavrelju. Pričao sam im o pijetlovima i kokošima, a oni bi me slušali svojim umornim bićem, čekajući da ih moj glasić okrijepi kao vrutak gorskog izvora. Tako sam s njima trošio sve svoje mlade uspomene. Tek sam mnogo kasnije ustanovio, da njima nisu ni malo bile zanimljive moje koke i pijetlovi, već ih je zabavljalo moje dječje pričanje u dubrovačkom hrvatskom narječju. Srećom bi me dobra mama nekad odvela sobom, pa nisam bio izložen pogibelji, da postanem dosadan. Dani su prolazili. Bili su to časovi kojih se sjećamo čitavog života, jer nam je svaki i najmanji događaj oblikovao značaj za čitav život.

U dvorište moje kuće najlakše se je ulazilo iz gostionice moga oca. Bilo je dosta prostrano, ali nekako mračno, posuto crnom ugljenom prašinom. Iz posuda za smeće širio se je neugodan zadah. U dnu dvorišta nalazila su se vrata kovačnice; iz nje se je čitav dan čula lupa čekića i škripanje mjehova koji su podjarivali vatru. Kovački momci, crni i mišićavi, cerekali su se nama djeci, a bilo nas je podosta. Uvjerio sam se što znači imati brata u tom čoporu dječurlije. Nino me je uvijek štitio i tukao se zbog mene. Nije zaludu bio moj zaštitnik. No kada bi se mi dvoje sami igrali, gledao je u meni takmaca i istaknuo bi tada svoje pravo prvorođenoga. Svejedno sam ga jednako volio, jer sam već tada to smatrao samo po sebi razumljivim, pa bi se sve dobro završilo. Sve te dječje igre po susjednim dvorištima i u našem igrali smo uvijek na našoj strani tramvajskih tračnica. Ni za živu glavu nismo ih se usudili prelaziti. Tamo su se igrala ugledna djeca, dobro odjevena i počešljana, čista i nekako nježna i slabašna.

Kratkotrajne i neobične prigode dovele bi nas katkada na granicu naših društvenih položaja. Tada bi se dugo gledali razrogačenim očima, zavideći mi njima, a oni nama. Tu igru očiju presjekao bi tramvaj kojega je vukao neki belgijski parip. Često bi na ničijoj zemlji ostao konjski izmet kao upozorenje, da ovdje nema mjesta ljudskoj taštini. U toj dječjoj nejednakosti bilo je duboke logike. Da bude zastupan i treći svijet, pobrinuo se je desetgodišnji sin škotskog pastora, dugokosi, plavi, vitki dječarac, smatran od nekih za nadzemaljsko biće. On je bezbrižno, svojstveno svom narodu, tjerao drveni obruč samom sredinom tračnica. Njegova djevojački raspletena vrlo duga kosa vijorila je puna svjetla i sunca, kad bi pretrčavao svojim putem. Na djecu s obje strane ulice djelovao je kao nešto izuzetno, nešto što spada u svijet bajke.

Često bih stajao priljubljen uz zatvorena stakla na prozoru i promatrao život ulice. To nije bilo obično gledalište, nego kazališna loža. Znao sam po prilici u koje će doba dana proći »la zavatera« sa svojim zelenim kolicima u kojima je nosila marende u Punto Franco. Teški kaskajući pogrbljeni hod stare ugojene žene s polupapučama na nogama ravnih tabana odzvanjao je po taktu marša neke pačje vojske. Ili onaj trbonja, kojega smo svi zvali Balota. Taj gospodin je doista bio debeo, zapravo okrugao kao globus, u same njegove hlače krojač je utrošio više od pet metara sukna. Znao sam, kad će proći Bošnjaci. Njih sam naročito volio, jer sam dokučio, da govore »kao u Zavrelju«. Često puta bijah zbunjen, kad bih vidio kako u kolima, sličnim poštanskim kolima koja raznašahu pakete — samo zeleno obojenim, iza željeznih šipki sjedi čovjek, obično tužna i zamišljena izraza lica, a do njega stražar s puškom između koljena.

U ono su mi doba odrasli muškarci sličili jedan drugom. Svi su nosili brkove. Nisam tada želio biti »konačno uzrastao«, već samo dostići brata Nina, onu glavu i pol. Ambicija mi je rasla neumoljivo i uporno prema spoznaji i znanju.

Često su puta našom ulicom prolazila crna kola i iza njih ljudi u crnini. Funeral. Slutio sam, da nekoga odnose negdje daleko, nepovratno. Sve je to ostajalo u meni nedorečeno i neshvatljivo. Naš susjed na prvom katu bio je stari Pepi, portalettere, star oko osamdeset godina, kratke sijede brade. Zjenice su mu iza očala izgledale goleme. Bio je dobar, tih i mio, visok i malko pognut, duboka kao u sordinu prigušena baršunasta glasa. Imao je ženu šioru Giovannu, nasmijanu i vedru staricu, deset do petnaest godina mlađu.

Jedinica kćerka staroga Pepija i šiore Giovanne zvala se je Ety. Lijepa i bujna plavuša, široka nasmijana lica, vragoljastih očiju i sniježno bijelih zdravih zubi. No ta tako lijepa djevojka bila je nadasve nemarna u odijevanju, neuredna, nepočešljana. Na svakom je koraku gubila ukosnice. Čarape bez podvezica otkrivale su joj lijepa, ali zamazana koljena. Na moje veliko zgražanje jela je sirovu ribu, naročito lignje, a i krvavo govedsko meso. Puno godina kasnije vidio sam u Louvru naslikanu Ety, na velikom platnu E. Delacroixa, kao Slobodu koja predvodi narod.

U ovoj obitelji u mome susjedstvu prvi puta sam doživio slikarstvo. Bila je kod njih u stanu jedna uljena slika na platnu, po prilici jedan metar visoka i nešto manje široka. Visila je nešto ukoso na velikom čavlu, tamna i strašna. Prikazivala je jednu ratnu epizodu kod Dogalija u Etiopiji. Golemi neki crnoputi bradati konjanik s kopljem i štitom mlati smiješno malene bijele vojnike u bijelim kolonijalnim odorama s pijetlovim perima na šljemovima. Sve ono što sam poslije u životu vidio kao ekspresionizam, sirealizam i slično, nije ni sjena tome platnu, koje bi danas vrijedilo lijepe novce.

Stari Pepi, bivši ratnik kod Custozze, veteran (kako se je volio zvati), bio je zagriženi antimilitarist. Često puta bi me uzeo za ruke i okrećući se sa mnom u kolu pjevao bi:

Bozzolo, bozzolo canarin
Deghe de bever un pochin,
Deghe de pocco, deghe de sai
Per l'amor dei sciopetai
Sciopetai ze andrai in guerra,
Tutti cul per terra.....!

Jednoga dana na stubištu veliko komešanje. U kući uzrujanost. Dolaze i odlaze ljudi. Stara je Giovanna umrla. Svi su se ukućani opraštali od pokojnice. Došao je red i na mene. Otac me je podigao do mrtvačkoga odra. Tu je ležala, ne stara Giovanna, jer to nije bila ona, nego — Smrt. Prvi puta sam upoznao tu neminovnu prirodnu činjenicu. Još danas osjećam strah koji mi je prožeo kosti, strah od te nepomične, tihe i zlokobne maske smrti. Vani je puhala bura, podrhtavao je plamen svijeća kraj odra, ljuljale su se sjene na voštanom bijelom licu pokojnice stvarajući privid nekoga života. Poslije toga dugo sam se plašio, kad bih prolazio našim mračnim stubištem danonoćno osvijetljenim jednim škrtim žiškom petroljača.

To naše stubište! Naš kućepazitelj, postolar, imao je u veži posebnu sobicu, gdje bi se uvijek čulo zloguko fućkanje i puhanje, pa je zato i dobio nadimak »suffion« (puhalo).

Valjda zbog toga što je šestoga prosinca blagdan sv. Nikole, kad roditelji svoju djecu darivaju igračkama, kao da su svi zaboravili, da je meni sedmoga prosinca rođendan. Kasnije sam iz krstnoga lista saznao za svoj rođendan, ali me tada više nisu darivali igračkama za blagdan sv. Nikole. A evo što se je meni dogodilo poslije smrti šjore Giovanne. Brat Nino i ja ležali smo u svojim krevetićima i nadali se darovima koje će nam donijeti dobri Sveti Biskup. Posebno sam ja prije toga nastojao biti dobar i umiljat. Slušao sam roditelje. U podne bih popio pun tanjur juhe, iako je u to doba nisam volio. Tiho i smjerno sam se kretao po stanu, dok mi je srce uznemireno iščekivalo događaje. Tako smo i sada na svojim ležajevima maštali čekajući. Čekali, čekali, pa — zaspali. Oko pola noći probudi me Nino i šapćući mi otkri veliku tajnu, ne znajući, da je tim otkrićem razorio moj najljepši dječji san. »Još malo, Bua«, šapnuo mi je on, »pa će doći mama i pape i donijet će nam puno zogatula. Ti zatvori oči kao da spavaš, jesi li razumio?« Nažalost sam malo kasnije razumio, da k djeci ne dolazi sv. Nikola. Vidio sam kroz poluzatvorene očne kapke kako ulazi u sobu najprije otac, zatim majka. Tiho, tiho, na prstima, oboje blaženi i sretni. Nosili su nam u omotima razne darove. Ja sam i dalje žmirio, pa čak tobože potiho i hrkao. Majka je na me položila svoju dobru ruku i nježno me pogladila po kosi, a otac je poravnao moj pokrivač i pokrio me njime. Otišli su tiše no što su došli. Pokušao sam još neko vrijeme glumiti san, ali mi to s bratom Ninom nije uspjelo. Energično me je prodrmao:

— Bua, gledaj što smo dobili! Ne galami, možemo se malko poigrati.

U sobi je bilo hladno, nu tko je za to mario, kad su na pokrivačima slikoviti vojnici iz keramike zauzeli svoje borbene položaje, a eskadroni malenih olovnih konjanika jurišali na grenadire. Iz lijepe šarene kutije vadio sam slatke datule. Jeo sam ih s osjećajem krivnje, jer ih nije donio sv. Nikola. Zbog te razorene

spoznaje bio sam potišten. Činilo mi se, da sam nečist. Kad sam kasnije u životu ispravljao neku svoju ili opću zabludu, osjećao sam se prevarenim. Teško je prestati vjerovati u ono u što si istinski vjerovao. Sada pod starost moram priznati da sam tek pred kratko vrijeme naučio ispravno izgovarati riječ Afganistan. Prije bih brzopleto izgovarao i čitao Agfanistan. Kad sam to uočio, nisam htio priznati svoju pogrešku, već sam pomislio, da ja dobro izgovaram, a čitav ostali svijet neispravno.

Poslije sv. Nikole došao je i Božić, ali se nije ništa zbilo što bi mi ostalo u sjećanju. Poslije Božića došla je i Nova Godina 1909. Te Nove Godine sjećam se jasno i radosno. Bilo je oko osam sati ujutro. Nino i ja smo još spavali. Probudio nas je uporni i glasni dječji plač. Mislio sam, da to u blizini mijauče neka mačka. Vani je padao snijeg, no bilo je i sunca. Naš prozor gledao je na dvorište. Murvine krošnje u sniježnom ornatu doticale su se prozorskih stakala. Otvorila su se vrata i u sobu je ušao otac vesela i nasmijana lica noseći u naručju maleno bucmasto dijete tamne guste kose govoreći nam razdragano: »Poljubite vašega brata Matička, on će vam se uskoro priključiti u igri«. Naše je veselje bilo veliko. Svi smo se smijali. I naš se je novorođeni brat pridružio općem veselju, ako mi se to onda nije samo pričinilo. U sobu su nahrupili svi ukućani, osim majke koja naravno nije mogla napustiti svoju sobu.

Za povećanu obitelj trebalo je priskrbiti veći dohodak, proširiti posao. Kad sam se ja rodio, otac je otvorio gostionicu u Barieri Vecchii »Al piccolo papagaletto«. Sada je otvorio treći veliki lokal, vinaru »Al' antica luna«, u ulici Benvenuto Cellini broj 1. Jednoga sunčanoga dana u proljeće 1909., po svoj prilici koncem ožujka, bez da sam ikome išta rekao uputih se u očevu gostionicu »K starodrevnom mjesecu«. Bio sam obučen u dječju mornarsku odoru, na glavi mi kapa, u ruci bagulina. Ni sam ne znam kako sam stigao u tu našu vinaru. Danas znam, da je tada na mene vrebala samo jedna ozbiljnija opasnost — tramvajska pruga koju sam trebao preći. Ulice su bile manje-više poluprazne. U ulici Cellini sigurnost mi je pružao pločnik. Šetajući došao sam tako na vrata gostionice, uljudno sam pozdravio sve prisutne, skinuo kapu. Malko sam sumnjičavo ušao unutra, odabrao sam jedan manji okrugli stol nasuprot ulaznim vratima, na jednu sam stolicu odložio štapić i kapu i udobno zasjeo. Dođe k mom stolu naš momak i zapita me porugljivo nasmijano: »Što želi mali šjor Bruno?« Ja njemu samosvijesno, ali tiho: »Jednu luganigu i žmul crnoga, puno karte i lapis«. U tren oka sve je bilo preda mnom. Oko mene se je okupila sva naša posluga, a i mnogi gosti. Počeo sam se častiti ne obaziruć se na nijh. Kobasicu sam jeo onim zdravim tekom radnoga naroda. Popio sam dva gutljaja kao grom jakoga vina koje me je zagreblo u grlu, pa sam se zagrcnuo. Iz usta mi je prsnula tekućina metar daleko. Prošla me je i ta muka. Ostavio sam kobasicu načetu, a vino neispijeno. Privukli su me papir i olovka.

Počeo sam crtati mornare i njihove djevojke, brodove, kočije i teška teretna kola u koja je bio upregnut par volova. Lice mi se zažarilo, otkopčao sam kaputić i žurno crtao dalje. Izgleda, da je ta moja improvizacija pobudila veliko zanimanje i odobravanje, jer su se svi, kako mi se činilo, čudili i divili. No ja se nisam dao smetati. I dalje sam punio papire. Pomalo se je publika prorijedila, pa sam ostao sam. Počeo sam crtati svoga staroga prijatelja dunda Marina Česara kako s tovarom odlazi u vrt. U to me netko neprimjetno lagano potegnu za uho. Okrenem se, a to moj otac. Polustrog, polunasmijan. Pruži mi bagulinu i kapu: »Idemo ća, skupi svoje dišenje, plati što si naručio i — doma!« »Nemam moj pape ni solda, ajme meni nemoj rijet mami, jer će me isprdejuskat«. Izgleda, da je ta moja familijarnost oca razoružala. Uzeo me je za ruku i pošao sa mnom do trgovine crtačkim priborom. Kupio mi je svakojakih blokova, manjih i većih, vodenih boja i olovaka. Taj me je skupi materijal zbunio, moja je crtačka smionost splasnula kao mjehur od sapunice. Tek pomisao, da ću razveseliti dobroga oca, natjerala me je, da počnem slikati i akvarele.

Moj brat Nino, koji je već pohađao treći razred pučke škole, pomalo zavidan, što je moglo biti i razumljivo, ponudi se, da će mi naslikati brod. Nisam mu to mogao odbiti. Uz to sam želio upoznati postupak rada s vodenim bojama, pa sam širokogrudno pregorio u sebi list papira i lijepe čiste vodene boje. Sad se moj Nino postavio u pozu soboslikara onoga vremena, koji su znali vrlo vješto

slikati po željama naručitelja. S par crta veoma lijepo i vješto naslikao je »vapor«. Tada je uzeo kist i natrljao papir pariškoplavom bojom. More je ispalo tamno, olujno i sinje. Sve je kipjelo od pjene i valova. Trupina parobroda bila je crna kao crna noć, sve ostalo je bilo naslikano svijetlim bojama. U sredini slike prikazao je olujnu nesreću. Nu jedan neoprezni potez vodom raskvasio je susjedne boje, koje su se počele prelijevati jedna u drugu. Nastao je pravi brodolom. Nino je tu svoju sliku gnjevno poderao i zgazio je nogama. Šteta, možda bi danas predstavljala »školu« jednog novog pravca u slikarstvu i visila u nekoj galeriji. Ovako je ispala »pastroć«. Takvi slikari tada su po takvim »pastroćima« dobivali nadimak »pastroćion«.

Čini mi se da nikad više nisam vidio Nina slikati. Do slikarstva je ipak mnogo držao. Kasnije je cijenio moje slikarske napore i uvijek me u tome hrabrio. Bidan Nino, osjetio je, da će mi u tom poslu trebati mnogo strpljenja, za ne reći i talenta. Toga značajnoga 14. ožujka 1909. počela je u meni sazrijevati odluka, da postanem slikar.

(Iz neobjavljene knjige »Zapisci Bruna Bulića«)

August ĐARMATI

Indijski motiv

Sunce pali vatrom sa kupole svoda
I ljude i zemlju indijskoga tla,
U dubokom hladu starinskih pagoda
Klija plodno sjeme Budhinoga sna.

U dugačkom redu pokajničke lame
Prema svetom mjestu upravljaju hod,
Gdje u vječnoj misli velikog Gautame
Traže svojih želja rascvjetani plod.

I patnici teški obuzeti tugom
U utješnoj nadi traže novi stan,
Mole se da karma u životu drugom
Donese im ljepši i sretniji dan.

Dok vjernici mole u sjeni pagoda
Da im se olakša u nirvanu let,
Kao slika duše plovi povrh voda
U svetoj čistoći bijel lotosov cvijet . . .

Svevlad SLAMNIG

Dvostranost pjesničkog čina

U poetskom fenomenu kao vječnom pratiocu razvoja društva stvaralačka se komponenta na prvi pogled smije priznati samo pjesnicima, neposrednim protagonistima pjesničkog čina. Oni stvaraju pjesmu, u tkivo stihova ugrađuju emocije koje su ih neposredno motivirale, nadahnjivale da umjetninu ispjevaju.

I kada govorimo o narodnoj poeziji, koja se pri prenošenju iz sredine u sredinu mijenja, — jezično, pojmovno i sadržajno prilagođava, — i tu je autorski čin (makar parcijalan) uhvatljiv i autonoman. Ako ga obavlja korisnik dotadašnje verzije, to ne znači da su korisnici (slušatelji, čitatelji, publika) kao takvi — stvaratelji poezije, jer parcijalni autor inovacijâ u času njihova iznašašća nije više korisnik dotadašnje verzije nego autohton pjesnik.

Uostalom, i stvaralac pjesništva koje udžbenici zovu umjetna poezija nerijetko ima određeni pjesnički predložak. (Mnogim je pjesnicima Biblija bila to: Nazoru, Vignyju, Hugou, točnije: poetski fond Biblije. Stvaraocima kongenijalnih prepjeva umjetnički je predložak original, itd.)

Dakle: kad god promatramo pjesnika kao *pojedinca,* odnosno čitatelja kao *individualnog* korisnika umjetničkog dobra, nikada nam neće pasti na pamet heretička misao da stvaralački pjesnički čin ne bi bio u cjelini i isključivo učinak pjesnikov. Tako promatran, taj je čin izvan ikakve korisnikove kompetencije u uzročnom ili gradbenom smislu. Njih dvojica (pjesnik i čitatelj) ne moraju ni živjeti u istom narodu, na istom kontinentu, u istom vremenu, čak ni u istom tisućljeću!

Međutim, slika je prilično drugačija ako poetski fenomen kao komponentu (kadšto čak i kao determinantu) društvenog gibanja, dakle individualno-kolektivnu pojavu, gledamo kao šire duhovno stjecište socijalnih *grupa.* (To nije negacija odnosa »individualni pjesnik — individualni čitalac« nego davanje okvirâ tome odnosu. Okvirâ koji se lijepo vide ako fenomen gledamo u razvoju i uspoređujemo funkcioniranje i društveni radijus pjesništva u konkretnim kulturološkim konstelacijama većih i manjih odsječaka povijesti. Ne priznavati društveno-povijesni karakter poetskog fenomena znači imati defektan pojam o pjesništvu.

Ako dani povijesni naraštaj pjesnikâ (na primjer, pjesnike Hrvatske Šenoina vremena) suprotstavimo dobno i prostorno paralelnom naraštaju »potrošača« poezije, vidjet ćemo da se u većini bitnih obilježja estetskog zbivanja, i u autentičnom pjesničkom tvorivu, između te dvije grupacije suvremenika (kao dvaju *kolektiva!)* vrši partnerska, gotovo jednakopravna, jednakovrijedna razmjena.

(Ona će doduše možda izostati u solipsističkoj poeziji u kojoj pjesnik iz inspiracionog kolopleta bira netipična i drugim svijestima (oko sebe) neznana i strana pjesmotvorna polazišta ili hermetičke i samo njemu zabavne izražajne oblike. Mislim da se te tvorevine smiju zaobići u razgovoru o pjesništvu kao *društvenoj* stvari. A uostalom, pitanje je da li se nečemu što nema i neće da ima društveno-kontaktnu komponentu uopće mora pridati poetski identitet.)

Estetska razmjena pjesništva i čitateljstva značajnija je ako su razvijenije navike društva da se služi poezijom pri proživljavanju drugih komponenata javne svijesti. Pjesma je reprezentantkinja, nadahniteljica, sinteza javne etike. Ona je (stvarni ili potencijalni) katarzični, humanizirajući čimbenik danog društva ili dane grupacije unutar društva. Njoj i njenom povijesnom naraštaju dobro je samo on-

da ako reverzibilni stvaralački proces (strujni krug: pjesništvo — publika — pjesništvo) funkcionira punokrvno. U protivnom, atrofira nadahniteljska motivika, a sve teže uspijeva korišćenje »općeg jezika« kao građe pjesme. Pjesnici pišu relativno sterilne pjesme te se tako krug korisnika još više suzuje. Poezija onim dijelom svoga funkcioniranja koji bi se uvjetno mogao nazvati institucionalnim živi (»administrativno«) i dalje, ali njeni službeni i privatni mecene nemaju kriterija i djeluju tradicije radi, poput vjernika koji, zbunjeni novom liturgijom, traže latinsku misu.

Obilježja tog kriznog vremena za poeziju ima na žalost jednim dijelom epoha u kojoj je upravo nama dano da živimo. Mentalitet potrošačkog društva i mentalitet ljubitelja poezije ne idu skupa. Oni se međusobno potiru ili točnije: mentalitet potrošačkog društva ubacuje se u one prostore našeg duha koji su ostali prazni. Ostala je čežnja, jer potreba za poezijom je imanentna. Ali čitateljski udio u nastajanju specifičnog nadahnuća smanjen je ili je izostao, jer ga već dugo nije prodrmala i prožela »kontaktna« pjesnička riječ, što znači da će poezija koja će se dalje stvarati u tom zrakopraznom prostoru biti »kontaktno« defektna, čime se zlo samo pogoršava. Međutim, zašto bi u domenu poezije kao društvenog fenomena i društvene potrebe bila zazorna svjesna konstruktivna akcija? Da li bi ona značila oskvrnuće pjesničkog čina?

Da i ne!

Ako bi pjesnik osjetio da mu je sa strane naturen sadržaj i »boja« pjesme, bilo tako što bi takve pjesme bile konjunkturne (sjetimo se socrealističke epohe kada je Franičević pjevao »I zato, druže, k mašini direktno, — za socijalizam razmahni konkretno«) ili ako bi bio predmet kritike i savjeta, onda bi oskvrnuće pjesničkog čina bilo *fait accompli*.

Proročica Pitija u Delfima kazivala je samo u transu, riječima podsvijesti (ili tuđe svijesti) koje su joj na drhtave usne navirale samo nad gejzirom omamljujućih sumpornih para. Da li se pjesnik nalazi iznad sličnog gejzira? Da li je iz kategorije neuravnoteženih, neuračunljivih članova ljudske, građanske zajednice? Koji god se pjesnik ne osjeća takvim, lako će akceptirati nužnost selekcije svojih pjesmotvornih motiva i neće tu nužnost dočekati na nož kao ružan, nepjesnički pritisak.

Ako je tako, nije li pjesnik u mogućnosti da u umjetničkom činu obavi selekciju u našu korist, u korist suvremenika, u korist prostora i vremena svoje mikro-povijesti. Ne radi se o tome da bi on zanatski opjesmotvorio tuđu nadahniteljsku građu, nego da, prebirući po svojoj vlastitoj riznici, uzme i pokaže nam predmet koji *i nas* može da nadahne, slike koje i nas mogu da prožmu, oblike koje i nas mogu estetski i etički aktivirati. I nas, jer je to od nas i poteklo, jer to i on ima samo s tog naslova što je dio svih nas.

Ako se produži »historijski kapric« koji se sastoji u tome da pjesnik opjesmotvoruje ono što je samo njegovo a ne i naše, ako se on iživljava u ostvarivanju za nas neprikladnog gesla »épater le bourgeois«, smatrajući nas unaprijed estetski zakržljalim članovima potrošačkog društva, onda su nestale sve nade da će reverzibilan proces »pjesništvo — čitateljstvo — pjesništvo« u dogledno vrijeme obnoviti, a pjesništvo će biti biljka bez korijena koju će institucionalne mecene reda radi, tradicije radi, inercije radi, još neko vrijeme pothranjivati. Prirodnu i vječnu čežnju za pjesništvom ljudi će utaživati na banalan način, ona se neće moći kultivirati niti pretvarati u poticajnu energiju u samom neposrednom pjesmotvornom procesu.

Dubravko HORVATIĆ

Staljinov rođendan

(Ulomak iz jednog dnevnika)

16. XII. 1947.

Danas sam opet dobio batine, ali ne tako strašne kao prošli put, kad sam izgubio karte za kruh. I danas su mama i tata vikali da to dijete treba već jedamput opametiti, a to dijete sam ja, pa me zato sad peče sve ispod leđa. Nije pristojno napisati tu riječ, makar je svi znaju i govore. Ali ja mogu napisati da sam dobio remenom po riti, jer moj dnevnik nitko neće čitati. Možda sam prošli put zbilja bio kriv, barem malo, ali danas mogu dati i poštenu riječ preko groba (i to bez figa!) da uopće nisam kriv. Napisat ću sve kako je bilo, od početka: prvo je u naš razred došao drug ravnatelj i rekao da je pred nama još jedan veliki datum koji slavimo 21. prosinca i da zato na taj dan treba prirediti školsku priredbu. Rekao je da će drugarica učiteljica poslije odrediti tko će šta deklamirati i pjevati, a on će nam sada ispričati sve o drugu Staljinu, jer za nekoliko dana, 21. prosinca, slavimo njegov rođendan. »Vi svi znate tko je drug Staljin i znate da on voli vas pionire, pa zato budite mirni i lijepo slušajte«, rekao je drug ravnatelj. A onda nam je pričao kako je drug Staljin imao teško djetinjstvo, kako je bio više gladan nego sit, i kako mu nenarodni režimi nisu dopuštali da nosi pionirsku kapu i maramu, nego je hodao bos po trnju i po kamenju. Kada je drug Staljin vidio da radni narod gladuje i da ga car i plemići i oni tvorničari još i tuku bičem, on je sa svojim drugovima i drugom Lenjinom dignuo narodnu revoluciju. Pravda je pobijedila, pa zato sada u Rusiji ne vlada car nego drug Staljin. On je pomogao i našoj borbi, jer je dobar i jer mrzi nepravdu. Tako smo mi otjerali Nijemce, Talijane i domaće izdajice, i u našu se zemlju više ne će vratiti kralj, a radnici i seljaci više ne će raditi za gospodu i ugnjetavače nego za sebe. Drug ravnatelj je još govorio kako se sve drug Staljin zove i šta je on sve, a drugarica učiteljica se čitavo vrijeme smješkala, baš kao drug Staljin na slici, samo ona nema brkove, a niti onako lijepu uniformu sa zlatnim gumbima. Na kraju je drug ravnatelj kazao da se svi moramo ugledati na druga Staljina i upitao, je li možda kome nešto nejasno. Kad se nitko nije javio, rekao je neka sve to ponovi načelnik razreda. Ja sam ustao i govorio sve točno onako kao drug ravnatelj, jedino sam zaboravio neka imena. Ali znao sam da se po drugu Staljinu zovu mnogi gradovi, kao na primjer Staljingrad, koji se prije, dok je radni narod bio bespravan, zvao po nekakvoj carici. I na kraju sam rekao da ćemo se mi svi ugledati na druga Staljina, i ja isto, i da ću zato dignuti revoluciju protiv ugnjetavača i slugu okupatora, a pri tome će mi pomagati čitav razred i, pogotovo, drugarica učiteljica i drug ravnatelj. Oni su se oboje stalno smješkali i kimali su glavama dok sam govorio, a kad sam re-

kao da ću dignuti revoluciju, skočili su sa svojih stolica kao da ih je piknula kača i počeli su nešto govoriti, ali se to nije čulo, jer su svi dečki lupali nogama po podu i jako vikali. Drug ravnatelj je mahao rukama po zraku, i ja sam mislio da se on to veseli kao i čitav razred, a drugarica učiteljica je bila sva crvena u licu i također je nešto vikala i stalno pogledavala na druga ravnatelja. Onda je najedamput zvonilo, pa je drug ravnatelj izjurio iz razreda, a za njim i drugarica učiteljica, tako brzo kao da trči na tramvaj. Bila je velika galama, pa mi je Edo morao vikati na uho da to oni trče javiti u zbornicu, da će i na našoj školi izbiti revolucija protiv domaćih izdajica i nenarodnih režima. I za vrijeme odmora on je to svima tumačio, a dečki su stalno vikali da sam ja drug Staljin. Odmor je bio dug, vrlo, vrlo dug, a na koncu nije ni zvonilo, nego je došao drug ravnatelj u naš hodnik, sam samcat, i rekao je svima neka idu doma, a meni je rekao da pođem s njim u zbornicu. Tamo su mi rekli da napišem sastavak o drugu Staljinu i da još napišem na kraju sastavka da revolucije više neće biti, jer je radni narod postigao ono za što se borio. I rekli su mi da ću taj sastavak pročitati i u svom razredu i na školskoj priredbi, i da ga kod kuće moram lijepo prepisati za zidne novine. Ja sam počeo sastavljati i napisao sam da je drug Staljin prijatelj nas pionira, a onda je drugarica iz četvrtog ce rekla neka napišem da su Srbi naša braća. Ja sam napisao da jesu i još sam napisao da su to i Slovenci, ali je drugarica iz drugog a rekla da to nije potrebno, pa sam to izbrisao. I tako sam stalno nešto brisao i križao i svaki čas nešto novo dodavao, kad god bi se koji drug ili drugarica čega sjetili, i nekoliko sam puta čitav sastavak prepisivao. Na koncu je sastavak bio vrlo dug i svi su govorili da je krasan i da ga treba poslati drugu Nazoru i na Dedinje. I zato sam došao kući jako kasno, samo mi ni mama ni tata nisu vjerovali da sam tako dugo pisao sastavak. Rekli su da sam obični potepuh, i da im trujem živce, i da će me oni već naučiti pameti, i neka ne izmišljam da su me tako dugo zadržali u školi. I tako sam dobio batine, a točno se vidi da ja uopće nisam bio ništa kriv.

Josip RADIĆ-PLANINIĆ

Ikebana

Najljepša je tvoja
ikebana
ona je život
ona je polje
ona je izazov
ona je igra
ona je blagost

ona je moj vrt
na dvanaestom katu
adagio sostenuto
con brio

Mišljenja i reagiranja

Sjećanje na stvaranje katoličkog žurnalizma kod nas

(Predavanje održano u dvorani HKD 17. V. 1979.)

Ponekad, možda u nekoj dalekoj viziji gledam brojno hrvatsko katoličko novinstvo, i sebi danas kao nekad postavljam pitanje: kakav bi trebao biti lik našega suvremenog katoličkog tiska? U prvom redu hrvatskog katoličkog dnevnika.

Nekad se o tome živo raspravljalo. I bilo je onih koji su zastupali mišljenje da katoličke novine ne bi smjele pisati o tako brojnim negativnim pojavama ljudskog društva: pljačkama, ubojstvima, narkomanstvu i svim mogućim protivnostima kršćanskoj etici, dok su drugi bili mišljenja da se istina ne može sakriti i da mi kršćani trebamo otvoreno gledati na sve pojave i osvijetliti ih sa svoga katoličkog gledišta.

Neosporna je činjenica da se mi katolici ne možemo izolirati od stvarnosti i da moramo promatrati život onakav kakav jest. Slika se svijeta od dana u dan sve više mijenja, ne samo urbana nego i seoska. Ne postoji više ni ono idilično selo ni one seoske rajske duše, što ih je u svojim pripovijetkama opisivao J. Veselinović.

Današnje je društvo u velikoj mjeri dekristijanizirano, a i Crkva kao i nekad na uzburkanom Genezaretskom jezeru proživljava svoje oluje i nemire. Modernizam »osuvremenjenje« često u svojoj prevelikoj težnji da sve uskladi s ovim često gotovo ludim svijetom prelazi granice, dok s druge strane pretjerani konzervatizam vidi jedino dobro u starim, utrtim putovima i stazama. Međutim, istina je ista i uvijek jednaka. Ne može opstojati konzervativna i moderna istina. I ja bih se čak usudio kazati da nije uvijek pravilna ni podjela *mlade* i *stare*.

Kršćanstvo je vječno mlado! I svi smo, bar donekle, mladi dok smo prožeti vjerom u Uskrsnuće. »Pristupit ću k Bogu koji veseli mladost moju!«. Problemi su dakle tu. I što je najbolnije, spoznaja da u našem i onako oskudnom tisku često nailazimo na tvrdnje, s kojima se sa svoga stajališta ne bismo mogli složiti, a pomalo i strah da je pisanje i nekih naših teologa sve više u raskoraku s naučavanjem Crkvenog učiteljstva.

I zato bismo danas više nego ikada trebali svoj tisak, svoje dnevnike i svoje listove! Riječ crkvenog govornika na žalost ne dopire do mnogih ljudskih srdaca.

Novinstvo kao proizvod građanskog društva doživljava svoj puni zamah u XIX stolj. i uz radio i televiziju i danas predstavlja najvažnije sredstvo društvenog informiranja. Novina dopire i do najusamljenije kuće i zato bi za nas katolike predstavljalo najvažnije sredstvo u današnjim vremenima, kad protukršćanska sredstva informiranja otimaju ljudska srca.

Začas prebacimo se i mi u prošlost naše tiskane riječi. Kad bismo htjeli dati samo nekoliko značajka našega hrvatskog novinstva iz druge polovice XIX. i početka XX. stolj. mislim da bi bilo kao podlogu našega razmatranja dovoljno uzeti dva najznačajnija lista hrvatskog sjevera i hrvatskog juga, listove: Pozor (Novi Pozor) Beč, Zatočnik, Branik i konačno Obzor od 1/1860 — 81/1941. Dakle, Obzor je pod raznim imenima izlazio 81 godinu. Zadarski »Narodni list« (Il Nazionale) dvije je godine mlađi od Obzora, 1862 do 1919, tj. pripojenja Zadra Italiji (57 godina). I što vidimo? Ako promatramo fizionomiju i pokretače i »Obzora« i »Narodnog lista«, moramo ovo ustanoviti:

Pokretači, inicijatori »Obzora« bili su Franjo Rački i Bogoslav Šulek. Krajem stoljeća urednik je »Obzora« bio svećenik Jovan Hranilović, a u znatnoj je mjeri »Obzor« finansirao biskup J. J. Strossmayer. »Obzor« je pokrenut kao organ liberalno orijentiranih krugova, podržavao je političke koncepcije i kulturni rad u duhu preporodnih ideja četrdesetosmaških.

Potkraj XIX. st. u sukobu starih i mladih pristajao je uz stare, ali se u

XX. st. usmjerio u pravcu kulturnog liberalizma i propagirao je misao nacionalne i političke solidarnosti južnoslavenskih naroda i njihova ujedinjavanja. I što je naročito značajno »Obzor« je izražavao ideologiju hrvatsko-nacionalističkih liberalnih intelektualaca.

Dakle, mada su »Obzor« pokrenuli i uređivali neki svećenici (Rački, Hranilović), a materijalno je bio ovisan o biskupu Strossmayeru, ipak je u svom kulturno-ideološkom usmjerenju bio daleko od onoga, što su od »Obzora« mogli očekivati Hrvati-katolici. To se na žalost i još gore može reći za ostala izdanja »Tipografije« — Jutarnji list i Večer.

Nešto slično imamo sa zadarskim Narodnim listom (1862—1919). Jedan od njegovih pokretača, a neko vrijeme i urednik, bio je zaslužni i čestiti don Mihovil Pavlinović (1831—1887), »Narodni list« ima neprocjenjive zasluge za buđenje narodne misli u Dalmaciji i za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Propagirao je hrvatske i srpske nacionalne težnje, narodno preporodnih ali ujedno i liberalnih ideja. Moramo istaći da je za 50 godina (1871—1919) bio urednik »Narodnog lista« svećenik don Juraj Biankini (Starigrad 1847 — Split 1928). U svom rodnom Starigradu bio je nekoliko mjeseci kapelan, a odmah zatim u svojoj 24. godini postaje urednikom »Narodnog lista« u Zadru, sve do prestanka izlaženja lista 1919. kad je Zadar potpao pod Italiju.

Stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca biran je u Narodno predstavništvo i bio je čak ministar i potpredsjednik Vlade. Posljednje je godine proživio u Splitu, gdje je 1928. u svojoj 81. godini i umro. Sjećam ga se iz svojih ranih đačkih dana. Pred večer šetao je splitskom obalom. Markantna pojava, s crnim šeširom s velikim obodom, u crnom salonroku, promatrao je brodove i torpiljarke. Govorilo se: don Jure zamišlja stvaranje velike jugoslavenske mornarice. Dakle, don Jure je izrazita politička ličnost svojega vremena, ali svećenik liberalnih nazora, koji na žalost nije ništa pridonio stvaranju hrvatskoga katoličkog tiska.

Zadar je potpao pod Italiju i tako je prestao izlaziti »Narodni list« poslije 57 godina izlaženja, a u Splitu god. 1918. pokreće se dnevnik »Novo doba« pod uredništvom Vinka Kisića (1879—1927), koji iz »Narodnog lista« dolazi u Split. (Kisić je preveo roman A. Fogazzara »Daniel Kortis«). Poslije njegove smrti 1927. preuzima uredništvo svećenik i tada još župnik don Vinko Brajević, i to sve do prestanka izlaženja lista 1941.

Brajević je vrlo interesantna ličnost. Vrstan govornik, polemičar i pisac. Kao mladi bogoslov oduševljava se s J. Ev. Krekom. O njemu je i napisao posebnu brošuru. Krek je imao velikog utjecaja na hrvatske svećenike. Održavao je ferijalne tečajeve na Sentjoštu. Hrvatsko katoličko đaštvo povezuje se sa slovenskim. Fuzioniraju se listovi Luč i Zora, Zora — Luč. Osniva se Jugosl. katol. đačka liga. I to je razdoblje idealiziranog bratstva katolika Hrvata i Slovenaca urodilo s velikim razočaranjem. Na žalost, mada iste vjere, putovi Slovenaca i Hrvata bitno su se razilazili.

Ali život svećenika Brajevića, od koga se mnogo očekivalo, krenu sasvim drugim pravcem. Postaje urednik »Novog doba« sve do 1941. Župu napušta bez biskupova odobrenja i pada u suspenziju. »Novo doba« je bio dnevnik relativno dobro uređivan, ali je u duhu tadanjeg Splita propagirao unitarističke i hegemonističke načela jugoslavenskog nacionalizma. Nije imao izrazito protukatolički stav. Božićni i uskršnji brojevi na naslovnoj strani redovito su donosili uvodnike svećenika Ivana Delallea, s krasnim reprodukcijama i vinjetama. Naši današnji katolički listovi nemaju ovako lijepih i umjetnički obrađenih priloga. God. 1941. talijanske okupatorske vlasti deportirale su Brajevića u Rim, a kasnije na Lipare. Splitski biskup ukinuo je suspenziju a divinis »svećenika Brajevića«. Umro je u Rimu kao svećenik u Zavodu sv. Jeronima. I u Rimu je bio aktivan i vrlo je lijepo obradio jedan dio povijesti Zavoda Sv. Jeronima.

Treba shvatiti da poslijeratni Split poprima jednu čudnovatu psihozu, koja je hrvatstvo i katoličanstvo identificirala s austrijanštinom. »Nema više Austrije«. To je parola koja je odjekivala Dioklecijanovim gradom. Sjećam se toga vrlo dobro. Tamo negdje 1922-23. održavali smo Katoličko domagojsko društvo, svoj kongres u Splitu. »Orjuna« — organizacija jugoslavenske nacionalne omladine, tvorno nas je napadala. Tri dana iz sjemeništa, gdje smo stanovali, nismo mogli na ulicu izaći, a kad smo išli na zborovanje u tadanje kino »Karaman« u Marmontovoj ulici, morala nas je zaštititi žandarmerija. Nedjeljka Subotića, svećenika i književnika, dočekali su orjunaši i upitali: »Velečasni, jeste li vi došli na katolički sastanak?« Subotić misleći da se radi o članovima pripremnog odbora, odgovori potvrdno. A nadobudni orjunaši nato dobro ga izudaraše. »Orjuna« je izdavala i svoj list na ekavštini »Pobeda«. Isticali su se braća Anđelinović, Edo Bulat, Ljubo Leontić i toliki drugi. Bilo je i krvavih obračuna. Kod proslave jedne mlade mise u Kaštel Starom, ubijen je jedan seljak, a na Euharistijskom kongresu u Omišu žandari su jednoj mladoj djevojci odsjekli ruku. Sve nas te pojave ne smiju iznenaditi. Dovoljno nam je prelistati »Povijest Splita« prof. Grge Novaka, gdje ćemo pored ostalog vidjeti, kako je u doba borbe narodnjaka dr Kosta Vojnović (otac Iva i Luja) prvi u Splitu razvio hrvatsku zastavu i da mu je zbog toga prijetila opasnost da će ga splitski težaci-pučani ubiti. Sam dr Antun Bajamonti, vođa splitskih autonomaša, u polemici sa svojim protivnicima narodnjacima navodi ove riječi: Kada je prije godinu dana odvjetnik Vojnović došao na malo sretnu misao da prvi u Dalmaciji razvija zastavu (tj. hrvatsku), koje Splićani nisu trpjeli i kad je narod htio da mu sâm sudi i da se popne na njegov stan, ja sam bio onaj, koji sam potrčao na ono mjesto gdje se to događalo i postavio se na vrata i kazao: Vi ćete se uspeti, ali preko moga tijela...

Iz svega ovoga vidimo da je većina značajnijih listova u Hrvatskoj: Obzor. Narodni list, Novo doba i drugi, bila zadojena liberalizmom i tzv. naprednjaštvom, mada su u njihovim redakcijama radili toliki svećenici. U Hrvatsku su se infiltrirale liberalno-masonske ideje i zato su i ovi listovi u velikoj mjeri bili odraz tuđinskih ideja i težnja.

Uz ove, recimo liberalno-naprednjačke listove, u Hrvatskoj se javljaju listovi s izrazito protukatoličkim smjerom. Fran Supilo, tada još predstavnik liberalnog pravaštva, pokreće 1891. u Dubrovniku tjednik »Crvena Hrvatska«, a u Rijeci 1898. Hrvatsku slogu, a 1907 Novi list pa »Riečki novi list«. Fran Supilo je bio dalekovidni hrvatski političar, doživio je i mnoga razočaranja, ali je na žalost bio izraziti protivnik Crkve i katolicizma. Njemu se odlučno suprotstavljaju riječki kapucini, o. Bernardin Škrivanić, Riječke novine. To su svijetla strana kapucina onoga vremena.

Nešto kasnije 1905. pokreće u Splitu također poznati dalmatinski političar i odvjetnik dr Josip Smodlaka list »Slobodu«, glasilo Hrvatske demokratske stranke. Po rođenju Imoćanin, živio je u Splitu kao odvjetnik i političar, i u svome listu »Sloboda« poveo je oštru borbu protiv Crkve, koju prikazuje kao nosioca feudalizma, i kolonatskih odnosa i crkvenih daća. Smodlaka je zapravo inicijator sistematske borbe protiv Crkve i otuđenja jednog dijela pučana od Crkve. Smodlaka je u to doba najizrazitiji predstavnik militantnog antikatolicizma.

U Zagrebu su 1907. pokrenute »Novosti« (Jugoštampa). Urednik je bio Mirko Dečak. Od 1919. propagirale su monarhističko i centralističko uređenje Jugoslavije, a podupirale su i šestojanuarsku diktaturu.

Spomenimo Jurja Demetrovića (1917—1945) urednika Hrvatske, a zatim Jugoslavenske njive, te Zofku Kveder (Jelovšek, Demetrović) Slovenku (1878—1926) koja od 1917. uređuje Ženski svijet (Jugoslavenska žena), i prvi je pobornik emancipacije žena. Sve nam ovo ukazuje na nekoliko nijansa smjerova — bez jednog sistematskog reda — na panoptikum našeg novinstva u drugoj polovici XIX st. i prvoj polovici XX st.

Bilo je nešto i listova katoličkog usmjerenja: Katolički list (1849), Katolička Dalmacija (1870), Hrvatska kruna (1892—93). Urednik je bio čestiti rodoljub Don Ivo Prodan. U Splitu je 1910. pokrenut tjednik »Dan«. Uz ovaj list povezujemo ime dra Ante Alfirevića, katehete Klasične gimnazije, urednika Mahnićeve »Hrvatske straže«, ali i don Ante Alfirević u euforiji jugoslavenstva morao je napustiti Split. Stupio je u Družbu Isusovu, gdje je također plodno djelovao i umro u Zagrebu.

I tako imamo uz male iznimke, pretežno konglomerat liberala naprednjaka i otvorenih militantnih protivnika Crkve. Katolički sastanak u Zagrebu 1900. na kojem se okupila elita katoličkog laikata i svećenstva, uočio je neophodnu potrebu stvaranja katoličkog dnevnika. Već sam o tome pisao. Htio bih još jednom podsjetiti da je zagrebački odvjetnik dr Ivan Ružić čak predlagao pokretanje u Zagrebu velikih svjetskih novina, koje bi se iz Zagreba širile po čitavu svijetu (u više jezika) i koje bi suzbijale ateizam, što je tada sve više nadirao. U tome je Ružić vidio suvremenu misiju Hrvata da kao što su u prošlosti sa sabljom u ruci bili *antemurales christianitatis*, da tako i sada moraju biti u obrani kršćanstva.

Ideje i zamisli katoličkog sastanka u Zagrebu 1900. ostvarile su se tek organizacijom Katoličkog pokreta, po zamisli biskupa Mahnića. Veličina se Mahnićeva ni danas ne može umanjiti. Na žalost, danas se u našem katoličkom tisku rijetko i spomene. Prije nekoliko godina — 1970. — u povodu 50-godišnjice njegove smrti održana je akademija u dvorani Sjemeništa na Voćarskoj cesti. Na akademiji je govorio teolog o. dr Tomislav Janko Šagi Bunić. Sjećam se, nas starije poklonike biskupa Mahnića, predavanje o. Šagija Bunića duboko je ražalostilo. Dr Šagi Bunić potpuno je umanjio i gotovo na ništa sveo značenje biskupa Mahnića. Teško je slušati ovakova predavanja, što ruše ideale jedne zanosne mladosti. A što možemo, nova vremena, nova shvaćanja. Tako možemo i donekle shvatiti putove nekih novih teologa.

Kao prvi uspjeh Hrv. katoličkog đačkog pokreta moramo spomenuti pokretanje đačkog lista »Luč«, lista koji je pokrenulo Hrv. katol. akademsko društvo »Hrvatska« u Beču, a tiskan je u Krku u Mahnićevoj tiskari Kurykta 1905. Prvi je urednik lista bio svećenik Ivan Butković, tada stud. phil. u Beču. U samom imenu »Luč« bilo je toliko simbolike. U uvodniku se između ostalog govori: »Svijetli nam Luči onom svjetlošću koju je Krist Bog na svijet donio i pali nam srce kršćanskom ljubavlju da doprinesemo sami sebe i sve sile naše u korist i napredak naše domovine Hrvatske«. Ivan Butković, značajna ličnost, posljednje godine proveo je povučeno u Splitu kao profesor Bogoslovije. Živio je u samostanu franjevaca konventualaca na obali.

Već u prvom broju surađuju tada stud. phil. Ljubomir Maraković, Dragan o. Augustin Dujmušić (1884—1916), itd. Stvara se prva četa pregalaca za Božje djelo.

Među prvima je dr Rudolf Eckert (1889—1915), pravnik, poliglot. Studirao u inozemstvu, promoviran za doktora »sub auspiciis regis«. Najprije ulazi u redakciju »Riječkih novina«, a zatim 1914. postaje prvi urednik »Novina« u Zagrebu, koje su zapravo nastavak »Riječkih novina«. Eckert je utemeljitelj novoga katoličkog žurnalizma.

Život ovoga mladog borca sijevnuo je kao trenutni bljesak, ali je ipak za sobom ostavio veliki trag. Umro je u svojoj tek navršenoj 26 godini.

Svećenik-pjesnik, tada vjeroučitelj u Rijeci, kasnije redovnik Družbe Isusove, Milan Pavelić, svom bolu dao je oduška u stihovima:

Sve želje naše uzalud su bile,
Gromove snijuć mi smo mučno spali,
U bolnici su sestre suze lile,
A prvi pijetli s kršnih gora zvali.
Gromove snijuć mi smo mučno spali,
Kad svrši put mu i Kalvarija
I usnu s klikom: Isus, Marija.

Petar Rogulja također umire mlad. Bohem, nije imao ni obitelji ni stana. Sobičak u Djetićkom domu (na Pejačevićevu trgu). U sebi je htio izgraditi Kristov lik, prožet načelom: Razdijeli sve i slijedi mene.

Lj. Maraković, prvi suradnik »Luči« i kasnije poznati književni kritičar. Sjećam se, bio sam student filozofskog fakulteta u Zagrebu, sreo me jednog dana ispred željezne ograde Sveučilišta i reče mi: Uskoro ću Vam biti profesor. Beograd je odobrio osnivanje nove katedre za noviju hrvatsku književnost. Profesorski zbor trebao je jedino donijeti prijedlog o imenovanju profesora. Međutim, profesori, većinom masoni, nisu mogli ni zamisliti da bi jedan uvjereni katolik, makar tada najbolji stručnjak, postao sveučilišni profesor. I što se događa?

Pok. profesor Dragutin Boranić na fakultetskoj sjednici izjavljuje da katedra nije potrebna, jer iza Šenoe nema prave hrvatske književnosti. Uz Boranića su pristali Bazala i drugi. I tako katedra nije osnovana ni Maraković postao sveučilišni profesor.

Petar Grgec smatrao se najboljim poznavaocem hrvatske narodne književnosti. Pomišljalo se i na osnivanje posebne katedre za narodnu književnost, koja bi se bila njemu povjerila, ali se to nije nikada ostvarilo.

Velimir Deželić, sin, istakao se svojom širokom i svestranom obrazovanošću. Kao vrlo mlad pravnik radio je s pok. prof. Šilovićem, poslije prvoga svjetskog rata na zbrinjavanju djece nastradalih roditelja. Prof. Šilović, poznati profesor kaznenog prava, već je pomišljao da će Velimir Deželić preuzeti sveučilišnu karijeru. Ali, to se nije nikad ostvarilo.

Jedino je dr Juraj Šćetinec zauzeo katedru na Ekonomskom fakultetu, gdje masoni nisu, zahvaljujući tadašnjim profesorima, imali odlučujuću riječ. Tamo su bili profesori i katolici kao Ivšić i Nagy.

U ovoj četi najčasnije mjesto zauzima Sluga Božji, Ivan Merz. Njega krasi svetost, a to je ono što je najljepše i najuzvišenije. Merz se istakao i za ono vrijeme svojim vrijednim člancima upućenim prvenstveno mladeži, ali ono što je najvrednije i najvažnije od njegova pisana opusa, to je njegova doktorska dizertacija na francuskom: *Upliv liturgije na francusku književnost od Chateaubriand-a do danas*. Merz je naročito isticao da je liturgija umjetnička cjelina, u kojoj surađuju sve umjetnosti i koja je djelovala na sve umjetnike.

U ovogodišnjoj »Danici« napisao sam članak »U službi Bogu i hrvatskom narodu« i u njemu sam nabrajajući samo neke najznamenitije članove »Domagoja« naveo i Ivana Merza i Avelina Čepulića. I tom prilikom jedan moj poznanik drugog katoličkog usmjerenja upravio mi je pismo, u kojem se smatrao po savjeti dužan (tako se dotični izrazio) upozoriti me da dr Merz i Čepulić nisu bili domagojci. Bili su doduše seniori »Domagoja«, ali su u seniorat stupili iz bečke »Hrvatske«. Nadam se da svojom tvrdnjom nisam nanio uvredu ni Merzu ni Čepuliću.

Bečka »Hrvatska« i zagrebački »Domagoj« i po svojem osnivaču i svojoj svrsi gotovo su identična društva, što potvrđuje i činjenica, da su i Merz i Čepulić po svom dolasku u Zagreb stupili u Seniorat, a Seniorat, kao što je svakome poznato, najviša je stepenica Hrv. katol. đačkog pokreta, koji je počinjao u srednjoškolskim đačkim organizacijama, a nastavljao se na sveučilišnim studijama u Hrv. kat. akad. društvu »Domagoj«, a završavao se u Senioratu kao najvišoj stepenici Pokreta, koji i inače nazivamo zajedničkim imenom — Domagojski (Mahnićev) pokret.

Za pok. Zvonka Remetu taj isti pisac pisma tvrdi da nije bio domagojac. Za Remetu kaže da je u Zagrebu boravio samo nekoliko sedmica prije polaganja ispita i da tada nije bio član »Domagoja« već akademskog društva »Mahnić«. Remetu sam dobro poznavao. Surađivao je u »Luči«, »Hrvatskoj prosvjeti« i »Hrvatskoj straži«.

I čemu se onda vraćati na stare nesuglasice i bolna razilaženja u malim nebitnim stvarima? Zar i mi ne bismo mogli s Danteovim vodičem Vergilom uskliknuti: »Perchè ritorni a tanta noia?«. Kad sam poslije završenih studija u Zagrebu bio imenovan suplentom Gimnazije u Nikšiću (Crna Gora), gdje nije postojala ni crkva ni kapela katolička, često sam razmišljao: »A čemu se onda oni naši katolici u Zagrebu svađaju? Neka se malo udalje iz Zagreba i trijeznije će razmišljati. Kako je teško praštati i obdržavati zakon ljubavi našega Gospodina!«. Međutim, to je samo jedna mala digresija. Vratimo se na svjetlije trenutke, na naše novinare, svjetovnjake. Nekoji su bili priznati profesionalni novinari s malom plaćom, i neki su rano oboljeli i umrli mladi, a to su prvenstveno dr Mario Matulić i dr Đuro Ljubić.

I konačno dr Mate Ujević, koji je bio i profesor i novinar i pokretač i urednik nedovršene »Hrvatske enciklopedije« (5 knjiga), koja i danas uživa općenito priznanje i koji je, što treba posebno istaknuti, organizator i pokretač *Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova* pri Jugoslavenskom leksikografskom zavodu u Zagrebu. Misao popisivanja svih čla-

naka i rasprava u našoj periodici rodila se u glavi mladoga Mate još u Franjevačkoj gimnaziji u Sinju kad je kao sedmoškolac prešao u splitsku klasičnu gimnaziju, a nama tada mladim gimnazijalcima bilo je to i pomalo smiješno, što ovaj Zagorac iz Imotskoga priča. Međutim, Mate je to i ostvario. I time je stvorio djelo neprolazne vrijednosti. Bez Bibliografije (do sada objavljeno 12 knjiga) danas se ne može ni zamisliti znanstveni rad svih mogućih struka.

Eto vidimo, o čemu je Katolički sastanak u Zagrebu 1900. g. tek sanjao, to se i ostvarilo. Dobili smo katoličke dnevnike u Rijeci, Zagrebu i Splitu i toliko vrijednih tjednika, mjesečnika i polumjesečnika. Stvoren je solidan i vrijedan kadar hrvatskih katoličkih novinara svjetovnjaka.

Hrv. kat. đački pokret ponosi se i s vrijednim ostvarenjima na književnom polju, pogotovo u poeziji. Na žalost piscima kršćanske inspiracije teško je postići priznanje izvan katoličkih krugova. Jedino je Đuri Sudeti priznata vrijednost kao pjesniku stvaraocu.

Vrijednih pjesnika imamo mnogo: Milan Pavelić, Jeronim Korner, Ivo Lendić i toliki drugi. U proznom stvaralačkom djelu bilo je pokušaja obraditi život i u njegovim suvremenim manifestacijama i oblicima. Velimir Deželić, sin, pokušao je u svom romanu »Feminist« obraditi sukob u braku u novonastalim prilikama. Tu su već konture i pojava žene koja se ne zadovoljava samo svojim kućanskim poslovima, već traži u društvu svoje novo mjesto. Mnogo je obećavao bosanski franjevac fra Eugen Matić (poznat pod pseudonimom Narcis Jenko). Umro je mlad u 33. godini. U svom romanu što je u nastavcima izlazio u Hrvatskoj prosvjeti pod naslovom »*Spiritus procellarum*« obradio je kao glavnog junaka slabića agnostika, koji završava ubojstvom svoje žene.

Na žalost, hrvatska katolička proza nije do danas postigla veća ostvarenja. Ovim letimičnim pregledom mogli smo ustanoviti, da smo u prošlosti ipak imali dva do tri dnevnika, mnogo tjednika, afirmiranih novinara i književnika. Danas nemamo ni jednog dnevnika ni tjednika, već jedino polumjesečnike i mjesečnike, a što je najbolnije, ono što se naročito isticalo na I katoličkom sastanku u Zagrebu 1900, nemamo ni jednoga katoličkog novinara svjetovnjaka, a II koncilski sabor to izrazito traži i određuje katolicima svjetovnjacima široko polje rada. U »Obnovljenom životu« (1979. br. 1) u članku: »*Imamo li saborski lik svećenika?*« Benjamin Ivaničin pored ostalog kaže: Sabor se odriče svećenika jedinog službenika u Crkvi i priklanja se svećeniku promicatelju raznih službi i njihovu koordiniranju. Dugo je vrijeme svećenik sve sâm radio. Manjak svećenika i još više, prava narav Crkve, traži da u Crkvi proradi i karizma laika. Svi smo pozvani, sva Crkva ima misiju da nastavi Kristovo djelo, svaki na svojoj razini. Laici imaju što učiniti i mogu to učiniti, bilo kao Božji narod uposlen u svojim zemaljskim zanimanjima, bilo kao pripomoć u svećeničkim službama. Vijeće laika pri BK, laici u biskupijskim i župnim vijećima, laici pomagači u liturgiji, dijeljenju pričesti po bolnicama, po domovima, po kućama bolesnika i starijih osoba, u vjeronaučnoj nastavi, predavanjima na skupovima, u caritasu, u ljetnim školama za laike, u duhovnim vježbama za laike, u časopisima za laičku duhovnost, laici kao liječnici, kao inženjeri, kao nastavnici u misijskim područjima itd. — to je vizija Sabora, od koje kod nas možemo nazrijevati ne mnogo više od njezinih kontura.

Tako u Obnovljenom životu. A što je najbolnije, u ovom oskudnom katoličkom tisku u nas nailazimo na članke i tvrdnje, što unose nemir u Božji narod. U uskršnjem broju »Kane« naišao sam na članke, koji obrađuju problem kršćanske djelotvornosti. Mnogi, kaže se u jednom članku, predbacuju Majci Tereziji, da za neizmjerne probleme svijeta nudi samo privremena i polovična rješenja, a ne rješava nijedan.

I teolog u »Kani« veli: Ako se pod vjerom i religioznim životom misli poglavito ugodan i ohrabrujući govor i pod cijenu falsifikata, onda je ta »vjera« (u navodnicima) opijum naroda. Opijum se daje bolesniku da se ohrabri, da mu se olakšaju boli i tjeskobe, ali opijum nije lijek za njegovu bolest (Kana br. 9/1979, br. 4/104, str. 65).

A ja se pitam: može li Crkva danas brojnim obiteljima pružiti besplatne dječje ustanove, bolesnicima bolnice, itd.?

Zar sve bolesti, nepravde, progoni i konačno sama smrt nije misterij, koji će čovječanstvo uvijek pratiti.

Zar i naš Gospodin u svom divnom govoru na Gori nije rekao: Blago siromasima, blago ožalošćenima, blago gladnim i žednim, blago milosrdnim, blago progonjenima. Radujte se i kličite, velika je plaća vaša na nebesima.

Zar Gospodinova riječ ne liječi bolje i uspješnije od bilo koje ljudske pomoći.

Ali bolje da se u ovo razglabanje više ne upuštamo, nego da se prepustimo nadi da će i naš hrvatski katolički tisak doživjeti bolje dane u složnoj suradnji svećenstva i laikata na ostvarenju Kraljevstva Božjeg na ovoj zemlji.

*

Na moj osvrt u 1. broju ovogodišnjeg »Marulića« u rubrici Mišljenja i reagiranja pod naslovom: »*Katoličko novinstvo u povijesti hrvatskog naroda*«, ja sam se samo osvrnuo na neke primjedbe na račun naših starih katoličkih novinara i svoje sam mišljenje potkrijepio iz sjećanja na neke naše novinare i kat. novinarstvo u Hrvata. Međutim, dobio sam i dva protestna pisma, u kojima se navodi da nisam sve listove spomenuo, kao *Katol. tjednik* u Sarajevu i *Nedjelju* u Zagrebu. To nije ni bila moja svrha. Ja sam naveo samo neke listove za ilustraciju svojih navoda. Izričito sam naveo: Eto, toliko iz mojih sjećanja...

Ovo moje pisanje ima samo memorijalno značenje. Napisao sam: *Ovo bi razdoblje našeg katoličkog tiska zaslužilo temeljitu i svestranu obradu.*

To je predmet svestrane znanstvene rasprave. Ja sam na žalost već star i više nemam ambicija da se okitim titulom magistra ili doktora.

I već je k meni dolazio jedan mladi franjevac, koji za svoju dizertaciju obrađuje Povijest hrvat. kat. novinstva. U ovakovoj dizertaciji primijenit će se sigurno stroga znanstvena akribija, u kojoj će se navesti svi, pa i najmanji listovi s mjestom izlaženja i godinom, s promjenom naslova i urednika, kako to već biva u učenim raspravama. Jedan je čak prigovorio da nisam spomenuo ni Luč ni Obitelj. Pa to nisu novine. Kuda bi me to bilo odvelo. Konačno, to uvažena revija »Marulić« ne bi mogla ni izdržati. To ni u jednom cijelom broju ne bi ni stalo. A što onda od ostale suradnje. Pa još i revije, čak i glasnike i crkvene listove. Pa gdje bi bio kraj? Jedan mi čak spočitava da nisam spomenuo »Mladu Hrvatsku«, a to uopće nije bio list ni Katoličkog pokreta ni Katoličke akcije. To su već disidenti.

U pogledu osoba što sam ih naveo, i tu su pale primjedbe. Međutim, ja sam se u samom članku: *U službi Boga i hrvatskom narodu. Sjećanje na Hrvatsko katoličko akademsko društvo »Domagoj«* od toga već unaprijed ogradio, jer sam to predvidio, Moje riječi: »Na koncu neka mi oproste oni koje u svojim sjećanjima nisam spomenuo... To je sudbina mnogih, a često i najboljih, pa se o njima ne pišu nekrolozi niti drže nadgrobni govori... A koliko je među njima bilo onih, koji su svojim životom svjedočili o Kristu. Međutim, hvala i veličanja nisu za kršćanina bitna. Najbitnije je ono, da su njihova imena za uvijek upisana u Knjizi života«. Sapienti sat! A s druge strane mogu postojati ljudi o veličini kojih ne mora biti identično moje mišljenje s mišljenjem mojih kritičara.

Konkretno kad se radi o ljudima, koji se nisu naročito istakli ni na jednom polju ni znanosti ni književnosti ni umjetnosti ni bilo kojem drugom polju, a svojim su radom u Pokretu još više probudili razdor od Domagoja preko orlova, križara i konačno pristupili Hrvatskom junaku, organizaciji koja nije uopće pripadala Kat. akciji. Poslovična hrvatska, a i katolička nesloga i negativnost.

Kad o tome govorim, ne vodi me nikakav animozitet. Pripadao sam kao student »Domagoju«, a u Senioratu nisam nikad sudjelovao i ne tvrdim da je i u Senioratu sve bilo savršeno, pogotovo neki politički stavovi. Ja sam kao profesor služio uvijek u provinciji gdje nije ni bilo domagojskih društva, a ni jedan dan nisam predavao u katoličkim gimnazijama, mada sam to želio i u teškim danima tražio i

zaklinjao. Služio sam u diaspori u Crnoj Gori, u Nikšiću. Tamo smo tek poslije nekoliko godina osnovali katoličku župu Sv. Ćirila i Metoda, profesori, žandari i drugi odbačeni. — U drugim mjestima, Bjelovaru i Šibeniku, uvijek sam surađivao s križarskom organizacijom. Jer u tim raznim nijansama nisam nikad gledao bitne razlike koje bi nas odvajale. Vjerovao sam uvijek da nas mora u svemu voditi načelo: *Ut omnes unum sint. Da svi budu jedno.*

Konačno, svakome je slobodno iznijeti svoje mišljenje. Stupce »Marulića« naš glavni urednik stavio je svakome na raspolaganje. Neki su pojmovi bistre! Možda ćemo otkriti i nove, barem meni, nepoznate činjenice i vrednote i ljude, koji zaslužuju posebno priznanje. Ali ni u kojem slučaju, potiho u kuloarima, *ad informandum*, kako je rečeno, već pošteno i javno svojim potpisom.

Frane Sentinella

Vjeronaučna zajednica »Rasudbe«
Z a g r e b

UREDNIŠTVU HRVATSKE KNJIŽEVNE REVIJE »MARULIĆ«
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Cijenjeno Uredništvo!

Kao Vjeronaučna zajednica pod imenom »Rasudbe« kojoj je jedan od ciljeva stvaranje prostora u Crkvi gdje bi svatko mogao slobodno izreći svoje mišljenje, raduje nas što se u tome djelomično slažete s nama i spremni ste u vašu reviju uvrstiti i ona mišljenja koja se ne slažu s vašim, u cilju otkrivanja istine. No, budući da nam se čini da ste nas svojim pisanjem krivo prikazali u javnosti (»Marulić« br. 3/1979), pogotovo pred onima koji nisu čitali naša izdanja, željeli bismo pojasniti neke činjenice, kako naša crkvena javnost ne bi o nama bila krivo obaviještena.

Kao prvo, želimo istaknuti da u našoj Vjeronaučnoj zajednici, koja za sada broji oko *četrdesetak vjernika*, djeluju i pišu u brošuri »Rasudbe« samo dva svećenika koji se potpisuju vlastitim imenima i prezimenima. Svi ostali su laici, a pogotovo nitko od nas (uključujući i svećenike) nije iznosio svoje stavove bilo s katedre, bilo *preko radio-valova.*

U članku u kome se govori o nama, ima citata kojih autori nisu članovi naše grupe, pa bi ih neupućeni čitatelj mogao neopravdano dovesti u vezu s nama ili ih čak smatrati našim članovima. To se izričito odnosi na prof. dr. Šagi-Bunića kojeg ste prigodom poleMiziranja s nama citirali, pa nam se čini da biste ga vi, pošto-poto, htjeli dovesti u vezu s nama, i tako njega, a ne nas »otstrijeliti«. Takav postupak zasigurno nije korektan a najmanje pridonosi otkrivanju istine, već samo može dovesti do nepotrebnih konfrontacija i polarizacija u našoj Crkvi.

Što se tiče pseudonima Tomislava Horvata i Hrvoja Starčevića koje ste vi također uvrstili među svećenike, moramo vas upozoriti da su obojica laici koji nisu nikada bili klerici niti su to pokušali biti, a T. Horvat je uz to već tri godine u braku. Ukoliko ne vjerujete, identitet spomenutih autora možete provjeriti u uredništvu »Glasa Koncila« ili »Kane«.

Nije istinita ni tvrdnja da »grupa odraslih vjernika u uskrsnom broju 2—1979) »Duha zajedništva« dezavuira naše pisanje, već je župsko vodstvo župe sv. Mihaela u Zagrebu izjavilo da »Vjeronaučna zajednica Rasudbe« nije vjeronaučna zajednica te župe i ogradilo se od njenog rada, što je i razumljivo jer članovi »Rasudbi« pripadaju različitim župama u Zagrebu i izvan njega.

Pored ovih neistina i iskrivljenih činjenica o našoj grupi, u vašoj reviji ima i podosta uvredljivih insinuacija, kao npr.:

— na našu tvrdnju da je većina naših članova u braku vi napominjete: »neki, dakle, još nisu« — što je proziran i stari »štos« za diskvalifikaciju svećenika. Jer, »neki«, to su svećenici naše grupe pa ih time želite »prokazati« kao one za koje se dobro zna što žele.

— Što mislite kad kažete da se krijemo iza »najhrvatskijih imena«, a što kad kažete da smo

— »dirigirani rušitelji Crkve iznutra«?

— i na kraju što znači optužba da smo »denuncijanti«?

Koga i kome to mi denunciramo?

Ima još po koji sličan biser »dobronamjernosti« u »Marulićevim« tekstovima o našoj zajednici za koje se uvijek može reći da su izraz neargumentirane netrpeljivosti prema onima koji drukčije misle i ocjenjuju stvari.

Budući da kao relativno mlada grupa (zajednica) nismo još svojim mišljenjima prodrli u širi krug vjernika, raduje nas kad drugi pišu o nama ili žele s nama dijalogizirati, kako bismo svoje stavove prezentirali u Crkvi i bez straha se podvrgnuli kritici javnosti. Nažalost, u vašoj reviji više ste se bavili našom grupom i njenim članovima, pripisujući nam i one koji nisu s nama, a draže bi nam bilo da ste dijalogizirali s našim stavovima i mišljenjima, tako da nam je teško stupiti s vama u otvoren dijalog, a uglavnom se moramo braniti od tvrdnji i neistina koje ste iznijeli o našoj zajednici. Uzvratiti takvim tonom na vaše pisanje zasigurno ne bi bilo na korist Crkve kojoj svi zajedno pripadamo, premda bi otvoren unutarcrkveni dijalog i te kako koristio. Poznato je da u Crkvi u Hrvatskoj postoje konzervativnija i progresivnija kretanja te zacijelo i jedna i druga imaju svoje mjesto u Crkvi. Ako smo mi određene ljude i ideje okarakterizirali kao tradicionalističko — konzervativne, jer im je glavni cilj čuvanje predaje i aktualizacija prošlosti, mi nismo nikome zanijekali crkvenost i stavili u pitanje njegovu vjeru, kao što ni nama ne bi bilo drago kad bi netko nijekao kršćansko-katolički značaj naše Vjeronaučne zajednice.

Jedino nas smeta to što u tradicionalističko-integrističkim stremljenjima prednjače upravo oni od kojih se očekuje da će se zauzimati za nova, suvremenija stremljenja u Crkvi, kao što je to, primjerice, »Glas Koncila« kojeg je podnaslov »Novo lice Crkve«. Prema tome, nije problem što u našoj Crkvi postoje tradicionalistički i konzervativni elementi, odjeci i pristaše San Damiana ili H. Lefebvrea, nego to što se takvi stavovi žele prikazati progresivnim i novim (npr. knjiga »Neoklerikalizam i pučki katolicizam« izašla je u ediciji »Novi vidici«, premda po svom značaju u nju nikako ne spada), a svima onima koji stvarno zauzimaju progresivnije i radikalnije stavove (jer previše radikalnih zaista nema) poriče se crkvenost i pravo iznošenja svojih stavova. Kad bi u našoj Crkvi bilo više dijaloga pa i polemike između konzervativnih i progresivnih bio bi to znak međusobne tolerancije i prihvaćanja pluralizma koji je načelno prihvaćen na Drugom vatikanskom saboru.

Iz takve konfrontacije ideja, uz nužno odsustvo zlonamjernih, osobnih, emotivnih i neargumentiranih optužbi, sigurno bi se rodilo mnogo korisnog za budući rast Crkve. Vjerujemo da i mi našim pisanjem, pa i ovom raspravom tome doprinosimo.

U ime Vjeronaučne zajednice »Rasudbe«

Ivan Vranaričić, tajnik

Što je šund?

U znaku očite zbrke i poremećenosti mnogih pojmova, našlo se i suvremeno književno stvaralaštvo u mnogim (evropskim) zemljama, a dobrim dijelom — posljednjih godina — i kod nas. Govori se sve glasnije o »antiknjiževnosti«, o odbacivanju ostavljenih književnih normi i estetskih kriterija, o slobodi stilova i naklonosti, o neusvajanju starih i klasičnih mjerila, o reviziji shvaćanja itd. itd. Uzrok tome nesumnjivo je dobrim dijelom i u našoj poznatoj sklonosti da uporno imitiramo različitu uvoznu modu i da kao

ždrebad kaskamo za tuđim kobilama, da ignoriramo svoje (dobro) i da hlepimo za tuđim (makar i lošijim), već samo zbog toga što je importirano, tuđe. Tako zapadamo u magle vrludanja i besmislice. Mimo naroda i širokih čitalačkih slojeva. Eksperimentiramo u kiparstvu, u muzici, pa i u načinu života — u vanjskom izgledu, odijevanju, govoru, manirima. Pojavljuju se različiti »strukturalisti«, sartrovci, henrimilerovci, pisci, dakle, koji književnost skreću na sumnjivu stramputicu, koji estetske norme smatraju suvišnima, te uličnjački, prostački jezični žargon drže krikom modnoga trenutka. Poslije domaćeg filma, gdje je psovka već dugo vremena dobila istaknuto mjesto, naši časopisi kao da se natječu koji će donijeti više i što efektnijih blasfemičnih priloga, dakako sve u ime književnog »novatorstva«, eksperimenta, suvremene (dekadentne) evropske mode. Ta i takva situacija dovela je do zabune u ionako prerijetkim redovima domaćeg čitatelja, koji, jednim dijelom, više ne zna što je šund, a što djelo književno vrijedno.

Postavlja se pitanje: što je šund i kakav mu je opseg? Prije deset godina zabilježena je jedna statistika, da kod nas od 100 naslova samo deset otpada na ozbiljnu i vrijednu literaturu. Stanje je vjerojatno podjednako i danas. Šund »literatura« se pojavljuje u ogromnoj tiraži i, na žalost, prešutno se odobrava i to upravo od strane onih koji su pozvani da je iskorjenjuju ili barem smanjuju. Tu mislim konkretno na pojmovanje šunda kroz vidokrug pojedinih književnika (činovnika) koji djeluju u nadležnom republičkom organu za ocjenu i procjenu: što je u umjetnosti (književnosti) šund, a što nije. Primjeri proglašavanja »šundom« pojedinih književnih proizvoda u posljednje vrijeme od strane tog selekcijskog organa izazivaju zbrku, pometnju, čuđenje, te niz pitanja koja vise u zraku, ali ostaju bez odgovora. Anonimna »komisija« iza paravana uglednog foruma izdaje MIŠLJENJE bez obrazloženja, bez objašnjenja, analize, argumenta; naprosto ga izdaje kao slovo i prijeko i presudno, kojim proglašava šundom tu i tu knjigu, osudivši izdavača, odnosno autora na teške financijske žrtve. Tko je bio recenzent (ili recenzenti) dotičnog djela? Ne zna se. Što je u djelu palo pod udar i dobilo žig inkriminiranog? Ne zna se. Koja su lica sudjelovala u jednoj takvoj »poroti«? Ne zna se. Ima li takvo ni krivo ni dužno lice pravo neke žalbe? Nema. Jedino što se znade to je ime jednog jedinog činovnika, podsekretara tj. podtajnika, i to je sve. Ipak, znade se međutim drugo, naime da tu nešto nije u redu, da se s pojmom šund u stvari samo smišljeno manipulira, da se možda ipak radi o osujećivanju pojedinih pisaca i autora tekstova (pa makar bili i članovi DKH koje se na takve diskriminacijske poteze /za sada/ još uvijek ne osvrće), o suzbijanju privatne nakladne djelatnosti, i tome slično. Jer, eto, pred nama su razni šund-romančići, kaubojske serije i seksi varijacije. Puni su ih kiosci, ali na njih, po svoj prilici, nije udaren famozni žig ŠUND. Evo jednog primjera: pred 2—3 godine »Glas Slavonije« (Osijek) organ Soc. sav. radnog naroda izdao je u ogromnom tiražu niz brošura »Sexy book« u znaku parole »Najlepše priče sveta«, pisane ekavicom, u stvari izbor na našem jeziku do sada nesusretanih pornografskih bljuvotina, ali nismo čitali da je protiv toga smeća pokretana hajka niti da su primijenjene financijske šundovske sankcije. Opravdanje vjerojatno leži u činjenici da se »Glas Slavonije« *na taj način(!)* spasavao od financijskog kraha, dočim nekog mlađeg ili starijeg pisca koji se iz očaja upusti u neku privatnu nakladu, treba junački zviznuti posred čela, da se više ne pojavljuje. Ako je riječ o suzbijanju privatnih nakladničkih pothvata, da li je to onaj *pravi način* i da li to doliči trenutku u kojemu živimo? Davanjem mogućnosti publiciranja mladima (pa i starijima, posebno u pokrajini), privatna bi nakladnička djelatnost bila svedena na minimum. Otvaranjem časopisa, naročito piscima izvan centara u mnogome bi se olakšao položaj onima koji godinama uzaludno stoje pred vratima pojedinih izdavačkih kuća. Ali naši časopisi postadoše tribine »modernih« i istosmjernih sumišljenika, izabranika, revije psovačkih nadmetanja i ispljuckivanja, zbir literarnih nedokuhanosti i eksperimenata (»Revija«, Osijek, »Republika«, Zagreb, »Oko, Zagreb itd.) Nadležnom republičkom organu nije kanda toliko ni cilj unapređenje književnosti, koliko onemogućivanje onih umjetnika koji mu (iz tko zna kakvih razloga) nisu po ćudi, ne

igraju po svirci njegove frule, ne pišu po modelu pisaca jednoga »Oka« i sličnih. Uzmimo slučaj novčanog stimuliranja (dotiranja) rukopisa koje se vrši svake godine. Novčani se iznosi dodjeljuju više imenu nego djelu. Dotiraju se ponajviše pisci koji i inače kusaju kajmak i imaju otvorena vrata mnogih redakcija, dakle oni što su na koritu, a odbijaju se (i bez čitanja rukopisa) kandidati, koji su po mišljenju dotičnih selektora osuđeni na anonimnu literarnu smrt. Tako npr. pisac biva glatko odbijen pred forumom republičkog dotatora (gdje se troše narodne pare!), skuca neku paru i istupi u »vlastitoj nakladi«, a nad njim se rasklope ralje birokratske nemani — šutnja, ogluha, bojkot, ignoriranje, te sada, u najnovije vrijeme i svepogubna mogućnost da mu djelo dobije etiketu »šund«, a ovo potonje za pisca znači totalnu propast. Nije ni jasno ni razumljivo zašto šund nije doista šund, već se tim pojmom koji jasno označava sebe i svoj sadržaj barata s ciljem da se onemoguće napori pojedinaca, pisaca, načinom koji nije ni uman ni human a ponajmanje kulturan i ne služi nikome na čast.

Konačno: što je to šund? Mislili smo da znademo. Govorili smo: ono što nema umjetničke vrijednosti, štetno po javni moral, negacija zdrava ukusa, bestidnost i bezobzirnost u prikazu, u opisu, šupljina ćaskanja, nakaradno mlaćenje prazne slame, podgrijavanje niskih strasti itd., ali sada izlazi da to nije šund. Šund je, kao što vidimo, ono što se ne svidi izakulisnom anonimnom selektoru često puta ne zbog djela, već zbog njegova sačinitelja kao takvoga. Praksa to dokazuje. Primjeri dokazuju to. Preblag je izraz — *žalosno*. Takvo izopačivanje pojma »šund« ipak je sramota današnjeg trena i ne vjerujem da to može opstati i postati stalna praksa. Ako privatna književna inicijativa (neznatni procenat ukupne izd. djelatnosti) mora iščeznuti, neka se to regulira mjerodavnim klauzulama zakona, a ako pak može egzistirati, zašto je treba suzbijati ovakvim polupodzemnim administrativnim zahvatima? Postupci uočeni u posljednje vrijeme suviše su žalosni da bi bili čudni, ali svakako na njih treba uprijeti prstom i o njima reći ono što zaslužuju, pa bez obzira tko im je protagonist i »izumitelj«. Zbog poštenja, zbog istine, zbog pravice treba žigosati takve pojave, takve metode, a stvari postaviti i opet — svaku na svoje mjesto.

I. Draganov

UREDNIŠTVU »MARULIĆA«
41000 ZAGREB, Trg kralja Tomislava 21

Cijenjeno uredništvo,

Neki dan mi prijatelj donio 3. broj »Marulića«. Čitajući ga, potaknut sam na dvije stvari:

prvo: do kraja ću ove godine kupovati (i pripomoći) »Marulića), a za iduću godinu ću se pretplatiti;

drugo: nakon uvida u fotokopiju dokumenta o podizanju Matoševa spomenika prije rata, obavještavam, ako niste znali, da je »spomen-znak A. G. Matoša«, zapravo karikaturu u grafici, napravio 1913. godine (u kavani »Korzo« u Zagrebu) hrvatski grafičar, slikar i pjesnik, pok. barba Ivan Palčić iz Novalje na otoku Pagu.

Da do ostvarenja zamisli nije došlo, barba je Ivan krivicu i odgovornost — s puno gorčine — pripisivao Odboru za podignuće spomenika.

Šetajući rivom i ponekad loveći s kraja s njime podlanice na Zrću, čuo sam, uz mnoge savjete, upute, zanimljivosti, duhovitosti i pjesmice, i ovo što javljam (prvi put još 1945. i drugi put pet do šest mjeseci prije barbine smrti).

14. rujna 1979.

T. D.
Štovalac Matoša (i Palčića)

THEATRALIA ET ALIA

»Mojih dvadeset i pet čitatelja« (kako je Aleksandar Manzoni skromno prognozirao broj čitača svojih »Zaručnika«, kasnije najbolje prihvaćene knjige svojih dana, a i mnogih slijedećih) prigrliše mimo očekivanja i ovu našu rubriku, pa žive s njom, negoduju, kad izostane, a usporedo s njenim pojavljivanjem, obasiplju joj »proizvođače« usmenim i pismenim upozorenjima, savjetima, pa (razumije se) i prosvjedima, slažući se svi u jednom da bi morala biti redovitija i obuhvaćati još mnogo više, u prvom redu aktualnih pojava, činjenica i djela.

To od početka žele i naš Alija i drug, koji otkad pišu, točnije otkad čitaju, a to znači od svojih poodavnih mladih dana, čeznu da negdje nađu, odnosno da sami ostvare (kako su više puta i pokušavali) što potpuniji pregled kulturnih zbivanja u nas, a i drugdje, osobito onih, koje svakodnevnica donosi, s prolaznim, a možda i trajnim značenjem.

No to ostaju »pia desideria«, čak i za veće skupine takvih kroničara, jer je jednako teško doznati i ispitati kao i držati korak s vremenom, zbog prostora, a i ostalih »tehničkih« okolnosti, pa se mnogo toga mora mimoići ili samo dodirnuti.

Naš posljednji napis, na primjer, obećao je naknadni zaokruženi osvrt na kazališnu sezonu 1978.-1979., koji je čak i natipkan, ali kad je došao na red da se složi, učinio nam se tako dalekim i preživjelim u svojim pojedinostima, da smo ga proslijedili »Uniji« (poduzeću za stari papir, kojemu smo stalni dobrotvori), to više što je ta prošla sezona bila vrlo siromašna značajnijim dostignućima, a bogata jedino krivim potezima i koječim što se nije smjelo dogoditi, odnosno što se moglo (i moralo) izbjeći, pa ćemo barem nešto od toga pribilježiti, kako se ne bi ponovilo.

Posljednja premijera prošle sezone u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu bila je praizvedba djela »prvakinje« među suvremenim hrvatskim pjesnikinjama Vesne Parun *»Magareći otok*, koja se održala 20. lipnja 1979., kasnije od objave na plakatima, budući da gledaoci, dolazeći na predstavu zakazanog dana, nađoše zatvorena vrata gledališta: kazališni električari, njih osmorica, nisu, naime, htjeli dan prije sudjelovati u glavnom pokusu predstave, tvrdeći da su svoje radno vrijeme toga dana već odradili, a bez glavnog pokusa nije moglo biti premijere, osim da je intendant dao nalog za to, što se on po vlastitoj javnoj izjavi nije usudio učiniti.

Premijera je, dakle, prividno otpala zbog radničkog štrajka, ali je štampa objasnila da to nije štrajk nego nešto »što je u nas dobilo službeni naziv obustava rada, a tih je u Hrvatskoj u posljednjih šest-sedam mjeseci zabilježeno dvadesetak, . . . tamo gdje nema samoupravljanja, gdje je radnicima onemogućeno da samoupravnim metodama riješe svoje materijalne i druge probleme i interese, pa radnici protestiraju protiv svega što im to sprečava i onemogućava«, zato Vijeće Saveza sindikata Hrvatske stoji na stanovištu da treba »preventivno« predvidjeti i riješiti sve, što može dovesti do »obustave rada«, a ako ipak do nje dođe, treba stati uz radnike i boriti se s njima za ono, na što oni imaju pravo, a ne žigosati i kažnjavati »krivce« obustave. (Iz članaka »Štrajkovi i obustave rada«, u zagrebačkom »Večernjem listu« i »Vjesniku« od 7. i 8., odnosno od 17. VII 1979., te prema članku dra V. Bakarića u »Vjesniku« od 15. VII 1979.)

To je svakako ispravno stanovište, ali ne mijenja uvjerenje javnosti da *unutrašnji* odnosi u kazalištu odnosno nečiji nemar ili nedoraslost da ih pravilno sredi, ne bi smjeli dovesti do ovakve javne bruke i svih tumačenja i komentara, koje ona može izazvati, kako je u ovom slučaju izazvala.

Atmosfera oko ovog incidenta, neviđenog dosad u zagrebačkom HNK, svakako je pokvarila i raspoloženje gledalaca prema novom djelu (mnogi se na »naknadnu praizvedbu« nisu vratili), a i kritika kao da se ljutila, pa je uglavnom primijetila da je Vesna Parun dobar liričar, ali nije scenski pisac.

S time se ne bismo mogli sasvim složiti, jer je Parunka već i u ranijim djelima namijenjenima pozornici pokazala očitu dramsku crtu, iako se ta mjestimice gubila u bogatstvu lirskog izričaja, ali ne toliko da je ne bi izljuštila i dovela do izraza vješta i savjesna suradnja dramaturga, kojemu je nekada bio glavan posao da pomaže autorima u dotjerivanju novih djela. (Što danas službenik, koga ima gotovo svako kazalište, a zove se dramaturg, zapravo radi, nije sasvim jasno ni uočljivo, osim što se bavi privatnim književnim i sličnim poslovima.) U pripremanju »Magarećeg otoka« ta je pomoć autoru očito izostala, a kao da ni režija nije pogodila pravi put realizaciji ovog svakako zanimljivog djela.

Pa praizvedbi »Magarećeg otoka« prijeti opasnost da uđe u povijest najviše po tome što je — nije bilo.

A jedna neslavna sezona tako je i završila.

Nisu, ipak, izostale reakcije, pa je, među ostalom štampom, zagrebački »Vjesnik« od 26. lipnja 1979. donio golem članak pod nemanje golemim naslovom *»Što se zbiva u HNK?«*, gdje se iscrpno ispituju odavno zapažena krizna žarišta prve hrvatske kazališne kuće, koja iz sezone u sezonu pada na sve niže grane.

Povežemo li taj članak s napisom *»Hamlet mora progovoriti i o krizi benzina«* (naslov je obavezno bezvezan u tonu moderne duhovitosti, ali ima u njemu i vrlo stvarnih i krupnih činjenica), koji je izdiktirao suradniku »Vjesnikova« priloga »Sedam dana« redatelj Georgij Paro u Dubrovniku, sutradan nakon Vojnovićeve »Dubrovačke trilogije«, uočit ćemo prilično potpunu sliku prilika i neprilika, koje čine hrvatsko kazalšte onakvim, kakvo jest, a kakvim ga nitko ne želi, pa ni promatrači s različitih točaka gledanja.

Sažmemo li i prevedemo na običan jezik sve ispisano u navedenim člancima, dobit ćemo slijedeće glavne zaključke: 1. kazalište financijski loše stoji, uglavnom krivnjom UKR-a, OOUR-a, USIZ-a, RSIZ-a i ostalih SIZIF-a, 2. teatar vode neautoritativne ličnosti, sami »slučajni rukovodioci« i vršioci dužnosti (v. d. intendanata, v.d. direktora drame, v.d. šefa baleta itd., koje građanstvo šaljivo zove »vedete«), 3. kazalište ne uspijeva uhvatiti vezu, »komunicirati« s publikom (ali ne zbog toga, što Hamlet ne govori o nafti, nego što ne valja ni repertoar ni režije, glumaca još imamo), 4. ali glumci neće da rade, izbjegavaju pokuse, znaju ne doći na predstavu, jer bježe na filmsko, televizijsko i radio-snimanje ili u »čerge«, gdje su bolje plaćeni, a kazališna ih crkavica ionako čeka prvog u mjesecu, 5. samoupravljačke obaveze i funkcije opterećuju vremenski i inače bez prave koristi jače umjetnike, pa im oni izmiču, a prihvaćaju ih se slabiji, koji preko njih nastoje ostvariti svoje ambicije i interese, bez obzira na opću korist ustanove itd. itd.

Pa kako da se sva ta suštinska i beskrajna »problematika« izliječi?

Relativno jednostavno:

Na upravna mjesta treba dovoditi odgovorne sposobne i u svojoj struci prokušane osobe, kojima se mora omogućiti potpora zajednice da mirno rade, a ne da samo preskakuju i odbacuju klipove, koje im bilo tko, često najmanje koristan zajednici, može neprekidno bacati među noge, po ovoj ili onoj »liniji«; umjetnike treba materijalno osigurati, a njihovu suradnju s ostalim »medijima« regulirati dogovorima (uglavnom vremenskim) s onima, koji ih traže, umjesto da TV (u kojoj ima još manje reda nego u HNK) ili bilo tko u svako vrijeme, zveckajući svojom obilatom kesom, naprosto naručuje telefonski umjetnike iz matčne kuće kao krumpir iz »špeceraja«; samoupravljanje treba čuvati od svih spekulacija; privući gledaoce treba smišljenom organizacijom, ali i takvim predstavama (ne avangardističkim tričarijama teksta i režije, redatelji bi morali uopće biti slobodni umjetnici, angažirani po potrebi) što će ih i za buduće zainteresirati, a ne ih zauvijek otjerati itd.

Sve to izgleda vrlo jednostavno i neosporno efikasno, ne bi bilo ni neizvedivo, samo treba uvidjeti što se dosad radilo (i radi se u većini slučajeva) upravo suprotno zdravom razumu i ispravnim umjetničkim, a i društvenim smjernicama i potrebama.

Kamo smo stigli, čini se da svi vidimo, pokazali su nam to i rezultati prošle sezone, dovoljno poučni da se po njihovu krivudanju zacrtaju novi putovi.

Vidimo s druge strane da pojedina »mala kazališta«, odnosno skupine glumaca, koji se sve češće slobodno udružuju da po svom shvaćanju djeluju, bolje pogađaju što im treba.

Štošta se može i od njih naučiti, a koliko će našu opću kazališnu situaciju rasčistiti i unaprijediti »Prijedlog zakona o kazališnoj i scensko-glazbenoj djelatnosti«, koji se već tri pune godine rađa i još se o njemu raspravlja pred kompetentnim forumima, ne moramo prognozirati prema sumnjama i neslaganjima, koja tu i tamo već izaziva . . .

* * *

Kad naš kazališni svijet zaslugom kalendarskih završnica nekako dogura sezonu do kraja, njegov propagandni aparat razvije silnu aktivnost da bi nepoželjne osvrte na ono, što je upravo dovršeno, istisnuo bučnim obećanjima velikih uspjeha, kojima će se proslaviti *naši ljetni kazališno-glazbeni festivali.*

A kad protutnjaju dani festivalske gužve, napiše se u novine »ponovo potvrđen kvalitet«, »dostojni ispraćaj«, »igrama dobra ocjena« (koju sebi izriče vodstvo samih igara), a sva pozitivna dostignuća, kao i suštinski upitnici, koje su priredbe postavile (uglavnom iste svake godine) ostaju bez analize i putokaza za daljnji rad: svi znamo da će »dogodine u isto vrijeme« sve biti isto ako ne gore . . .

Trebalo bi, međutim, opširnim principijelnim studijama kompetentno i objektivno zagrabiti u bit čitave festivalske problematike, da se štošta raščisti, pravilnije postavi i unaprijedi, umjesto ustrajanja na ustaljenim metodama, u mnogom pogledu krivim i odbojnim svakom pravom poboljšanju i uporno uljepšavanim visokoparnim praznim frazama onih, koje takvo stanje ne umiju pravo sagledati ili im ono, naprosto, konvenira.

A dotle se u svijetu, npr. u Francuskoj vode rasprave o festivalima, neki se ukidaju, jer se došlo do zaključka da nemaju pravog opravdanja (bez obzira na velik posjet određene publike) a drugima se traži svrsishodnije usmjerenje.

Ovdje, nažalost možemo samo upozoriti, koliko bi takvi koraci za reviziju festivala bili potrebni i u nas, uz nekoliko primjera, koji opravdavaju njihovu nužnost.

Dubrovački festival, odnosno »*Dubrovačke ljetne igre*«, održane od 10. VII. do 25. VIII. 1979., bile su ove godine jubilarne, jer su se davale trideseti put, pa je u proslavu toga izdana velika i za izdavača sigurno skupa knjiga-monografija pod naslovom »*FESTIVAL DUBROVNIK,* XXX, 1950.—1979.«, koja se ne pušta u prodaju (zašto to?), pa je treba negdje posuditi, da je prelistate. Uspije li vam to, ustanovit ćete lako da i sadržajem i opremom mnogo zaostaje za analognom publikacijom izdanom 1974., o 25-godišnjici Igara, jer u njoj sad nalazimo jedan jedini članak, napisan od Marijana Matkovića, »Tragom snova« (15 stranica hrvatskog teksta, 16 engleskog), statistiku i nešto slikâ (jedina je pozitivna novost što slike imaju ovog puta legende pod sobom, a ne na priloženom papiru kao prošli put) i na uvodnom mjestu izvadak iz pisma pokrovitelja igara predsjednika republike druga Tita od 9. svibnja 1974., koje igre uporno reproduciraju, ne vodeći računa, koliko su ostvarile ispravne i važne sugestije iz te poruke. Spomenica, dakle, nije na visini jubileja, »knjiga spala na dva slova«, a osamljenost Matkovićeva članka objašnjena je negdje u štampi time što je uredništvo bilo pozvalo 74 društveno-politička i kulturna radnika iz svih naših kulturnih središta da napišu svoje mišljenje o svemu oko Igara, a odazvše se samo osmorica (koji nisu uvršteni) što također djeluje simptomatično, premda ne znamo imena izabranih odličnika ni razloge njihova neodaziva. (Možda naprosto ne mare surađivati s uvijek istom, malom, ali čvrsto ukorijenjenom grupicom oko dubrovačkih Igara.)

Samih priredaba bilo je u Dubrovniku ovog ljeta u 45 dana 105, domaćih i stranih, dramskih, glazbenih, folklornih i drugih, a od toga jedan jedini domaći novitet, oratorij Borisa Papandopula »*Credo*«, koji je, osim toga, i kao kompozicija i kao izvedba bio jedina iznimno značajna »produkcija« ljeta, pa ćemo mu posebno posvetiti nekoliko redaka na kraju.

Središnji dramski događaj morala je biti obnova »*Dubrovačke trilogije*« Iva Vojnovića, prigodom 50-godišnjice autorove smrti, koju je, nakon dubrovačkih režija Gavelle i Spaića, postavio Joško Juvančić na tri mjesta pred ljetnikovcem trgovca i brodovlasnika iz XVI. st. Vica Stjepovića, nazvanog Skočibuha, uslijed čega su se gledaoci, kako je danas moderno, morali »dugotrajno premještati« u pauzama za svaki dio trilogije.

Što je Juvančić smajstorio iz Vojnovićeva teksta, ne razabire se potpuno iz prikaza recenzenata, ali on sam izjavio je u štampi da je uradio *autorsku* predstavu, jer se »redatelj koristi literarnim tekstom da bi napravio autorsku predstavu. On želi u nju unijeti svoju viziju tog djela«. Nagledavši se takvih »redateljsko-autorskih« predstava i »vizija« od po zlu nezaboravne Kunčevićeve »Dubravke« i različitih promašaja do ovogodišnjeg Škiljanovog »policijskog Hamleta«, smijemo primiti s rezervom i ovu »Dubrovačku trilogiju«, u kojoj, kako čitamo, redatelj npr. uvodi neke maškare-»turiste« iz trećeg dijela već u prvi dio, a prolaze mu i kroz čitavu predstavu, prikazuje ukočene grupe gospara kao »živih leševa«, a naslućujemo i još neke »originalnosti«, dok bi i bez prigovora kritike bilo jasno, da se npr. uloge Orsata i Gjiva u »Allons enfants!« nisu smjele povjeriti inače dramskim prvacima Radi Šerbedžiji i Ljubi Tadiću, dok je za Orsata bio na raspolaganju upravo predestinirani Tonko Lonza, koji bi iz njega bio stvorio grandiozan lik, umjesto egzaltiranog nervoznog frajera, kako se piše, dok je Tadić igrao Miloša Obilića, kako kažu. Čini se da je bilo i više takvih »autorskih« poteza redatelja, koji ovoj predstavi umanjuju vrijednost, a nije ni za koga dohvatila vrhunski domet ovogodišnjeg dubrovačkog ljeta, kako je morala.

Višegodišnja i višestruka žrtva Juvančićeva, Držićev »*Dundo Maroje*«, mučno se dojmio i ove godine, a sklona štampa opravdala je to naslovima »umoran Dundo« i predložila da se »Dundo« neko vrijeme naprosto izbaci iz Igara! Dosadila je već ta naša obrambena floskula da je neka predstava »umorna«, kad odbija gledaoca krivim izborom glumaca i lošom režijom, čime se ovaj Juvančićev »Dundo« odlikuje od početka, usprkos svim »autorskim« eksperimentima, koji mu nigdje drugdje ne bi bili dopušteni. To svi vide i svi znadu, a ipak tortura djela (našeg glavnog kazališnog klasika!) i gledalaca traje i dalje, i svemu je i sad krivo samo to što je — »Dundo umoran« . . . A njemu jadniku treba, naprotiv, odati počast barem na izdržljivosti i neustrašivosti . . .

Širenje fame o »umornosti« dubrovačkog »Hamleta« bila je svim poznavačima naših kazališnih prilika prošlih godina pouzdan znak da se netko drugi zaželio dubrovačke afirmacije svojim »Hamletom«. Tako bî i ovog puta: osvanuo je novi »*Hamlet*« redatelja Mladena Škiljana, koji je — recimo odmah bezuspješno — pokušao bljesnuti »novim tumačenjem« tragedije, koju je preobukao u nekakve napoleonske kostime, a »pravo značenje« *otkrio* joj je tvrdeći da je »Hamlet« zapravo »policijska« priča, jer »radnju režira isključivo kraljevska policija«, pa je napunio scenu statistima policajcima i jednim dodatnim likom žbira Reynalda a Fortinbrasa na kraju učinio je — okupatorom! A bilo bi još »maštovitije« da je izmislio npr. da je kraljica-preljubnica bila i Polonijeva ljubavnica, pa su njih dvoje rodili Hamleta, koji bi prema tome ispao Ofelijin brat, a to bi urodilo divnim »novim« dopunama Shakespeare-a. (»Konačno, što se mene tiče, što je mislio Shakespeare?« izjavio je nedavno jedan naš režijski genijalac, izjavio i ostao živ, zaslugom onih, koji to podnose.)

Svakako, Škiljanov »Hamlet« proglašen je od kritike »naivnim, vulgarnim sociologiziranjem u nesuvisloj režijskoj koncepciji«, a normalni gledaoci »*otkriše*« da bi trebalo voditi računa o godini rođenja i početka staža naših režisera, jer ako je netko od njih rođen 1921., a staž mu teče tko zna od kada, zašto da takvog s dužnim počastima ne otpratimo u njegov i — naš zasluženi mir?

Redateljeva je zasluga i blago rečeno nesporazum s drugim dubrovačkim Shakespeareom, »Kraljem Learom«, koga su kao gosti prikazali na Igrama članovi beogradskog Jugoslavenskog dramskog pozorišta, s kojima je radio njihov stalni redatelj Paolo Magelli,

Talijan, koji se bez osobite reputacije u domovini skrasio kod njih, a dosad ni jednom svojom jugoslavenskom režijom nije dao dokaza o nekim svojim osobitim sposobnostima. S »Kraljem Learom«, koga smo u dijelovima vidjeli i na televiziji ,potpuno je zastranio: i besmislenom inscenacijom od drvenarije, koju je dovukao pod veličanstveno kamenje dubrovačke tvrđave Minčete kao šaku u oko, i čudnim kostimima i izborom glumaca (neke od njih poznamo kao dobre glumce, a ovdje kao da su bili izobličeni), i dikcijom, i uopće govornim izrazom glumaca (što, možda, možemo shvatiti u redatelja Talijana, ali mu ne moramo oprostiti), i čitavom koncepcijom djela, koje je Magelli spustio na nivo nekakve malograđansko-seoske anegdote (imamo mi jednu hrvatsku narodnu »pripoviedku« iz pučkog života, zapisanu g. 1842. na »lirovsku temu«, — samo što tu otac izigra nezahvalnu djecu, — pa sam gledajući ovog »Leara« neprestano morao misliti na taj »pučki« tekst), izblijedivši do bezbojnosti svu pjesničku ljepotu i snagu velike tragedije i nenadmašive poezije, pa je i sam Ljuba Tadić, poznat kao snažan i intuitivan glumac, boreći se očito protiv ovakvog osiromašenja Leara (u potpuno neprikladnom kostimu i maski, koja je od tradicionalne razbarušenosti Learove kose i brade prešla u drugu krajnost) pribjegao iskrenim humanim akcentima nekog malog čovjeka, kojima nas je dirnuo, ali titanski lik *kralja*, velikog pa i strašnog u svojim kobnim strastima, nije kao disciplinirani glumac smio dočarati u takvoj koncepciji redatelja. A taj je i inače petljao, i u Dubrovniku, gdje je »u posljednji čas« premještao pozornicu i najzad je, ipak, nezgodno smjestio, i kasnije u Beogradu, gdje je zamislio predstavu na Kalimegdanu, onda je ipak prenio u zatvorenu dvoranu, gdje je također »vrdao« s ovim i onim pred izvedbu. Šteta!

Tako gledaoci »dramskog dijela« dubrovačkih igara, u kojemu je bilo još dosta toga (čak je na gradske zidine, koje same po sebi zahtijevaju »velik« tekst, dospjelo i »sočinjenje« Fađe Šehovića, ne doduše ona njegova slavna bordelologija, nego jednočinka o »oriđinalima« pod naslovom »Novela od kapetana«), gledaoci, velim, prihvatiše s najvećim zadovoljstvom srdačnu, zaista duhovitu i maštovitu, a jednostavnu komediju »*Kafetarija*« lokaliziranog Goldonia, izvrsno režiranu i igranu (redatelj Tomislav Radić, glumci sami asovi!), koja osvaja zato, što jest u najvećoj mjeri ono, što takvo djelo mora biti, ne tražeći »bespomoćne natege« ... A duhoviti kajkavski Zagorec odavno je formulirao u aksiom životno zapažanje »huncut ki više oče neg more« ... Čini se da naši »režiseri« još nisu to čuli i o tome razmislili ...

Izredaše se, inače, na repertoaru dramskog programa reprize starih predstava (Krležin »Aretej«, Matkovićev »Heraklo«, Shakespearov »Život i smrt Richarda II.«), neka gostovanja, među kojima se osobito istaklo Grčko narodno kazalište iz Atene sa svojom odličnom predstavom Eshilovog »*Okovanog Prometeja*« u režiji Aleksisa Minotisa, zagrebačko »Oslobođenje Skopja« i pomalo čudni šekspirski strip, namijenjen prvenstveno djeci (!) skopskog Dramskog teatra i složen od »Sna ljetne noći« i »Macbetha« i još štošta, uz usporedni glazbeni program različitih koncerata.

Podsjetimo se usput da je »Avonski labud« od početka »genius tutelaris« dubrovačkih festivala (ove godine našle su se, kako vidjesmo, na repertoaru Igara čak tri njegove tragedije) potvrđujući da se njegova uzvišena poezija idealno saživljuje s impozantnim ambijentima Dubrovnika. Zato je dobro, što je jedan od najagilnijih proučavatelja stare hrvatske književnosti, Slobodan P. Novak, podsjetio ovih dana u novinama da je prije gotovo stoljeće i pol jedan marljivi književni radnik, Dubrovčanin dum Paskoje Antun Kazali (1815. — 1894.) upravo pod Minčetom, gdje se sada »Lear« prvi put prikazuje, prvi put u Hrvata i Srba preveo jednu Shakespeareovu dramu s originala, i to baš »Kralja Leara«, koji mu je ostao u rukopisu, dok je drugi svoj prijevod Shakespearea, »Julija Cezara«, objelodanio štampom ... Zanimljiv je i značajan život tog dubrovačkog svećenika, poliglota, pjesnika (autora mnogo spominjanog epa »Coso«), pripovjedača, a nadasve, prvog proučavatelja engleskog jezika i kulture u nas, pa je zaslužio da ga se i opširnije sjetimo ovom prilikom, kad

njegovom zaslugom ni u drugovanju sa Shakespeareom »nismo od jučer« ...

U dubrovačkom glazbenom sektoru nema opernih izvedbi, koje javnost uporno traži, jer ih je već i bilo, ali uprava se izmotava da je opera preskupa, kao da su ostale priredbe jeftine i bez suvišnih troškova (npr. za nepotrebne boravke u Dubrovniku tolikih sudjelovatelja u »festivalskim ansamblima«, koji dolaze ovamo po ovoj ili onoj liniji da ljetuju, dok bi pravi redatelji i glumci koji znadu svoj posao, mogli pripremiti u svojoj »bazi« čitave predstave, itd.).

Opera bi korisno upotpunila glazbeni program, moralno i materijalno, i zaista je nečuveno, što se nitko dosad nije potrudio da izvede u Dubrovniku npr. opernu humoresku »Stanac« Jakova Gotovca, napisanu po Držiću baš za izvedbu u »Gradu pod Srđem« i namjerno koncipiranu jednostavno i atraktivno.

Sve u svemu, nekog velikog, a *našeg* umjetničkog događaja, koji bi bio obilježio ovo jubilarno ljeto u jednom ili drugom programu, kao što je mogla (da ne reknem opet morala) postići neka veličanstvena izvedba Gundulićeve »Dubravke«, također »jubilarke« ove godine, nije bilo.

To nikoga u upravi Igara ne boli, jedino direktoor dramskog programa Georgij Paro tuguje u štampi, što na Igre nije doveo »neformalne grupe amatera, studenata i sličnih kazališnih grupacija« ...

Kao da već ne tonemo dovoljno duboko u diletantizam i bez njih ...

Kao vrhunsko i novo umjetničko djelo ljeta ostaje za nama, dakle samo spomenuti »Credo« Borisa Papandopula ...

* * *

Veliku vokalno-instrumentalnu kompoziciju nazivanu čas oratorij, čas kantata (drugi bi naziv bio adekvatniji), a naslovljenu »*Credo*«, skladao je prije nekoliko godina *Boris Papandopulo*, najplodniji, a u mnogom pogledu i najistaknutiji suvremeni hrvatski skladatelj. Na izvedbu je morala pričekati dosada s obzirom na golemi izvođački sastav, koji zahtijeva, pa su u prvom ostvarenju, kojim su 11. srpnja 1979. otvorene ovogodišnje, jubilarne, Dubrovačke ljetne igre, sudjelovali Zagrebački simfoničari, zborovi RTV Zagreba i Beograda, dječji zbor »Pavao Markovac« iz Zagreba, pet opernih solista i jedan dramski recitator, pod dirigentskim vodstvom Oskara Danona, koji je uložio zaista najveći napor i ljubav da bi vrlo teška i kompliciranа partitura »Creda« uz zdušno i disciplinirano zalaganje svih sudionika, došla do punog izraza i djelovanja.

A »Credo« je ne samo teško i vrhunsko, nego i osebujno djelo, počevši od naslova i tekstovne podloge uopće. »Credo« je u stvari »Vjerujem«, »Vjerovanje«, iz rimokatoličkog religioznog fundusa, pjevanje počinje na široko razrađenim latinskim citatom u duhu istorodnih psalama »confiteor tibi in cithara, patria mea«, koji se kao idejna okosnica provlači kroz djelo i zaključuje ga, a čitav sadržaj »libreta« zagrebačkog autora Ivice Krajača slijedi odvijanje sedam ofanziva NOB-e, uspređujući ih sa sedam dana stvaranja svijeta biblijske Geneze, koje recitator i naglašava redom »i zemlja bi pusta i prazna«, »i bi dan prvi, dan drugi« itd.

Ideja teksta svakako je bizarna, izvorište i namjera nisu joj jasni, a bili su potpuno suvišni, jer među dvjema uspoređenim podlogama nedostaje prihvatljivi »tertium comparationis«. To je mnoge zbunilo, pa je dirigent Danon u više navrata izrazio mišljenje da bi za naslov bilo bolje uzeti »Legenda o mojoj zemlji«, što i opet nije opravdano, jer »legenda« je fikcija, makar inspirirana realnošću, a u ovom »Credu« opisuje se i slavi kruta i istinita stvarnost. No, što je, tu je, taj »biblicizam« većina slušalaca ionako ne shvaća (pogotovo zahvaljujući propisnoj i nepopravljivoj nejasnoći dikcije naših pojedinih i zborskih pjevača, među kojima jedan uzorni Ružđak zaista ... »ne čini proljeće«), a tko razumije tome to ne smeta, čak mu djeluje uznosito, što određeni ljudski napori i žrtve bivaju »posvećeni« transcedentalnom sublimacijom. Glavna je šteta u tome, što je neki adekvatniji tekst mogao biti jasniji, a i dinamički jače stupnjevan za percepciju slušača, a svakako i za inspiriranje skladatelja.

No, Papandopulo je i na ovaj tekst raskošno rasuo po partituri čitavo bogatstvo stvaralačke invencije, jednako originalne i neiscrpne u dionicama ljudskih glasova i instrumenata, kao i u kontrastnim, »epski« snažnim i lirski profinjenim momentima, povezanima skladno i čvrsto u monumentalnu cjelinu, impozantnu i impresivnu.

Kad se tome doda besprijekorna izvedba, sigurna i do u tančine dotjerana znanjem i trudom Oskara Danona (koji je, osim toga, o djelu u više navrata, u štampi, na radiju i televiziji, izrekao toliko srdačnih i stvarnih priznanja »Credu«, kakve inače u nas ne čujemo za neko novo djelo ni od dirigenta, a kamo li od »kolega po cehu«) moramo konstatirati da je ovo bilo iznimno ostvarenje iznimnog djela, kakvih bi nam više trebalo, pogotovo za svečane prilike.

Papandopulo se, međutim, iskazao još jednim, ne manje značajnim djelom: dne 10. srpnja 1979., dan prije dubrovačkog »Creda«, izveden je prvi put njegov »*Osorski misterij*« na drugom, gornjem, kraju Jadrana i u okviru drugog ljetnog festivala »Osorskih glazbenih večeri«, koje se već četvrtu godinu zaredom održavaju u Osoru, romantičnom malom mjestu na otoku Cresu, s divnom starom crkvom, neobično akustičnom i punom »štimunga«, idealnom za koncentraciju i već su u štampi i u brojnom slušateljstvu, koje navire sa svih strana, zasluženo stekle reputaciju vrlo serioznog glazbenog pothvata, posebno svojom koncepcijom oživljavanja hrvatske glazbene baštine, »stare pet stoljeća i nedovoljno istražene«, uz propagiranje djela i naših suvremenih istaknutih skladatelja.

Ta orijentacija »Osorskih večeri« vrijedna je zaista najveće pažnje i pohvale, može izvršiti neprocjenjivo dragocjenu kulturno-umjetničku zadaću, a kako vidimo, odaziv i priznanje javnosti to već potvrđuje u najvećoj mjeri.

Njihov birani i bogati program i prvorazredne realizacije s odličnim glazbenim umjetnicima domaćim i stranim, zahtijevali bi detaljan prikaz svakog njihovog dostignuća, no ovdje se možemo zadržati samo na Papandopulovom »Osorskom misteriju«, to više što je praizvedba tog djela bila i najmarkantniji događaj ovogodišnjeg osorskog ljeta.

Dok u »Credu« religiozna poetska primjesa potkrepljuje i uzdiže do simbola ljudsko djelovanje, u »Osorskom misteriju« ona je isključivi sadržaj i smisao sam sebi dovoljan, što čini djelo jedinstvenijim, stilski čišćim i, razumije se, vjerski dubljim, a općenito impresivnijim.

Riječi je s punim razumijevanjem i pijetetom prema drevnim čakavsko-ikavskim originalima redigirao i složio dr. Nikica Kolumbić, povezavši stihove iz osorsko- hrvatske pjesmarice (oko g. 1530.) i istovremenog rukopisnog zbornik »Cvitja vartal pun slasti duhovne« Petra Lucića (koji, naravno, nije istovjetan s pjesnikom »Robinje«).

Čitav tekst, nakon propisnog prologa Anđela Gabrijela slijedi shemu poznatih »skazanja« povezanih s crkvenim obredima tjedna muke Kristove, u kojima zborovi anđeoski pokazuju i opisuju redom Kristu mučila, koja ga čekaju (konop, klondu-stup, bičeve, trnov vijenac, križ itd.), bodreći ga da izdrži mučenje za spas svijeta, u prvom redu »neharnog puka osorskog«, što Krist prihvaća, strepeći ipak, pred patnjama i moleći pomoć s neba, Majka Isusova tuguje nad stradanjem Sina, »grišnik govori Isusu propetu na križ«, kajući se, a narod zaključno slavi himnički Žrtvu križa. (Bez obzira na vremensku šablonu, treba priznati da u tim stihovima ima vlastite lirske ljepote i dirljive iskrene osjećajnosti.)

Papandopulovu kompoziciju izvode mješoviti zbor, tenor, bas, sopran i alt (ovaj preko mikrofona) uz pratnju neobičnog sastava (klavir, orgulje, pet limenih duhača udaraljke i neki »moderni« instrumenti).

Izvedbu je uvježbao i dirigirao njom autor, a pjevao je, uz naše poznate operne soliste, mješoviti zbor Slovačke filharmonije iz Bratislave (s kojima su došli i neki muzičari), koji je izazvao pravu senzaciju svojom muzikalnošću i preciznošću pjevanja nimalo lake skladbe građene na »istarsko-kvarnerskoj« ljestvici i disonancama, pa čak i jasnoćom izgovaranja arhaičnog jezika kojemu se razumjela doslovno svaka riječ, za razliku od naših koncerata i opera.

Samo djelo sastavni je dio trilogije: I. »Osorski rekvijem«, već napisan, izveden i snimljen na ploču, II. »Osorski misterij« i III. »Plač puka osorskog«, koji se još piše, a uspjeh ove praizvedbe drugog dijela nadmašio je svako očekivanje.

Uz opća priznanja Papandopulovoj bujnosti invencije i saživljenosti s autohtonim zvucima i duševnošću izvornog ambijenta, čulo se i napisalo da je »Osorski misterij« autorovo dosad najpoletnije djelo, koje »fascinira«.

Sjećanje ga nadovezuje u logičnoj evoluciji Papandopulova opusa na njegovu nenadmašivu »Muku Gospodina našeg Isusa Krista«, komponiranu i izvedenu u Splitu i drugdje g. 1936. u duhu tamošnjeg pučkog crkvenog pjevanja, i čini nam se da Osor možemo smatrati novim usponom stvaralaštva ovog skladatelja, koji je samo u posljednjih nekoliko mjeseci doživio praizvedbe svoje obrade »Ljubavi i zlobe« (Zagreb, 28. XII. 1978.), »Koncerta za piccolo i gudače« (Zagreb, 24. I. 1979.), cjelovečernjeg baleta »Teuta« (Novi Sad, 10. III.), opere »Kentervilski duh« (Osijek 5. VI.) »Osorskog misterija« (Osor, 10. VII.) i, konačno, »Creda« (Dubrovnik, 11. VII. 1979.)

Usporedimo li pažljivo posljednja dva djela na prvi pogled vrlo različita, otpast će pitanje, koje se tu i tamo čulo, kako ih je mogao osjetiti i stvoriti isti umjetnik, jer je Boris Papandopulo, počevši od svoje prve veće skladbe, baleta »Zlato«, izvedenog u zagrebačkom HNK 31. V. 1930. (kad su autoru bile 24 godine!), i bez obzira na svoju snažnu »Hrvatsku misu« (kojoj je prije nekoliko godina bilo zabranjeno koncertno izvođenje u jednoj crkvi u Splitu) i upravo spomenutu jedinstvenu »Muku«, uvijek najradije nastojao izraziti svojom glazbom teme i ideje, koje se ne zaustavljaju na banalnostima i mračnim stranama života, nego teže nečem višem, vrednijem, da tako kažemo, kultu Dobra, gdjegod se za to pruži prilika.

Moglo bi se to definirati i drugačije, ali je u svojoj biti uvijek svojevrsni *religiozni* poticaj svake prave umjetnosti, kako je negdje zapisao i stari Goethe.

* * *

Dok »Dubrovačke ljetne igre« izbjegavaju izvođenje opera, drugi naš jadranski festival (nadam se da nitko nije očekivao da ga ovdje nazovemo »mediteranskim« u skladu s proizvoljnim lijepljenjem te etikete svemu i svačem u novije doba), »*Splitsko ljeto*«, također jubilarno ove godine, ali pet godina mlađe (slavi 25. godišnjicu, četvrt stoljeća), a održano od 15. VII. do 15. VIII 1979. ima redovito u svom programu i opere i dramske večeri, uz koncertne i druge raznovrsne priredbe, ali »operni sektor« nekako zaglušuje, možemo reći u doslovnom smislu riječi »dramsku paralelu«, premda mu repertoar nije osobito osmišljen i paradira uglavnom s Verdijevom »Aidom« (s njom se »Ljeto« ovdje otvara i zatvara) i s još jednom operom istog autora (dosada je to bio »Nabucco«, a od nedavna i »Simon Boccanegra«), koje se pjevaju talijanski (!) i uz mamac »svjetskih« pjevača i pjevačica u sklopu prilično skromnih ostalih komponenti predstava.

Valjda po dosjetki Dubrovnika o »umornim« predstavama (kad su one naprosto loše) koju smo gore zabilježili, sad se Split sjetio da mu je »Aida« umorna i da bi joj trebalo omogućiti nov glazbeni i režijski »remont« i »pristup«. (Očito je na horizontu kakav novi ambiciozni dirigent, a za režiju se predlaže vjerovali vi ili ne, Ljubiša Ristić, koji s takvim poslom »ima veze« koliko kakav atletičar teške kategorije s hodanjem po žici.)

A što se tiče »novih pristupa« dirigenata, koji, čini se, priželjkuju slavu stanovitih »režisera-modernizatora«, trebalo bi im savjetovati da prije svega nauče neke naše orkestre profesionalno muzicirati, što oni rijetko rade, kako se ne bi više događalo da, recimo, veliki skup ljubitelja glazbe ovih dana ostane pred televizorom zapanjen, kako neka naša »obična vojna glazba« korektno svira, i da kao ljubitelji naših »Aida« nakon nedavnog prijenosa koncertne izvedbe njene slike trijumfa iz bečke opere ustanove da su prvi put čuli što zapravo izvode one glasovite pobjedničke trublje....

U Splitu bi nas kao »nov pristup« u prvom redu obradovalo, kad bi netko konačno uvidio da se u negda elegantnom i prozračnom, a danas stisnutom i zagušenom Dioklecijanovu Peristilu, s pozornicom uskom i plit-

kom kao u kakvu domu kulture, nikako ne mogu decentno prezentirati »velike« opere, u kojima splitske režije npr. penju ansamble na višekatne skele ubačenog dekora potpuno stranog arhitekturi Peristila, pa to ispada naprosto groteskno i nalik kokoškama na prečkama peradarnika.

Peristil bi mogao primiti i skladno uokviriti samo djela kao što su recimo, Sofoklova »Antigona« i Gluckov »Orfej« (sama vrhunska djela !), trpanje u njegov stil i prostor glomaznih spektakala rađa samo nemoćnim karikaturama, to više što su dosada redatelji bili većinom nevješe, bez maštе i znanja, pa bi takva djela trebalo preseliti na druga mjesta, kojih ima i u starom Splitu i oko njega. Osim toga, ili prije svega, ovakvi vašari uvijek oštećuju dragocjeno spomeničko zdanje (zato npr. u Veneciji nisu više dopuštene predstave u dvorištu duždeva dvora), a preko dana, u jeku sezone prometa stranaca, zakrivaju i nagrđuju odloženim kulisama Peristil, protiv čega i štampa odavno (uzalud) protestira.

Šarolik »kalendar« ovogodišnjeg Splitskog ljeta od pedesetak dramskih i glazbenih priredaba, uz dramske reprizne izvedbe splitskog HNK i grupna i pojedinačna gostovanja, npr. nastup pariškog »specijalista za evociranje davne commedie de l'arte« Mario Gonzales-a nije se ničim osobito dojmio ni gledalaca ni kritike, neki su njegovi sadržaji bili čak s negodovanjem otklonjeni.

Tako je, među ostalim, uporno reklamirani »Gordogan« Radovana Ivšića, (o kojem je i u našim stupcima bio izrečen negativan sud) doveden u Split gostovanjem zagrebačkog ITD-a bio je već u naslovu splitske kritike nazvan »stravična fantazmagorija«, koja je »čudno zalutala na Splitsko ljeto«, dok tekst tog prikaza (koji nažalost ne možemo prenijeti čitav) vrvi užasnutim konstatacijama da djelo i izvedba spadaju u negda »konjukturne morbidne ekstravagancije koje su se rasprodavale kao sublimna poezija za perverzitete«, a danas djeluje kao »čudan, degenerirani, mazohistički plod čije su se sociološke aluzije« (koje su imale osvojiti određene simpatije!) »pogubile u dodiru s oniričkim, mjesečarskim motivima jednog gotovo bolesnog senzibiliteta«, od koga » se može nekome i smučiti, nekome tko je nenavikao na narkotike ili se osjeća uvjetno zdravim« ... »Prizori te predstave bili su ispunjeni grozom, gadljivom ljepotom, kojoj se treba oduprijeti«, režija je stvorila »panoptikum gdje se čovjek deformira u dekirikovskog morfoida«, a u tu »magičnu i suludu atmosferu izdvojenosti od svega što bi moglo biti nalik na život uklopila su se sva lica, osim ženskih koja su djelovala neočekivano stvarno«. (Iz jednostavnog i poznatog razloga da se žene na pozornici ne daju pretvoriti u homoseksualce, treba dodati.)

Ova opširno i temeljito obrazložena splitska kritika zapravo je pravi principijelni esej o nekim opasnim pseudo-umjetničkim tendencijama u našem »elitističkom« itd. kazališnom svijetu, uglavnom zagrebačkom, pa bi baš u Zagrebu trebalo o njoj razmisliti, kad se već nije našao ovdje netko da odlučno i otvoreno postavi ovakvu dijagnozu jednog od nas pomalo endemičnog »morbus-a theatralis-a«, dok je naš, vrlo umjereni, prikaz bio napadan ponegdje.

U samom Splitu pripremljene su za 25. festivalsko ljeto dvije praizvedbe, koje samo uvjetno možemo svrstiti u dramski repertoar.

Prvoj, izvedenoj 7. kolovoza 1979. u negdašnjem plemićkom ljetnikovcu na Mejama, koji je svojedobno kupio i preudesio za sebe Ivan Meštrović, bio je predviđen naslov *»1918 Hommage à Krleža«*, ali ovaj »evropski« »sous-titre«, koji je imao pokazati, koliko smo mi kulturalni, kako veli Alijina komšinica, kasnije je, ipak, različito modificiran.

Stvar se vrti oko incidenta, koji je u noći između 13. i 14. XI. 1918. izazvao tada 25-godišnji Miroslav Krleža na čajanki priređenoj od »Demokratskog udruženja jugoslavenskih žena« u čast srpskih časnika na proputovanju kroz Zagreb iz Beograda za Rijeku, slaveći uz ostalo oktobarsku revoluciju i Lenjina, dok ga nisu izbacili na ulicu. O tome su pisale tadanje novine, a sam Krleža prikazao je događaj u prozi »Pijana noć« objavljenoj

prvi put tek 1952. u 10.—11. broju časopisa »Republika«, kako štampa podsjeća.

Godine 1977. »osvojio je najviša priznanja na jugoslavenskom festivalu radio dramâ „Na Ohridu" radiodramski tekst o tome redatelja Dragutina Klobučara, koji je proširio Krležin napis raznom dokumentarnom građom.

Sad je režiser Ljubiša Ristić, uz suradnju dramaturškinje Borke Pavičević, dodavanjem svakojakih tekstova razradio tu osnovu u neki hibrid, u kojemu ima svega, a najviše baleta, okrstivši tu tvorevinu »koreodramom«, što bi se naški isto tako adekvatno moglo nazvati »papazjanijom« u kojoj se »osnovna Krležina ideja teksta izgubila u ideji predstave, a ta pak nije dovoljno koherentno izražena da bi se o njoj moglo raspravljati«, a i splitsko gledalište ju je »primilo sa zanimanjem, ali bez oduševljenja«. (Iz kritika.)

Ukratko, to je nova ristićijada, po formuli, koju on ustrajno ponavlja, ovdje je za njeno ostvarenje dobio tridesetak glumaca i plesačica iz Zagreba, Beograda i Splita, a ceh je platilo HNK Split i Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreb.

Nije, dakle, čudo što je Ristićeva predstava ostala »potpuno u sjeni«, kako novine pišu, centralnog i u najpozitivnijem smislu senzacionalnog događaja 25. Splitskog ljeta, pokušaja redatelja Marina Carića i pjesnika Tonka Maroevića da pretvore u spektakl Marulićevu epsku pjesan *»JUDITA«* u formi modernog svečanog prikaza (kako bi to nazvao pokojni Nehajev), odnosno »kazališne celebracije«, kako Francuzi nazivaju tu vrst teatralnih manifestacija prvenstveno indiciranih za svečane prilike i festivalske izvedbe pod vedrim nebom i u okrilju drevnih zgrada i ambijenata, koji su već sami po sebi puni sadržaja i »kao da govore«, pozivajući na razmišljanje i razne asocijacije.

Podsjetimo ovdje letimično da su i osoba Marka Marulića i njegov ep mnogo puta bili književno obrađivani, o čemu je pisac ovih redaka podnio opširan referat na simpoziju-proslavi 450. obljetnice prvog poznatog izdanja, odnosno 470-godišnjice postanka »Judite«, održanom u Splitu 17. i 18. prosinca 1971., objavljen kasnije u časopisu »Čakavska rič«, br, 1. 1972. i posebno. (Vidi o tome napis »Marulovi dani u Splitu« u zagrebačkom časopisu »Republika« broj 3—4., ožujak-travanj 1972.)

Zamisao i želja da se na splitskom Peristilu izvode svečane igre tinjala je oduvijek u kulturnom Splitu, otkada je na tom mjestu 26. X. 1913., prilikom kongresa kršćanskih arheologa i proslave proglašenja »Milanskog edikta« na solinskim iskopinama, prikazan na Peristilu »svečani epilog«, u stihovima, jednočinka *Smrt cara Dioklecijana«*, spjevana od Milana Ogrizovića na inicijativu i uz suradnju don Frane Bulića i objavljena u reprezentativnoj Spomen-knjizi o kongresu istog don Frane i 1913. i posebno, dok je historijska drama »Car Dioklecijan« u tri čina s epilogom izvedena prvi put u splitskom kazalištu 25. X. 1913. (glumili su splitski amateri i neki gosti iz Zagreba, u režiji pok. Hinka Nučića), a ne tek 6. XII. 1913. u Zagrebu, kako je nedavno zabilježio splitski teatrolog A. Kudrjavcev.

»Između dva rata« onemogućavao je festivalske predstave na Peristilu (osim nekih koncerata) golemi Meštrovićev Grgur Ninski, trn, dapače balvan u oku jadnog don Frane, a kad smo g. 1939. otvarali Hrvatsko narodno kazalište u Splitu, počelo se odmah maštati o Juditi na Peristilu, pa bilo i uz Grgura (potpisani je bio već smislio neku formulu povezivanja sfinge, Grgura i Judite), pa je kao uvod tome pokojni Marko Fotez ispisao za nekoliko scenskih prizora neke izvatke iz »Judite«, bez bitnih zahvata u bit samog djela, ali izveo je tu više recitaciju nego »dramatizaciju« u svojoj režiji na pozornici prilikom otvorenja novog splitskog kazališta 5. XII. 1940. Bilo je to uglavnom govorenje originalnog Marulićevog teksta u scenskom okviru Vjekoslava Paraća i uz neke neizbježne kazališne atrakcije (na pr. baletno izvođenje »Asirskog plesa« na efektnu glazbu Ive Tijardovića). Predstava je, ipak, djelovala impozantno i dobro je primljena, premda je Marulićev jezik, njegovo akcentuiranje itd. zadalo prilično poteškoća, a, budimo iskreni, i nerazumijevanja.

Kad je drugi svjetski rat uklonio Grugura s Peristila, nisu ga ni novi ljudi htjeli vratiti onamo, pa je prostor za kazališne priredbe ostao slobodan, a potpisani je nastavio tražiti pogodan oblik za »Juditin« peristilski début. Odlučio se najzad za oratorij, u suradnji sa »Splićaninom po adopciji« glazbenikom Borisom Papandopulom, već autorom proslavljene splitske »Muke« iz g. 1935.

Negdje 1964., ako se ne varam, »procurile« su i u štampu neke vijesti da spomenuta dvojica rade neku »Juditu«, a 14. kolovoza 1970., u okviru XVI. »Splitskog ljeta« pojavio se prvi put na Peristilu svečani glazbeni prikaz u dva dijela »*MARULOVA PISAN*« s podnaslovom »*Kako Marko 'Judit' složi 'u versih hrvacki'.*«

Režirao je autor teksta i pisac ovih redaka, a dirigirao autor glazbe Boris Papandopulo, glavne uloge izveli su magistralno prvaci zagrebačke opere Nada Puttar-Gold (Mira Papalić, Judita) i Vladimir Ruždak (Marko Marulić).

Bez obzira na neka reagiranja vječnih splitskih destruktivnih pojedinaca, objektivni stručnjaci i gledaoci otvorena srca dočekali su »Marulovu pisan« radosno i s pohvalama kao i njenu kasniju emisiju na zagrebačkoj televiziji.

(U njoj je, uz ilustraciju općih prilika u Splitu u Marulićevo vrijeme, prikazano u viziji, tj. u »predstavi u predstavi« rađanje Markove zamisli »Judite«.)

Bila je to, dakle, prva festivalska »Judita«.

Deset godina kasnije, ovog ljeta, u subotu 11. kolovoza 1979., *naslijedila ju je druga, pod naslovom »Judita«*, umjetnički spektakl, za koji je Marulićev tekst adaptirao Tonko Maroević, a dramaturški ga je obradio Marin Carić.

Njihov derivat epa nije tradicionalna »dramatizacija«, nego suvremen scenarij, gotovo isto toliko filmski, koliko i kazališni.

Marulićevi stihovi, pa i oni opisni, pretočeni su u njih u dijalog, novi momenti fabule i dopjevani stihovi dodani su originalu, koji je popraćen i novim grupama aktera (npr. Prologom, izvedenm pred Marulićevim spomenikom od zagrebačke kazališne grupe »Pozdravi«), što prate radnju, otvaraju je i zaključuju, a čitava predstava odigrava se na tri razna mjesta: pod Meštrovićevim spomenikom Marulića na Voćnom trgu, na dnu Narodnog trga i pred Vijećnicom na njegovu vrhu.

Sva ta »oživjela stara freska«, da je tako nazovemo, ostvarena originalnom zamisli i čvrstom rukom redatelja Carića i njegovih brojnih suradnika (pjesnika-autora dopunskih stihova, akcentologa, kompozitora, koreografa, kostimografa i ostalih) te za naše prilike golemog ansambla izvođača, iznijela je pred gledaoce monumentalan spektakl, koji je (što se rijetko događa) bio ujedno atrakcija za vrevu, koja je nagrnula da ga gleda, i vrijedno umjetničko djelo sretnog autorskog tandema, jer su i Tonko Maroević (suptilan »moderni« pjesnik) i Marin Carić (već prokušani redatelj), ne samo u svojoj »užoj specijalnosti« afirmirani autoriteti, nego su odavno ozbiljni kultori i proučavatelji hrvatske književne i kazališne baštine. (Spomenimo barem odličnu marulićevsku knjigu *»Plavca nova«* dra T. Maroevića u suradnji s Mirkom Tomasovićem, izdanu u Splitu 1971. i pohvaljene Caićeve režije naše teatarske klasike, u prvom redu Lucićeve *»Robinje«).*

Gledaoci ove »Judite« 1979. bili su dakle, živo zainteresirani za nju, a kritika štampe, splitske i zagrebačke, ocijenila ju je najpohvalnije pod naslovima »S Marulićem u izvor 'jazika' (»Slobodna Dalmacija«, 13. VIII. 1979.), »Marulićev prvi i najstariji uspjeh« (Marija Grgičević, »Večernji list«, 15. VIII. 1979.), »Predstava utkana u grad«, »urasla u samo srce grada« itd.

»Vjesnikov« uvaženi, a svemu »modernom« skloni kritičar Dalibor Foretić piše već 16. VIII. 1979.), pravu pjesmu o»ovom čudesnom kazališnom događaju«, koji se kao nijedna dosadašnja predstava »srastao s gradom« i »čarobno ga preobrazio«, a dne 21. VIII. 1979. pod naslovom »Prekretni trenutak« isti kritičar prosuđuje da je s ovom »Juditom« »poslije dugog nesnalaženja i lutanja, u splitskom festivalu konačno nastupio prijelomni trenutak poslije kojega bi dramska grana splitskog festivala konačno morala krenuti prema jasnijem profiliranju i repertoarnoj određenosti.«

Bilo je o toj »Juditi« opširnih i pohvalnih napisa u štampi više i pohvalnijih nego ikada o kojoj predstavi.

Među njima se ističe u splitskoj »Slobodnoj Dalmaciji« od 16. VIII 1979. prikaz Anatolija Kudrjavceva (koji je onako lucidno analizirao »Gordogana«) pod naslovom »Sraz slike i riječi«, gdje također čitamo obilje pohvala osnovnim kvalitetama predstave, koja znači »događaj«,.. prvu dramsku atrakciju ovogodišnjeg 'Splitskog ljeta',... kojoj se mnogi prizori penju do granica monumentalnosti« itd., ali nalazimo izraženu i sumnju da »divni Marulov jezik nije uspio oživjeti u toj predstavi«, barem ne sasvim.

To je trijezno zapažanje o najvećoj, gotovo nesavladivoj poteškoći u revitalizaciji naših starih tekstova, koji smo iskusili svi, koji smo se njome bavili, pa ćemo kasnije pribilježiti koju riječ o njoj.

Nakon svih spomenutih pohvala i iskrenih zanosa javilo se splitsko neizostavno »protivno mišljenje«.

U splitskoj »Nedjeljnoj Dalmaciji« od 26. VIII. 1979. objavio je splitski novinar Vojko Mirković dug članak »Judita, Judita, ča stvori od Splita?«, prigovarajući reporterski ovogodišnjem Splitskom ljetu mnogo toga, a »Juditi« sve u zamisli i izvedbi, osim »vještine redatelja«.

Na taj članak reagirao je u istim novinama 9. IX 1979. dr. Tonko Maroević napisom »'Judita' Juditi ča je mnila (kanila) biti ?«, po našem sudu suvišno, jer ovako temeljito pisana studija, ravna po razini napisima istog Maroevića i Carića u »Biltenima Splitskog ljeta« br. 14. i 15. od 6. i 8. VIII. 1979., spada zajedno s njima u kulturne revije, a ne u novinske čarke, a zatim se osvrnula na prethodna dva članka jedna dama, nekako u tonu negdašnjih ćaskanja uz kavu naših intelektualki, kozerijom«, »'Judita', 'Judita' nima Splita do Splita« (23. IX. 1979.), kojoj naslov ne obavezuje ni na što, a i govori svašta i ništa.

Najzad je u istim novinama od 30. IX. 1979. pokušao dati završnu (nadajmo se, zaista završnu) riječ publicist Bože V. Žigo pod naslovom »Tko je 'Juditin' Juda ?«.

Ta je suvišna polemika, ipak, dodirnula neke »marulovsko-juditske« stvarne probleme, koje možemo najkraće ovako rezimirati:

1. Marulićev jezik djelovao je, prigovara se, neprirodno u ustima naših glumaca, a nije bio ni sasvim razumljiv. To i ne može biti drugačije, kad je u pitanju jezik star barem pet stoljeća, to znamo svi, koji smo se mučili s njegovim »oživljavanjem« čak i u suradnji s pokojnim Nazorom.

Jedno jedino čudo saopćavanja Marulićevih stihova današnjim ljudima desilo se dosada u Splitu 17. XII. 1971., prigodom proslave 450. godišnjice prvog poznatog izdanja »Judite«, kad je u foyeru splitskog Hrvatskog narodnog kazališta prvakinja kazališta u Rijeci Edita Karađole (rodom iz Šibenika) »krasnoslovila« slušateljstvu svoj vlastiti izbor ulomaka iz »Judite« krasnim organom i s tako savršeno izgovaranom i recitatorski osmišljenom svakom riječi, da smo je slušali bez daha, »razumjeli« smo i svaku za nas danas nerazumljivu riječ, na kraju je izazvala urnebes odobravanja, a potpisani je posvetio toj pravoj čaroliji punih trideset redaka u zagrebačkoj reviji »Republika« (ožujak i travanj 1972., str. 369.—397.), izrazivši na kraju sjetno uvjerenje da »takvog *živog* Marulića još nismo, a bojim se da i nećemo skoro doživjeti«...

Savršenstvu i punini tog doživljaja doprinijelo je ipak, mnogo to što je umjetnica govoreći stajala svima nama na dohvat ruke u savršenoj akustici foyera i bez ikakvih scenskih pomagala (koja često postaju »odmagala«) dočaravajući nam bez ikakve glume »najglumstveniju« ekspresiju svih likova, situacija i kontrasta u genijalnom Marulovom epu, na koji smo, zajedno s njom bili, kao zatravljeni, koncentrirani i sažívljeni...

Na pozornici to naprosto nije moguće ostvariti, ne treba ni tumačiti zbog čega. ... treba, dakle, pribjegavati drugim sredstvima da bi Marul postao naš, u prvom redu jezičnom »pomlađenju« tj. mjestimičnom »prevođenju« u noviji jezik tekstova, što ne mora biti svetogrđe, ako se znalački i diskretno provede.

2. U polemici je rečeno da se starom tekstu ne smije ništa dodavati ni dopisivati, jer se ni Eshilu ni Shakespeareu to ne radi u njihovim djelima.

Kad bi to i bilo točno, usporedba nije održiva, jer su ta dva klasika već napisala *kazališna* djela, koncipirana u uslovljenosti scenskog života, suštinski istog našemu, dok neki roman, novelu ili, eto, ep, treba znatno i bitno prestrukturirati da bi zaživjeli u novom mediju. teatru.

Neophodnost toga normalna je i izvan diskusije: raspravljati se može samo o načinu kako da se to provede, jer stalnog recepta za to nema i ne može biti, svaki će adaptator u svakom pojedinom slučaju postupati drugačije prema svojem doživljaju originala i osjećanju pozornice.

Carić i Maroević pokazali su nam sada svoju viziju nužnog »međumedijskog« prelaza, u kojoj je njihov najbitniji dodatak, odnosno odstup od Marulića, da Judita prije nego likvidira Holoferna podlegne (doslovce) čaru njegove muškosti. Novost je, svakako, krupna i mijenja temeljito Juditin lik i misiju. Ne treba to ocjenjivati prema tome, što bi tu »kaptol rekao«, kako je kazano, ali mogli bismo se zapitati, da li je bilo »suvremenije« učiniti Juditu slabom žrtvom današnje opće erotske prevlasti u životu i umjetnosti, ili je, naprotiv, učiniti sestrom tolikih nepokolebljivih ženskih boraca naših dana.

Carić i Maroević iznijeli su opravdanje za svoje »opredjeljenje«, koje nisu proglasili jedinim ni konačnim, pa to ostavlja otvorenu mogućnost svakome, možda i njima samima, da drugom prilikom prikažu Juditu drugačije.

3. Važnijim od ovih i mnogih drugih »antijuditskih« začkoljica diže se u polemici oštar protest pod posebnim upitnim naslovom: »Simbol Splita ?«

Tu se, naime, grmi da se u mnogim kroničnim nedostacima splitskih festivala »išlo dalje, nego ikad: da predstava 'Judite' bude simbol festivala i Splita. *Što se mene tiče, ona je samo znak ograničenih shvaćanja*«. (Podvukli mi.)

Da se ispravno shvati ovaj rafal, treba znati da su Split odavno nagrizale čudne struje (autonomaška-protalijanska, K.u.K-ovska, karađorđevsko-državotvorna, orjunaška i još kojekakve), a svima je smetao Marko Marulić zbog onog naslova »Istorija svete udovice Judit u versih *harvacki* složena«, premda kukavni Marko nije htio time načiniti nikakvu nacionalističku provokaciju, nego jednostavno upozoriti da u toj knjizi nema latinske poezije za elitu, nego stihova na jeziku, kojim govore svi njegovi sunarodnjaci, koje još nitko ne bijaše poučio da se njihov jezik ne smije nazivati hrvatskim, a da oni nisu Hrvati.

To se počelo nametati mnogo vjekova kasnije, a u najnovije vrijeme bijaše, na primjer, izložena u jednom dubrovačkom samostanu otvorena »Judita« iz 1521., a uz njen naslov komentari na stranim jezicima, da je to »dalmate«, 1950. načinjena je u Splitu spomen-medalja Marulova rođenja, na kojoj nije napisano »Judita u versi hrvacki« iz Markova naslova nego »Judita po običaju naših začinjavac« iz Marulićeva predgovora, još kasnije je u Splitu ukinut nakladni zavod »Marko Marulić«, koji je, među ostalim, objavio i spomenutu, i informativnu i znanstveno nezaobilaznu knjigu istog Tonka Maroevića i Mirka Tomasovića »Marko Marulić, 'Plavca nova'« (Split 1971.), a namjeravao je taj zavod izdati i prijevod »Judite« dra Nikice Kolumbića na suvremeniji hrvatski jezik, izrađen čitko i vjerno originalu, čak uz poštivanje kompliciranih povezanosti rimovanih stihova.

Bilo bi još dosta toga da se priča oko takvih poteza u vezi s Markom Marulićem i Juditom, najnoviji je svakako i ovaj pokušaj omalovažavanja Carić-Maroevićeve »Judite« nakon sveopćeg oduševljenja njom i želje izražene i prihvaćene odasvud da ona postane simbol Splita.

Ako nekome za tu svrhu bolje odgovara »Adrijana«, »Roko Krvolok« ili slično, neka ih za svoj račun smatra takvima.

Za nas »Judita« zaslužuje u najvećoj mjeri da to postane, čak i bez obzira na neosporan uspjeh ljetošnje predstave, koja će se sigurno usavršavati, jer Marulić u »Juditi«, osim konkretne poruke, kojoj su Židovi i Asirci, razumije se, samo simboli, ostavlja, u najtežem jeku mletačke okupacije i turske agresije, svom narodu, svijesnom tada u XV-om stoljeću, kao i pjesnik sam, tko je i što je, rijetko zapažen, a beskrajno značajan poziv u 30. stihu četvrte knjige da treba moliti:

»tako da posrnu ovi, moj Bože, učin' ki misle da zgrnu sada nas s ovih stin!«

Radi te vječne simboličke poruke, »Judit« nama na tim stijenama mora stalno biti dragocjena i draga isto toliko koliko i radi svoje neosporne umjetničke i opće kulturne vrijednosti u našim i svjetskim razmjerima, koju je superiorno dočarala i Carić-Maroevićeva predstava, uza sve prigovore, koji joj se mogu postaviti, više ili manje subjektivno i ... dobronamjerno, i ima potpuno pravo da postane i ostane simbol Splita, s kojim bi bilo normalno da se otvori i obnovljena zgrada Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu, kad dođe čas i te »fešte« ...

Jer *ograničenim shvaćanjem* može se nazvati samo neshvaćanje otkud usred ljeta mrzli vjetar puše....

* * *

»Teferič, teferič! Znate li vi, uopće što je *teferič* ?« digao nekidan Alija kažiprst u stavu istražnog suca iliti »islednika«, kako se naški službeno divani, »Kako ne bismo znali ! To ti je isto što i 'piknik', kulturno kazano !» odbrusismo ponosno, u potajnoj nadi da ahbabu ta riječ nije familijarna. Ali on predusretne diskusiju »po tom pitanju«: »Dobro, recimo da to znate, ali objasnite mi kratko što je to *festival* ?« »Pa to i ti znaš, šućur Alahu!« izbjegavamo mi zamku, koju je Alija očito pripremio.

»Znam ja, ali vi kulturnjaci elitisti i druga bratija iste uzvišene fele ne znate, zato čujte od pametna narodnog čovjeka običnim riječima pravo stanje stvari ! Festival vam je ono, kad se umjetnici i umnici svake ruke slegnu kao skakavci na ljetovanje u neko ubavo i udobno, svjetski razvikano mjesto, uglavnom na Jadranu, nazvanom odnedavno Mediteran (jer niste još čuli da se u nas festivališe ili festivaluje u nekoj zabiti i nekomfornosti), pa se oni tamo malčice produciraju, uglednici dotičnih mjesta isprsavaju se da nešto slično kao oni čitav globus nema, a vi od stroja i tipkalice punite duboko-stručnim frazama i frazicama stupce i stranice ljetne štampe oskudne građom u vrijeme godišnjih odmora, i ništa nikome ne smeta, kad neki vaš šantucavi šejtan opali npr. naslov 'lijepi mali stagione' (što ispada isto kao kad naše Madžarice guknu serpski 'moja debelo muž') ili kad drugi stručnjak navede kao kompozitora nekog Bergerettes-a, premda i posljednja naša pjevalica zna da su to pjesmice, starije sestrice, recimo, našoj 'zeleni se gaj, a u gaju raj', nakon čega slijedi 'maj' i 'zagrljaj', što bi drugo. A znate li, kako na festivalsku okupaciju reagiraju urođenici? Njih ne zanima, ako je neki 23. svirac u orkestru negdje puhnuo krivu notu (što 22. kolega odmah šapne kritičaru, a ovaj to obnarodi kao otkriće svog istančanog uha i duha), oni se bune, što im te noćne terevenke ne daju ćoriti, a svoj bunt ne guše u sebi, nego mu daju glasnog oduška gromoglasnim protestima punim folklornog leksika s prozora i balkona, neki, koji su očito bili artiljerci u anmiji gađaju proizvođače nemira i njihove sukrivce publiku koječim, pa čak i skupim jajima, drugi lupaju kapcima, vuku neumorno kruške na kotlićima za vodu, huškaju pse da laju, raspale, kako se ono veli do daske, sve zvučnike, radije, tranzistore i telke, treći siđu u piđami na »teren« da obračunaju s »bukačima« ili zovu miliciju u pomoć protiv njih, a neki, kako zlobnici tvrde, bude iza sna i druženja s anđelima nedužnu dojenčad, možda je čak i štipaju, da bi se derala i stranom svijetu uvjerljivo dokazala, kako naš rod i porod već u pelenicama može mnogo više nego kakav skupo plaćeni tenor sa Scale ili sopranka iz Metropolitana ...

A tarzanski huligani zasjednu prije publike na plaćene stolice, ne daju se otjerati, nego prostim grohotom i upadicama ometaju glumce, a onda najednom počnu skakati u more (kad je predstava bila na obali) i prskati gledaoce itd. U Splitu već 25 godina (dakle je i to jubilarno) slušamo proteste pjevača i slušača što poljevači ulica, točno po svom radnom vremenu, usred koncerta ili opere na Peristilu pljusnu iz šmrkova bučne mlazove osvježavajuće solinske vode sve uokolo festivalskog središta, a konobarice iz nešto

kao kavane usred istog ambijenta daju oduška radosti, što konačno idu kući, međusobnim nadglašavanjem, jer se tiše i ne mogu sirote sporazumjeti od orkestra i drugih uljeza u njihov sektor, a često odlazeći kući i prođu preko pozornice usred predstave, kad nemaju krila da prelete gužvu, domahujući onako zdrave i nasmijane i neosporno simpatične, akterima i publici na sceni i dolje, sam splitski Lord-Mayor biva pronađen negdje u skrivenom društvancu, kamo se mučenik sklonio od festivala i svega, pa mora osobno i lično ići na neku »ozvučenu« »Turističku terasu da stiša pomahnitalo treštanje nekog džeza uz riziko da bude linčovan, a možda i politički denuncira od udruženog ugostiteljstva i turističke privrede . . .

I sami organizatori festivala ističu se specijalnim zaslugama: ovog ljeta specijalizirali su se u prodavanju dvostrukih ulaznica za isto mjesto u gledalištu, pa nastaju obračunavanja dvojnika vlasnika karata, prijete i međunarodni zapletaji, jer poneki dobroćudni debeljko »strenđer« ne može nikako shvatiti da za svojih poštenih 15.000 dinara plaćenih za (neudobni) stolac može ostati bez njega i još izvući bubotke, dok, naprotiv, njegova drugarica, koja kao da je bila model za Popajevu Olivu, pada u trans, što je napokon doživjela nešto uzbudljivo, što se u nekoj Veroni ili Salzburgu ni za kakve pare ne može dobiti . . Ukoliko, razumije se ne osvanu tamo kakvi Jugovići, kao ono onomadne u Veroni, kad ih stiže pun autobus da navijački bodre svoju sugrađanku pjevaljku, pa upadoše padobranski u rasprodanu arenu bez karata i predstava je počela tek 20 časaka kasnije, kad su ih izbacili . . .

A što se Splita tiče, nepravedno je što se pomalo susjedski perfidno šire glasine da samo u njemu nema reda, dok je gosparski, kulturni i rafinirani Dubrovnik daleko iznad toga . . . Svega je spomenutog i tamo, novine pišu da buka iz »Excelsiora«, »Labirinta«, »Imperiala« i »Oceana«, sa svojim urlatorima i pjevaljkom s defom zaglušuju do nečujnosti festivalske glazbenike, glumce i slušače čak i onda, kad avioni začas ne prelijeću, pa i kritičari malo čuju i razumiju od izvedbi i hvale recimo, kako je u »Credu« duhovito povezano biblijsko stvaranje svijeta u sedam dana s naših sedam ofenziva, a, eto i ja inovjerac znam da je Stvoritelj obavio svoj posao u šest dana, a sedmi se odmarao«, . . .

Kad se naš Alija ovako raspriča, nije ga lako pobijati, a još manje prekinuti, zato se utekosmo staroj »hitnoj pomoći«, da nas u drugoj sobi netko zove na telefon, tješeći ga usput:

»Sve su ti to, moj Alija, neizbježne popratne pojave naše kulture, koju tek gradimo« . . .

»Onda je ne gradite s krova, nego s temelja, ne festivalište nego teferičite, ne štampajte svačiju sveščicu stihova, ne otvarajte u svakoj kasabi muzej ili pozorište, nego stvarajte svagdje kulturne centre, škole, biblioteke, amaterske družine, koje će okupljati radne ljude , upućivati ih u osnove kulture . . To je pravi put, makar nam takozvana kulturna elita predbacuje da je to prosvjetarstvo, a mi da smo primitivci, koji za pravu kulturu nemamo sluha. . . A umjesto na gordoganštine, idite na sinjsku alku, krasnu i zdravu . . «

»Zlata ti vrijede te riječi, Alija premda prodaješ pod svoje misli Rodoljuba Čolakovića iz jednog članka punog točnih zapažanja i zdravih uputa, koji i mi odavno kanimo prenijeti . . .

Zato sad obustavi paljbu, telefon čeka, telefon . . . A na sinjskoj alki bili smo već i bez tebe . . . «

* * *

SINJSKA ALKA, starinska viteška igra, u kojoj konjanici u trku nastoje pogoditi kopljem središte dvostrukog prstena s tri pregrade obješenog na užetu u zraku (glavni je pogodak u manji prsten, »u sridu«, nabodene predgrade manje vrijede i donose manje bodova) odigrana je u nedjelju 5. kolovoza ove godine 264. put od svog postanka u spomen obrane Sinja od Turaka 1715. Prije se »Alka« trčala 15. VIII., na blagdan »Velike Gospe«, jer se pričalo da su Turci pobjegli ugledavši te noći na bedemima svijetli lik Gospin (neki povjesničari tvrde da je Turke otjerala neka epidemija), no poslije rata legenda je odbačena, ostao je samo rok igranja »alke«, početak kolovoza, i njeno značenje kao dijela slavne povijesti Sinja, koje tih dana uzbuđuje čitav Sinj i cetinsku krajinu, a privlači i daleke znatiželjnike, pa se ovog ljeta sakupilo na trkalištu više od 10.000 gledalaca, uz brojne uglednike i predstavnika predsjednika Tita.

Natjecalo se 17 »alkara«, ali pogodaka je bilo začudo malo, pa je i konačni pobjednik, Dušan Dinarina, po zanimanju potkivač u sinjskom garnizonu *JNA,* ostao najbolji sa svega 5 »punata« (boda), odnosno jednom »sridom« (tri boda) jednim pogodkom u »dva« i jednim obaranjem alke bez uboda u prsten, a govori se da još nikada nije bilo pobjednika ispod šest bodova.

Nije to bilo jedino, čime je ovogodišnja alka (na televiziji se to još jače osjećalo) djelovala nekako beskrvnije od nastupa drugih godina. Možda je to otuda, što današnji alkari nisu negdašnji »junačine«, srasli sa svojim konjem, već su namještenici, poslenici, zaokupljeni »neviteškim« zanimanjima, a svakako su kao ljudi današnjice i fizički drugačiji, prije svega nervozniji, pa se stječe dojam da njihova nervoza prelazi i na konje, što nije od male važnosti. Osim toga, prije trčanja same alke, vrše se u dva dana nagradna prednatjecanja, tzv. trke za »baru« i za »čoju«, kojima se, naravno, slave pobjednici dostojnim veselicama, pa i to može djelovati na kondiciju trkača u glavnoj trci, o čemu bi trebalo voditi računa. Ne bi bilo na odmet održati i jedan pokus u potpunoj, teškoj i nespretnoj alkarskoj odori, jer naši suvremenici malo pomalo gube sposobnost da izdrže mnoge napore prošlih generacija, na koje danas u slikovitoj alkarskoj povorci više podsjećaju kršni, stasiti i prirodno ponosni pratioci alkara (»momci«), pravi Dinarci, nego li sami natjecatelji, bliži današnjim gradskim ljubiteljima sporta, u koji se »alka« očito sve više pretvara. Treba je, dakle, pomalo »prilagodit nejunačkom vremenu«, kako se u nekim pojedinostima već i učinilo (npr. kraćenjem predugog ceremonijala) čuvajući joj, ipak, iskonski karakter.

Inače je trka »Alke« i ove godine bila impozantna, uzbudljiva i draga kao svako nasljedstvo naše starine, a njenim užim zemljacima srce bi zadrhtalo, kad je npr. starom alkaru i dugogodišnjem alkarskom vojvodi Brunu Vuletiću u njegov vrlo lijepi, izvrsnom dikcijom i uzornom štokavštinom izgovoreni (*govoreni,* a ne *čitani* iz papirića, i to s konja!) pozdrav uletjela, očito iz srca, kakva slatka ikavska besida, što je i sam Predsjednik Republike g. 1965. pohvalio. (»sritno«« i slično). S njima se neskladno sukobilo »alaj-čauševo« hibridno prihvaćanje zapovijedi početka trke s riječju »razumin!«, što je neumjesna ikavizacija davne stare vojne komande »razumem!« tuđe ovom kraju, pa bi to trebalo zaminit kojom našom riči. Imamo ih, fala Bogu, i penzioniranoj zaštitnici »Alke«, dosta puno lipjih!

* * *

Naša televizija ne obraduje nas previše često svojim programima, češće nas gledanje »malog ekrana« oneraspoloži, pa i ogorči, kao što nam se dogodilo jedne večeri krajem prošlog svibnja, kad smo naletjeli na reportažu o prikazivanju jugoslavenskog filma »*Okupacija u 26 slika*« na međunarodnom filmskom festivalu u Cannes-u 26. V. 1979., a jedan nov međunarodni incident oko tog filma, koji je naša štampa objavila 24. rujna o. g. obavezuje da se i na ovom mjestu rekne nešto o tome.

Naš »domaći film »*Okupacija u 26 SLIKA,*« koji se svojedobno pojavio u našim kinematografima, bio bi prošao neopaženo po svojim umjetničkim kvalitetama (koje ne prelaze skroman zanatski domet, osjetljivo epigonski u mnogočem prema svjetskoj filmskoj proizvodnji) da se nije pročuo po negodovanju gledalaca pred nekim prizorima grozote, koji, uz pornografske scene u njemu, u neprihvatljivoj mjeri prelaze ono što elementarni ukus i sloboda umjetničke prezentacije dopuštaju.

Radi se, naime, o dijelu filma, koji prikazuje masakriranje nedužnih putnika u nekom autobusu, s toliko jezovitih, blago rečeno naturalističkih pojedinosti, da se mnogim gledaocima smučilo, a još veći broj njih izlazio je iz kinematografa, i u nas, i u stranom svijetu, kad je film, po sasvim nedokučivom kriteriju, poslan da nas predstavlja na međunarodnom filmskom festivalu u Cannes-u.

Redatelj ove monstruoznosti bio je Lordan Zafranović, kojemu je, kao početniku u struci, bilo očito stalo do brze i bučne afirmacije ne samo »originalnošću« svojih grozota, nego i njihovom tendencijom i svrhom, koja nas ovdje isključivo zanima. (O umjetničkoj strani ne bi ionako vrijedilo trošiti prostor.)

Epizoda autobusa uzeta je iz knjižice *Dubrovnik* 1941,« (Izdanje »Prosvete«, Beograd 1966.) koju je objavio Mato Jakšić s podnaslovom »sjećanja«.

Takva poratna, postrevolucionarna itd. »sjećanja« objavljuju se često zato da bi se istakao njihov autor kao mučenik starih režima i napredni borac za nova vremena, pa on iz toga kuta gledanja prikazuje, osvjetljuje ili ocrnjuje ljude i događaje, kako mu konvenira, efektnim »literariziranjem«, bez dokumentacije i historiografskog aparata, koji bi nam jamčili autentičnost onoga, što čitamo.

U tim Jakšićevim »sjećanjima« čitamo, među ostalim, na stranama 72.-73. kako su u noći između 24. i 25. lipnja 1941. neki ustaše u Dubrovniku izveli 14 građana iz svog zatvora, strpali ih u neki autobus, odvezli ih nekamo kraj Stona i tamo ih poklali, »nekima su zabijali čavle u glavu, nekima krampom smrskali lubanju, a one koje nijesu doklali, dotukli su mecima u glavu.«

Te Jakšićeve retke i »garnirung« oko njih uzeo je Zafranović za centralnu scenu i glavni »udarni« efekt svog filma, koji ovako smišljeno koncentriran na tu epizodu, bez ikakvog cjelovitog prikaza opće situacije i zbivanja u Hrvatskoj za vrijeme drugog svjetskog rata, ostavlja dojam da su jedina krvolovštva i zločine u to vrijeme na našem teritoriju vršili ustaše. To uključuje opasnu mogućnost, ako ne i direktnu sugestiju da se čitav hrvatski narod identificira s ustaštvom, kako su stanovite propagande uporno nastojale već za vrijeme rata, a neke čine to još i danas, sa sasvim određenim ciljevima, koji nam nisu indiferentni.

Činjenice i sačuvana historijska dokumentacija, relevantnija od raznih »sjećanja«, svjedoče, međutim, nepobitno o masovnom stradanju hrvatskog življa u to doba na njegovom rođenom teritoriju, premda okupaciju niti je skrivio niti ju je branio, a kamo li druge napadao, a ustaštvo je bilo sasvim poseban faktor zbivanja.

Da je Zafranoviću bilo do cjelovite istine i objektivnosti, morao je, osim ustaškog autobusa, prikazati još barem tragediju hrvatskog sela Gata iznad Omiša, dakle vrlo blizu Dubrovniku, i u kraju, gdje nadaleko niti ima pravoslavnih sela niti je bilo međunacionalnih trvenja.

U ta su Gata 1. listopada 1942. upali četnici vođe popa Đuića, pod »zaštitom« Talijana, koji su oprezno nastupali za njima. Samo tu pobili su dvadesetak osoba, koje nisu uspjele pobjeći, i spalili su 120 kuća, prije nego su krenuli u druga sela po istom poslu.

Pojedinci »klani-nedoklani« preživjeli su pokolj, neki žive još i danas, pričaju i svjedoče, kako je to bilo, a jedna žrtva, Marija Borovec, bila je pozvana i u Beograd da svjedoči na suđenju Draži Mihajloviću, davala je i opširne izjave štampi, objavljene još nedavno sa svim potankostima. Tu nam se pružaju jezoviti opisi, kako su radili noževi ubojica, kako su djeci vađena crijeva, kako je majci jedno dijete ubijeno, a drugo je zakrilila svojim tijelom, i sama probodena, kako je netko bježao s bajonetom u vratu itd.

Dug niz takvih strahota popisan je i potvrđen dokumentima.

Selo Gata obnovilo se, podiglo je spomenik nevinim žrtvama pokolja i komemorira žalosni dan stradanja svake godine, ali u javnosti se nekako izbjegava prevelik publicitet ove tragedije i njima ravnih, a ističu se drugi slučajevi, po grozoti jednako vrijedni osude, ali unutar te osude nipošto isključivi, izazivajući pitanje, je li to neznanje ili tendencija?

Nije slučaj Gatâ osamljen: pogledamo li u prvi svezak beogradskog »Vojnohistorijskog glasnika«, organa Vojnohistorijskog instituta od januara-aprila 1979. naći ćemo na stranama 242.-249. prikaz knjige Nijemca Otta Kumma, bivšeg komandanta zloglasne SS-divizije »Prinz Eugen«, izdane u Osnabrücku 1978., u kojoj pisac ciničkidetaljno opisuje kao zaslužna i junačka djela grozote, koje je njegova divizija formirana od »folksdojčera«, počinila u našim krajevima (samo u jednom njenom pohodu ubijeno je, poklano ili bačeno u vatru 1182 djece, žena i staraca, a zapaljeno 1548 kuća, staja i koliba), a na str. 247. posebno čitamo izvještaj:

»Dana 28. ožujka 1944. Njemačke oružane snage, odnosno SS-odredi, izvedoše akcije čišćenja jednog dijela Sinjskog polja, prema Kamešnici«,... a u stvari »izvršili su pothvat istrebljivanja najčišćeg i najpoštenijeg hrvatskog življa u cetinjskoj krajini..., ispunjen tako strahovitim detaljima da im ni oni iz najcrnije hrvatske prošlosti nisu ravni.«

Ti su »detalji« ovdje potanko opisani (Djeca su bila revolverom strijeljana u kolijevkama, žene parane, muškarci razapinjani na tlu, čitave hrpe živih ljudi bacane u vatru« itd. itd.).

(Splitski dnevnik »Slobodna Dalmacija« zabilježio je 8. X. 1979. svečanu komemoraciju »stravičnog događaja u Gatima, sa slikom i podacima, prilikom 37. godišnjice krvavog 1. listopada 1942.

Vijesti o tome nismo drugdje primijetili.)

Ovih nekoliko izvadaka iz goleme dokumentacije, koja svakome stoji na raspolaganju, pokazuje, ipak, dovoljno, kako je izgledala Golgota hrvatskog naroda u drugom svjetskom ratu, kad je i sam bio mučenik, dok ga Zafranović isključivo prikazuje kao mučitelja, neopterećen u odnosu na svoj narod i na odgovornost umjetnika principima, koji bi propagatora ovakvih »poruka« morale obavezivati etički i artistički.

U drugom svjetskom ratu počinjeno je, uz svjetske strahote, i na našem životnom prostoru zaista mnogo zla, ali na mnogim stranama i od mnogih počinitelja: tko želi napredak, zbližnje i dobro našem narodu i čovječanstvu uopće, mora se truditi da se sva zla zaborave, a ne da se samo jedno pamti kao da drugog nije ni bilo. Potonje može, naime, značiti samo namjeru i želju da se mržnja i žig sramote zadrže samo na proizvoljno ili proračunano odabranom isključivom »krivcu«, koji se onda kao takav iznosi i pred strani svijet. A to rađa u kući novim ogorčenjima, a u očima stranog svijeta čuđenjem i zgražanjem i nezasluženim krivim zaključcima o nama.

Zafranovićev film nije se u ovakvoj koncepciji smio odobriti za snimanje, a pogotovo ne za izvoz, to je, uostalom, potvrdilo i pretežno mišljenje javnosti naše i strane.

Kad smo za vrijeme festivala u Cannesu slušali na televiziji izjave pojedinih sudionika na festivalu, naravno, »svrsishodno« izabranih, najviše nam se usjekoše u pamćenje stav i izjava jedne mlade žene (ime baš njoj nisu ispisali), koja je odlučno ustvrdila da je Zafranovićev film ne samo jezovit, nego i nepotpun, jer nije prikazao uzroke i povode, dakle korijene i sjeme pokazanih strahota, koje su morale iz nečega nići, (ona je to naslutila, a mi to znamo), jer se po njenu mišljenju ne može apokalipsa prošlog rata sažeti u tvrdnju da su Talijani bili smiješni vojnici, a Hrvati ubojice...

Time je ta inteligentna Francuskinja (?) shvatila i rekla sve o filmu »Okupacija«.

Naravno, našlo se i onih, koji drugačije misle, pa je Zafranović dobio neke nagrade, a piše se već i to da mu je povjerena režija nekog novog filma.

Netko je, dakle, na njegovoj strani, a to više zabrinjuje nego Zafranovićevo djelo i nastojanje da se on afirmira, pa bilo i ovakvim filmom.

Pogotovo nakon incidenta, koji se dogodio dugo nakon pisanja ovog članka.

U Kairu se, naime, održao međunarodni filmski festival, na koji je, sa svim mogućim odobrenjima, razumije se, poslana i Zafranovićeva »Okupacija«, kao da u čitavoj filmskoj produkciji naše zemlje nije bilo ništa pogodnije da predstavlja nas, našu zemlju i našu filmsku umjetnost.

Egipatski cenzori, međutim, imali su više zdrava razuma i obzira ne samo prema svojim vlastitim pogledima na umjetnost i etiku, nego, očito, i prema ugledu naše zemlje, na koju film baca zaista loše svjetlo, pa su izbacili iz filma »tzv. scene nasilja i erotske scene koje su i jedne i druge veoma bitne za shvaćanje 'filozofije' filma... To su: scena stravičnog pokolja u autobusu i

one erotske scene — prema nekima koji su gledali necenzurirani film, to je njegov najljepši dio — nakon otvaranja javne kuće u okupiranom Dubrovniku«, kako piše »Vjesnikov« dopisnik 24. IX. 1979.

Razumije se da je Zafranović zauzeo stav uvriježene veličine i da je »povukao« svoje djelo sa tog festivala, čemu se ne treba čuditi ,ako su mu izrezane scene »najljepši njegov dio«, »veoma važan za shvaćanje 'filozofije' filma,« ostali dio filma nije zaista imao čime da zainteresira nikoga.

Ali čuđenje izaziva nešto drugo, važnije od Zafranovića osobno:

»Jugoslavenska ambasada u Kairu, po nalogu odgovornih tijela u Jugoslaviji, izričito je zabranila da se film krati i reže. Savjetnik ambasade Vilko Težak u dva je navrata upozorio na to upravu festivala i naglasio da će se u protivnom film povući«, a kad su egipatski cenzori, nakon objašnjenja razloga, zbog kojih moraju kratiti »Okupaciju«, kao što su i zabranili da se na njihovom ovogodšnjem festivalu prikazuje francuski film 'Usvajanje' i zapadnonjemački 'Nosferatu' (!) Jugoslavenska će ambasada u Kairu podnijeti protestnu notu egipatskom Ministarstvu vanjskih poslova«.

To, čini se, objašnjava štošta oko Zafranovića i vjerojatno će mu pomoći u njegovoj daljnjoj karijeri, premda se veliki svjetski filmski redatelji nosioci novih umjetničkih, političkih i socijalnih misli, nisu ovako afirmirali, ali neće mu pribaviti poštovanje zemlje, u kojoj se rodio, a ni širokog svijeta, koji je o njegovoj »Okupaciji« izrekao i drugačijih sudova nego što su nama preneseni.

* * *

Kad već spomenusmo *televizijski program*, moramo dodati osobito razočaranje jednim velikim projektom naše RTV i njegovom emisijom, od koje smo, kako se ono veli, »mnogo više očekivali«.

U četvrtak 26. srpnja 1979. u 19.30 sati naša je televizija »u živo« i u boji prenosila preko tri sata izravnu emisiju iz Dubrovnika oglašenu i najavljenu kao *»VEČER S DUBROVNIKOM«*.

Predobjave su nas informirale da tu jedinstvenu mamut-emisiju organiziraju zajednički RTV Zagreb, RTV Beograd i drugi program Francuske televizije, prenosit će je na svom drugom programu čitava jugoslavenska TV mreža, preuzet će je istodobno televizija Francuske i nekih drugih zemalja, članicâ Eurovizije, voditelj će biti poznati francuski specijalist za ovakve emisije: »Večeri sa...« Jacques Chancel, koji je došao u Dubrovnik sa sedam pomoćnika, a televizija Zagreb i Beograd dali su 150 tehničara, 16 kamera i četvora reportažna kola.

Urednici emisije bili su Milan Grgić i Predrag Perišić, dok su cijeli program kreirali Milan Grgić i Predrag Perišić, Mario Bogliuni i Vojkan Borisavljević.

Sudjelovalo je oko 400 jugoslavenskih solista i ansambala ozbiljne, zabavne i džez glazbe, kako smo pročitali u novinama.

Imala je to, dakle, biti najdulja, najbogatija, najimpozantnija, najreprezentativnija naša kolaž-emisija, koja će, ne samo informirati nego i očarati »velik« svijet svim onim, što mi imamo.

S takvim sredstvima, ona je to i mogla biti.

Na žalost, nije bila.

Prije svega, nije realizirana u skladu s naslovom.

»Večer s Dubrovnikom« značilo je, naime, da će se prikazati Dubrovnik i svi njegovi ambijenti i manifestacioni sadržaji, a scenarij je mjesto toga zamislio da u vrlo škrto pokazanom okviru Dubrovnika, koji se time pretvorio u kulisu, prikaže filmske snimke iz čitave Jugoslavije (uglavnom loše i neeksplikativne) slijedeći neku primitivno nacrtano geografsku kartu Jugoslavije, koja se pokazivala svaki put, kad smo iz republike prelazili u republiku, a da to čak i nije bilo posebno istaknuto na toj karti (svjetlom ili bilo čime), koja je uvijek ostajala ista.

Razumije se da ti »kolažni« krnjatci nisu mogli ništa zaokruženo pokazati o čitavoj našoj državi, u kojoj bi svaka pojedina republika mogla ispuniti čitavu jednu emisiju svojom specifičnom ljepotom i bogatstvom, te prošlom i sadašnjom fiziognomijom.

Citiranje naslova pri svakoj promjeni nije u tome pomoglo: govorilo se Ljubljana u Sloveniji, Skopje u Makedoniji itd., a kad je po tom sistemu Chancel logično najavio »Raguse, en Croatie«, ekavski prevodilac preveo je samo »Dubrovnik«, kao da još ne zna, kamo spada taj grad, kao što se do nedavno 'nije znalo', čije je Skopje.

Bez obzira na to, taj »kolaž« nije nikako iscrpno ni dostojno prezentirao čitavu Jugoslaviju, kako se htjelo, a ilustraciju Dubrovnika sveo je na nekoliko najpoznatijih mjesta, umjesto da čitav bude zaista šetnja po neiscrpnim zanimljivostima njegove prirode, zdanjâ i povijesti.

Ne može biti spora da li je to imala biti svrha emisije naslovljene »Večer s Dubrovnikom«, a u zaista dubrovački okvir smjelo se smjestiti samo pojedince i ansamble rođene u njemu, odnosno srodne njemu, koji su se mogli stopiti u harmoničnu i organsku cjelinu s tim jedinstvenim gradom, što neumoljivo odbacuje prikrpe. Ovako se dogodilo da su pravu atmosferu i užitak pružili samo dubrovački folklorni ansambl »LINĐO«, jedna jadranska »klapa«, koja je pjevala svoje karakteristične pjesme u skladu s tim zidinama, morem i nebom, i glasovi dubrovačkih »trubadura«, prava prirodna jeka »ovijeh mira i dubrava...«

Uvlačenje u taj ambijent npr. madžarske kavanske kapele i nekih seoskih trubljača izdaleka djelovalo je kao šaka u oko i u...bubnjić, a i izbor ozbiljne glazbe i njenih izvođača neugodno je iznenadio, jer je npr. bila u najmanju ruku bizarna ideja da se u klaustar dominikanaca, čipkast okvir istančanog stila i duha, dovodi jednu članicu beogradske opere da pjeva...»Cavalleriu rusticanu!« I to na talijanskom jeziku!

Nije se nastupom iskazao ni beogradski zbor »Branko Krsmanović«, od kojega imamo u Jugoslaviji neosporno boljih zborova, ako je to već bila općejugoslavenska izvedba, a također beogradska ženska pjevačka grupa »Collegium musicum«, kojoj je energično mahala jedna dama (netko je očito mislio »kad već nemamo Matačića, dajmo Matačićku«) i kojoj je to, čini se, imala biti reklama za neko gostovanje u Francuskoj, bila je vrlo daleko od stilskog muziciranja, snašla se najbolje u poznatoj tužaljci »Ćaće moj« Matetića-Ronjgova, ako oscilacije u intonaciji i neujednačenost glasova pripišemo nesavršenom prijenosu. I tako dalje...

A gotovo je nevjerojatno da »Dubrovačke ljetne igre«, toliko razvikane, i priznate u svijetu, nisu dobile dostojan (i efektan) udio u toj emisiji.

Sve u svemu, nije to uopće bila »Večer s Dubrovnikom«, nego pot-pourri svega i svačega, što se isto tako moglo snimiti u Crikvenici kao jedna večer »jadranskih susreta« ili bilo gdje drugdje, za nas dosadno nagomilano mučenje bez ikakvog zajedničkog mjerila ni inventivne koncepcje, a za strance predug konglomerat, koji svijetu nije o nama puno rekao ni shvatljivo ni dojmljivo.

Voditelj Chancel, rutiner u tim poslovima, nastojao je svojim šarmom spasiti sebe i nas, ali krivnjom naših »urednika« nije imao o što da se uhvati.

Šteta, opet jedna promašena prilika...

* * *

Žao mi našeg Alije, iskreno žao, jer se u posljednje vrijeme nešto teško zabrinuo, manje govori, a neprestano nešto mumlja u sebi i hoda li, hoda gore dolje po sobama i po sokacima, a prstima desne ruke sve nešto broji: jedan, dva, pa opet samo jedan, pa tri bez kraja i konca... Dok napokon nije sam odao svoju intoksikaciju, zaobilazno doduše, planuvši:

»A je l', molim te, mudrače moj, što preskačeš brojeve naše revije, i daješ povoda da svijet svašta misli, umjesto da nešto gukneš, golube, o tim jezičnim i jezikoslovnim pitanjima, što se mjesecima napuhaše i rastu kô uspjelo tijesto, kad se nadigne? Te plava gramatika, te dvojezični nazivi, te standardni, unitarni, kolonijalni, kolokvijalni, i ne znam kakav jezik, a ti ni mukajet?«

Na ovo je trebalo odgovoriti, a nije bilo ni teško:

»Što ću ja o pitanjima, koja su za mene jednostavna, a netko ih hotimi-

ce komplicira ili komplikuje, kako hoćeš? Tko ih je zapleo, neka ih i raspliće, nama je čekati da se time prestanu baviti oni, koji o tome ništa meritorno ne znaju ili neće da znaju iz ovijeh ili onijeh razloga i namjera, koje, štono riječ, prevazilaze mogućnosti ingerencije malog insana kao što smo ti i ja. Jer ja ti o tim velikim problemima zaista malo znam: od malih nogu gledam neko tisućljetno kamenje, na kojem piše tvrdo uklesano da mi je rod bio kroatski, od kada se za njega za njegov dolazak u naše strane zna, pa je morao i govoriti kroatski, kad drugo nije ni znao, baš kao što dokumenti svjedoče da »nešto malo kasnije« nisu drugo znale ni otmjene i kulturne gospe iz vremena i kruga Marka Marulića Splićanina, pjesnika Arvata, koga zbog tog njegovog autolegitimisanja u naslovu 'Judite' ne mogu očima vidjeti neki njegovi današnji sugrađani, dični sinovi onih, što još nedavno Splitom maršírahu pod crnim kapama s mrtvačkim kostima. Pa, eto, dotični se kroz nekoliko godina pretvoriše u takve kosti, a Marko stoljećima još živi u svojim arvatskim versima, i još kako živi, i svjedoči istinu, koja, uostalom, ne može smetati nimalo srdačnim bratskim odnosima, ako su pošteni i dobronamjerni, s ostalom braćom Jugoslovenima ni onome njihovom »o« u toj riječi, neka ga, glavno da se sama Jugoslavija piše sa »a«, kako treba, a i kako bi inače, jer se, na kraju krajeva, ni oni u Italiji ne zovu Tuljani, nego Talijani... Vjerovao ti ili ne, mi pasionirani ljubitelji starine, voljeli smo uvijek davnu bratsku pismenost kao svoju, pa upravo ovih dana listam ponovno »Živote kraljeva i arhiepiskopa srpskih«, koje je Srpska književna zadruga izdala g. 1935. i sjećam se nostalgično, kako sam tu knjigu hvalio u jednoj nimalo 'unitarističkoj' hrvatskoj reviji i nitko mi s naše strane nije prigovorio, osim državnog tužitelja (tada smo imali preventivnu cenzuru), kad je otkrio da majesto službene Južne Srbije pišem Makedonija, kako je danas službeni naziv... Za nas, Marulićevo dokazano, direktno i neprekidno potomstvo, naš će se jezik uvijek zvati onako, kako se bez prekida zvao čitav prošli milenij i nešto malo više, i bit će takav, a dobije li kakav prošireni naziv za službenu upotrebu, mi ćemo ga disciplirano prihvatiti, prvo zato što ga to obogaćuje, drugo zato što smo na promjene navikli: ti se, mladi moj Alija, i ne sjećaš da smo, nakon prvog svjetskog rata osnovali državu pod naslovom SHS, a onda nam je počivše veličanstvo Aca Karađorđević jednog dana učtivo saopštilo, da je to sad Jugoslavija. Najposlije, i Miroslav Krleža napisao je svoj čuveni pamflet »Hrvatska književna laž« godine 1918. (u svom polumjesečniku »Plamenu« god. I., broj 1.) ekavicom, a sada se to preštampava prevedeno u ijekavicu, premda to u stvari znači falsificiranje dokumenata i ne bi se smjelo raditi, kako je i u štampi ovih dana rečeno.

No život se sastoji od promjena, treba ih prihvaćati, jer ipak vuku naprijed, ako sadržavaju »u suštini jedinstvenost, a u dvojbenostima slobodu«, kako davno reče neko svešteno lice, više i ne znam koje, ali pravo je postavilo stvar. A na neke fermane treba koji put gledati kao mudra Ćopićeva majka Nikoletine Bursaća u predivnoj istoimenoj knjizi, kad ju je sin htio uvjeriti da Boga više nema, navodeći kao najjači argument da je tako rečeno na sastanku, na što starica mirno prihvati: »E, to je onda u redu, tako mi to reci, sinko, ali mi ne govori da Ga u istinu nema« . . .

Tako ti je nekako, moj Alija, i s tim čačkanjem oko jezične problematike, koje uopće nema, ako se pod njenim rješavanjem ne kriju druge namjere. No čitam ti na nosu da ti razbijaš glavu, kako će se nazvati jezik tvog novog naroda, o čemu već također drugi umuju i pišu. To je, kako se danas veli, kad se hoćeš izvući iz škripca, vaš problem. U najgorem slučaju razmisli o nečijem prijedlogu da se ti i drugi cjepidlake date posiniti od nekog Roma, oni će uskoro dobiti svoj isključivi rječnik, narod već jesu, mobilniji nego ijedan drugi, pa što ćeš više? Eto, pozabavi se ovim mudrim prijedlogom, dok pozvaniji ne smisle što bolje« . . .

* * *

»*BITEF*«, odnosno »Beogradski internacionalni teatarski festival«, jedan je od 400 (četiri stotine) raznoraznih festivala, koji se, kako štampa bilježi, održavaju godišnje svagdje po Jugoslaviji.

»Bitef« je ove godine održan po *trinaesti* put u Beogradu od 8. do 26. rujna, a i trinaest je predstava bilo predviđeno za nj, loš znak za praznovjerne ljude, koji se, nažalost, obistinio i za one, koji u praznovjerice ne vjeruju.

Kako je poznato, »Bitefu« je prvotna svrha da dovodi u Beograd iz čitavog svijeta kazališne predstave »avangardnog smjera«, koje izaberu njegovi »selektori« Mira Trailović i Jovan Ćirilov, uz po koju našu predstavu, a prošlih godina znalo ih se dovući izdaleka mnogo više od ovogodišnjih 10. (Tri od ukupnog broja otpadaju na naša domaća kazališta). Ovog je puta, naime, grad dao samo 180 starih milijuna za dolazak stranih ansambala, a isto toliko za ostale troškove oko festivala, dakle, oko 400 starih milijuna svega, kako je ljuto procviljela u štampi drugarica Mira Trailović, impozantna i samouvjerena »prva ledi« beogradskog kazališnog života.

Sada, kada su se bitefski dani izredali, čuju se glasovi da su i te pare bile prevelik trošak, i javljaju se sve više i pitanja, čemu služi i koliko smisla uopće ima taj »Bitef«.

Vrlo malo ili nimalo, odgovaraju trijezni promatrači, koji, osim toga, i nešto razumiju o teatru. Zajednica je, očito, davala sredstva »u reklamne svrhe«, jer su naši ljudi uvjereni da nam raste ugled u svijetu, ako nam se ovuda motaju svakojaki gosti (koji više puta i ne znaju, gdje su bili), a na bitefsku publiku ne dolazi od milijunskog stanovništva Beograda nitko od širih narodnih slojeva: dovoljno je pratiti na televiziji snimke gledalaca i »razgovore« reportera s njima da se uvjerimo, kako tu ima samo omladine, uvijek željne senzacija, pogotovo »belosvetskih«, nešto kazališne čeljadi, koja ionako dovoljno kopira ekstravagancije iz inozemstva, i, razumije se, tu su predstavnici »tankog sloja« naših snobovskih i elitističkih krugova, u balkanskoj varijanti takvih društvenih slojeva velikog svijeta, koji tamo imaju barem tumačenje, ako ne opravdanje da su proizvod iscrpljenih i dotrajalih kultura, koje mi još gledamo iz perspektive dvadesetipet postotne opće nepismenosti, što u užem radničkom ambijentu zna doseći i 78%, kako se ovih dana čitalo u štampi.

Što njima može pomoći za osnovno kulturno bogaćenje »Bitef«?

To više, što su dovedene predstave, birane po ukusu selektora, većinom ono, što se zove »eksperimentalne«, ali ne baš vrhunske, pa se i ove trinaeste godine vidjelo npr. kako Talijan Carmello Bene »ekstraavangardist« kao Othello sam govori tekstove svih junaka toga djela, a glumci, koji bi to morali igrati, stoje oko njega i samo otvaraju usta, a Bene najprije zadavi Desdemonu, pa počne unatrag pričati kako je do toga došlo, a neka zapadnonjemačka redateljka Pina Bausch namjesti »originalno« na sam rub pozornice nekakvu lokvu, u koju neprestano pritječe prava voda i štrca nemilo nesretne gledaoce u parteru, da bi »osjetili smisao« predstave, u ovom slučaju »Macbetha«. (Tako je Bitef otvoren s »muškim« i ženskim ekstravagantnim zloupotrebama Shakespearea.) Neki Bugari prikazali su predstavu, za koju se štampa pitala zbog čega je bila potrebna »Bitefu«, pogotovo, kad se u njoj čula jedna makedonska pjesma kao bugarska, pa se to uzelo kao provokacija.

Ovako bi se mogla apostrofirati suvišnost gotovo svih predstava.

A pogotovo je čudno da i štampa i većina gledalaca željna »novih pristupa« ipak složno izjavljuju da su takve predstave besmislene i dosadne . . .

A gledaoci »malog ekrana« moraju još uz predstave podnijeti torturu ubitačnih »okruglih stolova«, od kojih se ne čuje nikada ništa korisno (»Što mislim ja, što misle oni, što mislite vi«), dok bi se mogla radije i svrsihodnije poslušati pametna popratna riječ samog »voditelja«, recimo, kulturnog i trijeznog Slobodana Selenića.

Što svi (začudo svi iz navedenih kategorija) znadu osjetiti i pohvaliti, pokazala je iznimno npr. predstava nizozemskih gostiju Werkteatra iz Amsterdama (ako nas smušena TV informacija nije krivo obavijestila) koji nam, usprkos i svojih režijskih »originalnosti« (npr. glumci potpuno odjeveni liježu kao bolesnici u potpuno realistički bolnički krevet, liječnik u jednoj ruci drži normalan blok, a s drugom,

praznom »slika« u zraku »špricu« i daje injekciju, glumac načini dva koraka na mjestu, a vi morate shvatiti da je prešao iz donjeg u gornji kat i slično) inače savršeno jednostavno, a neusporedivo toplo i dojmljivo, dočaraše ljudsku patnju, razliku karaktera i najopterećenijih stanja bolesnika, pa je nakon pojedinih prizora čitavog gledališta provaljivao spontan i dug pljesak kao u operi nakon velikih vokalnih bravura.

Nije li to dovoljan dokaz, bez obzira na prenemaganje »elite« i njenih šupljih afektiranosti, da čovjek u gledalištu hoće osjetiti pravog čovjeka i njegovo doživljavanje na sceni, a ne gluposti i blef »avangardista« željnih da pošto-poto ispadnu »originalni«?

I ne čini li se da se i ovo *malo* milijuna potrošenih za »Bitef« moglo korisnije uložiti?

* * *

Kad se naši sunčani gradovi na Jadranu umore od jarkih boja i bučnih glasova svojih ljetnih priredaba na »hrvatskom Jugu«, pastelna i tiha jesen »hrvatskog Sjevera« poziva svake godine ljubitelje glazbe na *»Varaždinske barokne večeri«*, (»V.B.V.«) sada već po deveti put, u sasvim drugačije lijepa stara zdanja otmjenog drevnog Varaždina, nesuđenog središta Hrvatske, na izvedbe glazbe, koja se stilom i datumom postanja skladno stapa s fiziognomijom našeg najpotpunijeg baroknog grada.

Po već ustaljenoj tradiciji, tu, u isusovačkoj crkvi ili drugdje, Varaždin svake jeseni »iznenadi javnost, ljubitelje glazbe i stručnjake s ponekom novootkrivenom stranicom naše glazbene baštine«, nastudiranom i izvedenom najseriozznije od prominentnih pjevača te prvih vokalnih i instrumentalnih ansambla.

Oživjelo je tako i izredalo se pred današnjim slušateljstvom do sada čitavo bogatstvo našeg davnog glazbenog stvaralaštva od samih naših skladatelja, koji inspiracijom i tehničkim tretmanom ne zaostaju nimalo za svojim suvremenicima velikih kulturnih središta XVII. ili XVIII. stoljeću.

Glavnu zaslugu za njihovo izvlačenje iz zaborava ima istaknuti hrvatski skladatelj i muzikolog dr. *Lovro Županović*, koji godinama neumorno i s rijetkom ljubavlju i akribijom traži, proučava i priređuje davne autore i djela za suvremeno izvođenje i objavljivanje u knjigama, pa čak i za snimanje na gramofonske ploče.

U subotu 22. i nedjelju 23. rujna 1979. donijele su »VBV« još jednu novost: sudjelovanje triju varaždinskih amaterskih mješovitih pjevačkih zborova i ženskog zbora tamošnje Muzičke škole uz zagrebačke operne soliste, zagrebačke Simfoničare i Zbor RTV Zagreb pod vodstvom dirigenta Vladimira Kranjčevića.

Prije subotnjeg koncerta održana je promocija dviju »Jugotonovih« ploča s kompozicijama naših autora XVII. stoljeća sada na programu i desetog (dakle jubilarnog!) sveska serije »Spomenici hrvatske glazbene prošlosti« s notnim tekstom djela koja će se iste večeri izvesti.

Desio se tako zanimljiv, rijedak i i znamenit slučaj da su djela naših starih autora iste večeri doživjela u Varaždinu tri počasti, promociju knjige i ploče i svoju koncertnu izvedbu, odnosno praizvedbu!

A izvedene su ovom prilikom MISA *Ivana Šibenčanina*, prva sačuvana cjelovita misa jednog hrvatskog autora, koju je dr. Županović pronašao u Italiji, iznio je na svjetlo i priredio za današnje izvođenje, te *»Vesperae Mariae Beatae Virginis«* Vinka Jelića s Rijeke, također u Županovićevoj obradi, uspjeloj samoj po sebi i u uzornoj izvedbi, pa možemo vjerovati novinskim vijestima da su ovogodišnje »Varaždinske barokne večeri« ponovo bile velik umjetnički uspjeh svih zaslužnih za njih i značajan kulturno-historijski događaj hrvatske glazbene starine, koju još uvijek premalo poznajemo i propagiramo.

* * *

Da je naš Alija miroljubiv čovjek, to znadu svi ili barem oni, koji nisu nikad imali drugačije mišljenje nego on.

Zato nas je nekidan iznenadio susret s njime na ulici; ide Alija, blijed, raskuštran, zakrvavljenih očiju, a u pakpapiru nosi neki odulji predmet, kao neko slovo L.

I hvata nas i vuče za rukav:

»Odlučio sam, odlučio, dođi da vidiš imam li pravo, ako si mi prijatelj!«

Vidimo da je nešto ozbiljno po srijedi, pa odosmo, ravno u njegov »sobičak s predsobljem« pod sam krov neke višekatnice.

A kad uđosmo, on nas bez riječi gurne u sobičak i grmne: »Slušaj!«

Stresosmo se mi i poslušamo, a ono, kroza zid kroz koji bi se čuo i komarčev zuj, ori punom snagom raspjevana narodna duša, pjevanija, kojoj se rodni kraj odma prepozna, riječi joj ne razabireš, ali melodiju i te kako: ono »oj-oj-oj-ojojojoj-jooooj« pa dva puta po tri takta harmonike »tirli-tirli-ti, tirli-tirli-ti«, a sve skupa prodorno, da bi i pokojnika diglo na noge . . .

»Krasno, divno, je li?« reži Alija i vuče nas sad u »predsoblje«, a tamo kroz drugu stijenu moderna muzika, rok, đez, pentagon, kako li ih ono frajeri krste.

Ni ovdje se riječi ne mogu odgonetati, pa ni motiv pjesme, ako ga ima, jedino se čuje ubitačno muklo »bum-bum-bum-bum-bum« nekakvog basovsvog instrumenta, koji bubnja po lubanji gore nego malj, a bubnjići (tvoji) samo pucaju . . .

«Eto, sad si čuo! Ovako ti je u mene čitav dan: tamo »ajoj-joj«, a ovdje »bum-bum-bum«, već sam sasvim iz pameti izašao! A o radu ni govora! Molio sam te glazbene manijake da barem stišaju tu torturu, ali jok! oni ni da čuju, tjeraju dalje svoje, a ja više ne znam ni kako se zovem! Ne mogu dalje, naprosto, pa sam se odlučio i kupio . . . ovo!«

I razmota onaj pakpapir, a ono u njemu nešto, od čega učas ishlapi iz nas i posljednja kap krvi.

»Znaš li, što je ovo?« škripi zubima Alija i tura nam dotičnu stvar pod nos.

»Pa . . . mogla bi biti sje-sje-sjekira«, uzmucali se mi.

»Sjekira, sjekira, nego što !« likuje Alija krvoželno i vitla svojim oružjem. »To ti je moj spas i mir moje duše i tijela . . . Provalit ću k njima, porazbijat ću im te proklete mašine, uredit ću tu situaciju, uvest ću stabilizaciju u moj život . . . A mrdne li tko, da mi kao oponira, teško da se u meni neće probuditi krv djeda hajduka i švercera duhana, što bje strah i trepet čitavih četa đandara, pa makar me odmah vodili u ćuzu . . . Tamo ću se barem odmoriti u Božjoj tišini !«

»E, nećeš, jadni moj Alija, nema ti ni u buhari više tišine! Prodro i tamo konfor i standard i demokracija, pa ti sad gosti smiju imati tranzistore (u Americi imaju već i televizore), isto ovo gromko đavolje blagoglasje i živcečupajuće milozvučje čeka te i tamo, možda gore . . . Mani se, dakle, sjekire i dođi k meni: imam ti ja fin, savršeno uščuvan stari gramofon, od onih, na kojima pas čuči i ćuli uši na glas gospodara iz trublje . . . Imam i silu ploča, sve jedna jača od druge . . . Prenesi sve to ovamo, pa raspali svoju glazbu, tako od 1 do 5 sati u noći, bez predaha i čitavom snagom, pa nek oni tebe slušaju sve do polaska na posao . . . Riskiraj koju noć, ja bih se kladio da će ti se isplatiti !«

Tako bi učinjeno i čini se zaista da se isplatilo . . .

Ali moram vam u povjerenju šapnuti da smo mi potajno posredovali i pokazali muzikoljupcima kao slučajno, ono novonabavljeno sjekirče, što narod veli . . . I problijediše im lica, nema što . . .

Osobito, kad im uvijeno dadosmo razumjeti da je Alija već bio u nekoj osobitoj bolnici zbog nekih napadaja . .

Svakako, sad je tamo mir, zato se naši stupci i napuniše ovog puta, kad prošli put nisu . . .

* * *

Tri povezana kruga, kojima se donji rub treperavo odrazuje u vodi, a znače tri kontinenta, **Evropu Aziju i Afriku**, uz kraticu *M I S* (Mediteranske igre, Split) poplaviše nas prošli mjesec, a toliko se o događajima u vezi s njima pisalo, govorilo, pravilo emisije da opširnija objašnjenja i nisu potrebna.

Bio je to, ipak, previše značajan događaj »za povijest«, kako je negdje napisano, a da ga barem ne registriramo s nekoliko riječi i podataka,

Te »Mediteranske igre«, odnosno međunarodna sportska natjecanja, osnovao je prije tridesetak godina Mohamed Taherpaša (1897.—1970.) egipatski fanatik sporta i borac za ideju da sportovi moraju ne samo jačati tjelesa, nego i oplemenjivati duše zbližavanjem ljudi i njihovim odgajanjem za međusobno razumijevanje, suradnju i prijateljstvo u svakom pogledu, a ove igre zamislio je tako da bi se ponavljale svake druge godine u drugom gradu Mediterana, tj. Sredozemnog mora, okupljajući radi gajenja gornjih ciljeva svu omladinu sa obalâ tog mora.

Prve takve igre održane su u Aleksandriji (Egipat) od 5. do 9. X. 1952., sedme po redu u Alžiru, (1975.), slijedeće, devete, održat će se u Casablanci (Maroko), a osme su, eto, održene u Splitu od 15. do 29. rujna 1979.

Za ta natjecanja izvršeni su u Splitu i okolici u kratkom roku pothvati, koji graniče s nevjerojatnošću, sagrađen je golem glavni, djelomično natkriti stadion za 50.000 gledalaca (površina mu je 145.000 četvornih metara, a samo željeza ugrađeno je u njega 7,352.000 kilograma), nekoliko manjih stadiona, teniski tereni, streljana, tri bazena, košarkaška dvorana, probijen je tunel kroz Marjan, željeznička pruga s ulazom u Split spuštena je u nov »pothodnik«, izvršena je rekonstrukcija kazališne zgrade, podignuto je još mnogo pomoćnih zdanja itd., sve uz trošak od 2,432.055.000 dinara (dvije milijarde i ... sitniš !).

Natjecanja, i to iz 25 različitih vrsti sporta odvijala su se, osim u Splitu, u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Sinju (konjske trke, naravno), Hvaru, Omišu Makarskoj i Supetru (streljačka natjecanja).

Simbolički (zaštitni) znak ili »maskota« ovog MIS-a bila je stilizirana figura sredozemne medvjedice, koja se naučno naziva Monachus Monachus Hermann, »jadranski tuljan«, a živjela je na osamljenim jadranskim otocima Biševo, sv. Andrija, Jabuka, Palagruža, posljednju su ribari uhvatili 15. IX. 1969., točno deset godina prije otvorenja ovog MIS-a, odonda je više nigdje nema, jer su je ribari, većinom iz Komiže, nemilosrdno istrijebili, budući da im je parala mreže i jela ribu, dok stručnjaci tvrde da dupini prave mnogo veću štetu. Postoji još od te, inače simpatične i miroljubive životinje, samo jedna lubanja u Komiži i — slava MIS-a- koji ju je nazvao Adriana, što je valjda, htjelo značiti »Jadranka«, po davnom splitskom veslačkom društvu iz 1893. ili možda po obali »lido Adriano« negdje prema Ravenni, svakako talijanskim nazivima. A sirota »medvjedica« ostade ujedno simbol MIS-a i naše okrutnosti.

A na zlatnoj nagradnoj medalji MIS-a reproduciran je Meštrovićev tobože narodni junak iz Zagore dalmatinske, »bacač kamena s ramena», premda se pravodobno upozoravalo da je to u svari majstorov poznati jednooki Kiklop, što iz čučnja (kako narodni bacač ne radi) vitla hrid na Odiseja, kako se oduvijek zna i lijepo vidi ..

Treba upozoriti na još jedan mali nesporazum, koji nam se ne čini nevažnim.

»Mediteran« znači, razumije se, Sredozemno more, još jasnije u stranim jezicima, npr. »La (mer) Méditerranée«. Budući da se ustalilo opravdano mišljenje da je to glavna »kolijevka svih novih civilizacija«, a kako se s druge strane određene biljke, drveće, životinje, klimatski uvjeti, pa i ljudske naravi i običaji javljaju gotovo identično u nekakvoj, da tako predočimo zamišljenoj elipsi oko Sredozemnog mora, naziva se simbolički »Sredozemljem« po tim sličnim karakteristikama čitava unutrašnjost te elipse, koju je geografski i inače teško precizirati i ograničiti, a svakako je možemo upotrebljavati samo uvjetno, kao apstrakciju. Prema tome, premda netko iz, recimo, Makarske može biti (i u priličnoj mjeri jest) bliži npr. Sicilijancu negoli Zagorcu sa hrvatskog Sjevera, kao što je taj Sicilijanac bliži našim južnjacima nego li svom zemljaku iz Milana, nemamo osnove da tu stvaramo neku gotovo narodnost Mediteranaca ni neko samosvojno Mediteranstvo, ne može se govoriti da je Split »cvit Mediterana« i da naprosto leži na Mediteranu, kako smo navodno čuli i pročitali od ugledne ličnosti, koja je srednju školu, pa i više od toga,svršila prije školskih reformi druga Stipe.

Čini se, naime, da je simpatična euforija MIS-a probudila neke naše iz prošlosti po zlu poznate i apsurdne »južne separatizme«, koje ne bi valjalo ponovo pothranjivati.

Televizija je marljivo prenosila sva natjecanja, punih 65 sati, pa su i daleki gledaoci mogli uživati u spektakularnom i zaista prekrasnom otvaranju i isto takvom zaključnom prizoru MIS-a, kad su 3135 bijelih vojnika-mornara i omladine i djece u ukusnim i šarenim kostimima izvodili duge, vrlo originalno zamišljene i do savršenstva uvježbane ritmičko-plesne kompozicije, među kojima se posebno isticao kao zamisao i izvedba nastup 14 djevojaka, koje su u apartnim, po staroj Grčkoj nadahnutim kostimima Jagode Buić i u ritualnoj koreografiji poznate zagrebačke umjetnice Tihane Škrinjarić, donijele i ulile vodu iz 14 amfora u zajednički »vodoskok prijateljstva« koji je prštao čitavo vrijeme MIS-a.

U igrama je, naime, imalo sudjelovati 15 nacionalnih reprezentacija: Alžira, Egipta, Francuske, Grčke, Italije, Libanona, Libije, Malte, Maroka, Monaka, Sirije, Španjolske, Tunisa, Turske i naše Jugoslavije, ali je Libija u posljednji čas otkazala dolazak.

Teško bi bilo prešutjeti, kako smo bili tronuti i ponosni, kad u inauguraciji i u finalu ovako veličanstvenih priredaba i u prisutnosti pokrovitelja igara, predsjednika republike, druga Tita, čusmo, uz državnu himnu i »Lijepu našu«, ne samo najljepšu, nego i najmiroljubiviju himnu svijeta, a osim svega pjesmu zemlje, koja je i moralno i materijalno najviše doprinijela MIS-u.

(»Lijepu našu« začudo su zaboravili izvesti sastavljači programa svečanog koncerta u Hrvatskom narodnom kazalištu uoči otvorenja MIS-a, složenom od kompozicija Hatzea i Gotovca, i od davnih djela trojice kompozitora-partizana. Koncert je, inače, ostavio nekako blijed dojam, bez svečanog ugođaja, koji se očekivao, nikakve uvodne riječi nije bilo, a kompozicije su, osim besmrtnog »Era«, djelovale »uvelo«, možda i dobronamjernom »krivicom« odličnog dirigenta Oskara Danona, koji je vjerojatno htio dati točkama dostojanstvo, koje one nemaju. »Narodskiji« ton bio bi ih, možda, učinio prihvatljivijima. A ono naše »začudo« na početku ove zagrade, možda i nije baš »čudo«. . . .)

Tako je taj veliki MIS prohujao kao najljepši spektakl i najveća kvalitetna senzacija, koju smo u nas vidjeli, u nenadmašivom (i recimo iskreno nevjerojatnom, s obzirom na našu poznatu aljkavost) savršenstvu organizacije i besprijekornom funkcioniranju svakog detalja, uz zaista viteško ponašanje svih 2500 mladića i djevojaka, koji su u svih 25 sportskih disciplina sudjelovali (jedan jedini incident s alžirskim nogometašima nije trebalo toliko ni isticati, kad mi i bez njih na našim igralištima gledamo malo gore stvari), osvojivši brdo zlatnih, srebrnih i brončanih medalja, od kojih je lijep broj pripao našim sportašima. (Svega 129, 56 zlatnih, 39 srebrnih, 34 brončanih.)

Pa kako da se tim MIS-om ne ponosimo, presretni što se u našoj kući možemo bez rezerve nečemu diviti, uz želju da mnoge pouke ovog svjetskog skupa ostanu trajne i plodne . . .

I ne čudimo se što je priznati splitski pjesnik Ante Parčina, meditativan i povučen stvaralac, osjetio potrebu da stihom opjeva MIS novim djelom, »*Mediteranskom poemom*« u 45, nazovimo ih tako, pjevanja prodahnutih radosnim lirskim odrazima »mediteranskog« (!) pejzaža, koji potiče na plemenito stvaralaštvo, a našeg goluba iz nekadašnje »tihe sanene luke podno Marjana« upućuje da obiđe sve zemlje, obale i uvale, raznoseći bratske pozdrave i poruke ljubavi, sloge i mira . . .

(Premda je inspirirana konkretnim događajima, ova poema ne djeluje nimalo prigodničarski i uvrštava se misaonošću i bogatsvom izraza u najviše pjesničke domete Ante Parčine.)

Nismo se, naprotiv, obradovali, što štampa kolportira, tobožnju dosjetku nekog anonimusa, koji je vidjevši veliku »Adrianu« na zagrebačkom bivšem Jelačićevu trgu upitao je li to ban Jelačić preodjeven u ronilačku opremu i kako se to smanjio, valjda očekujući tramvaj za Mađarsku.

U našim se školama, naime, učilo »est modus in rebus«, em se razmemo.

* * *

Smrt u posljednje vrijeme obilno proriđuje hrvatske kulturne redove . . .

Zagrebački urar iz male, staromodne urarske radionice u Ilici 57. *Janko Matko* umro je dne 2. VIII. 1979. u 81. godini života i ispraćen je na Mirogoj dva dana kasnije kao pravi član Društva književnika Hrvatske, koje mu je izdalo i osmrtnicu i izvjesilo crnu zastavu u posljednju počast.

Bilo je oko toga i pomalo čuđenja među elitnim i elitističkim majstorima pera, koji fenomen Matko nisu nikada proučili, pa dosljedno ni shvatili.

A bio je to zaista fenomen, ne samo književni nego i sociološki, kako je ispravno primijećeno, jer je pokojnik čitav svoj dugi vijek proživio kao dvostruka ličnost, služeći jednako odano i savjesno dvama životnim odrednicama, svom urarskom poslu (u kojem ima mnogo više »stvaralačke« komponente, nego li se misli) i književnom stvaranju, koje se smatralo hobijem, ali teško bi bilo reći, što je njemu samome bilo glavno zanimanje i ljubav? Tih i skroman, on to ni sam nije nikada isticao, pa je čitava njegova ličnost sadržana u neobičnom podnaslovu osmrtnice »urar-književnik« . . .

I ličnost i životni put.

Siromašan seljačić iz Krašića pošao je rano »u zanat« da osigura svoju egzistenciju, ali noseći u sebi iskru posebnih darova, koji su ga tjerali da radeći uporno i marljivo postigne nešto više i bolje od običnih kruhoboraca.

Kao tolika djeca naših sela, koja su mimo očekivanja daleko dotjerala.

Tako je Janko Matko najprije čvrsto stao na noge kao izvrstan i mnogo tražen urar, a onda je u svojoj drugoj »radnoj sobici«, u tišini gostoljubivog doma, počeo stavljati na papir slike uočene oko sebe i u ambijentu svog zavičaja, opisujući ih iskreno, kako ih je sam doživio, i objašnjavajući ih odrazom svojih jednostavnih, a uvijek plemenitih stavova prema životu i svijetu.

A Matkovu vjeru da postoje čitaoci, koji će njegovo pisanje prihvatiti, ispunilo je i preko očekivanja već prvo izdanje njegovog romana »Žrtva«, objavljenog u već zrelim godinama autora 1939. u nakladi od 6000 primjeraka, koji su bez ikakve reklamne mašinerije začas »planuli«, kako i škrti nekrolozi pišu.

Dođoše za njim »Tajna«, »Moć zemlje«, najpopularniji od petnaestak romana, »objavljenih u ukupnoj nakladi od oko pola milijuna primjeraka« i željno dočekani od mnogo puta umnoženog broja tih tisaka, jer njegove knjige nije čitao samo pojedini kupac, nego su kolale od čitatelja do čitatelja do raspadanja, prolazeći tako kroz milijune ruku.

Bilo bi suvišno i neosnovano primjenjivati na ocjenu Matkovih djela mjerila, odnosno fraze, kojima se vrednuje »visoka« literatura, što se rađa i umire većinom u usku krugu »producenata i potrošača«, a ne bi bilo adekvatno ni nazivati je književnom naivom srodnom likovnoj.

Matkov je slučaj mnogo jednostavniji: on nije bio školovan i načitan »književnik«, već jednostavan čovjek izvan svih literarnih strujanja i kretanja, koji je osjećao u sebi potrebu, a svakako i poseban talenat da sebi sličnim priprostim ljudima pripovijeda izborom građe i načinom slaganja rečenice ono, za što je sigurnim instinktom »pučkog« pripovjedača osjećao da će ih zanimati i dirnuti, i u tome je nepogrešivo uspijevao.

Nije bila prazna riječ, kad je govorio da piše »od srca k srcu«, jer sve, što je radio, bilo je daleko od svake taštine i lukrativnih namjera, izviralo je zaista iz ljubavi prema okolini, koja ga je vodila, i kojoj je želio koristiti ne samo perom, nego i izdašnim materijalnim pomaganjem svojih ljudi, jednako srdačno i jednostavno, kako bi znanome, pa i neznanome posjetniku njegove radnjice (u koju je zalazio do posljednjeg časa) začas i bez ikakve naknade vratio zdravlje kakvoj »oboljeloj« urici, za što bi mnogi drugi urar tražio mnogo dana »rada« i papren honorar.

Sada su se i pero i ure Janka Matka zauvijek zaustavile, samo će njegove knjige zacijelo i dalje kolati, a nije vjerojatno da će netko njegovo djelo nastaviti.

Lakše je i rentabilnije poplavljivati naše kioske na brzu ruku prevedenim stranim »pučkim« fabrikantima, koji nemaju nikakvih kvalitea, a najmanje odanosti našoj zemlji i etičkih pobuda Janka Marka

* * *

Zagrebačka pjevačica *LIGA DOROGHY* pravim imenom Zdenka, kćerka svojedobno vrlo popularnog zagrebačkog profesora Zvonimira Doroghy, autora knjige »Thesaurus linguae latinae« itd rođena i preminula u Zagrebu, 15. VIII. 1911.—8. VII. 1979. bila je između dva rata jedna od najpoznatijih i najaktivnijih ličnosti umjetničkog Zagreba u vrijeme, kad su iskrena ljubav za pjevanje i glazbu i bavljenje njima okupljali zaista čitav grad, povezujući umjetničku i amatersku djelatnost u cjelovit i intenzivan glazbeni život, kakav se vjerojatno neće više nikada ponoviti u današnjem mnogo većem, ali zbog mnogo čega nejedinstvenom Zagrebu.

Od prirode nadarena velikom muzikalnošću i ugodnim lirskim sopranom, Liga Doroghy počela je pjevati, kako to biva, već na srednjoškolskim priredbama, ali se onda posvetila ozbiljnom studiju umjetnosti, kojoj je težila, i završila je zagrebački konzervatorij s »Klaićevom nagradom« kao najbolji đak.

A onda se ubrzo pročula svojim koncertima, samostalnim i u društvu drugih poznatih umjetnika, pa i uspjelim nastupima na pozornici, u Hrvatskom narodnom kazalištu i drugdje, u Mozartovoj glazbenoj igri »Bastien i Bastienna«, u Millöckerovu »Đaku prosjaku« i u omiljeloj »Božićnoj priči«, u kojoj je glazbenik Rudolf Matz sretno povezao za scensko prikazivanje hrvatske narodne običaje i pjesme oko Božića.

Liga Doroghy opredijelila se, ipak, isključivo za koncertni podij, pa je iz godine u godinu usavršavala svoj vlastiti profinjeni način predavanja u prvom redu starinskih popjevki, stranih i domaćih, umjetničkih i narodnih, bila je među ostalim, najvjerniji član zagrebačkih »Madrigalista«, male skupine biranih umjetnika (Vrbanić, Benković i dr.), pjevala je mnogo u zagrebačkom radiju i u »Oratorijskom zboru« crkve sv. Marka u Zagrebu, također čuvenom u svoje vrijeme po svom sastavu i izvedbama, većinom pod vodstvom svestranog i temeljitog dirigenta, a posebno specijalista za »stilsku glazbu«, kako se pomalo neodređeno naziva glazbeno stvaranje daleko za nama i sve više strano našem vremenu, Mladena Pozajića, također nedavno preminulog.

U posljednje vrijeme bavila se upravo do posljednjeg daha pedagogijom, pa će i tim radom ostaviti koristan trag i sjećanje među našim glazbenicima i ljubiteljima glazbe, koji su je u velikom broju otpratili do Mirogoja 10. srpnja 1979. i oprostili se od nje, umjesto uobičajenih govora (koji su i ovog puta izostali) iskrenom pjesmom, njoj koja je i živjela za pjesmu i po pjesmi će se pamtiti.

* * *

Zagrebački Mirogoj okupio nas je opet jednom 13. IX. 1979., kada je u njegove aleje stigla izdaleka na vječni počinak dramska i operna umjetnica *Jelka Asić - Šokčević*.

Kao i mnogi umjetnici, koje životne okolnosti odvedu na rad više ili manje daleko od zavičaja, Jelka Asić, rođena u Zagrebu 27. lipnja 1922., završila je u radnom gradu glumačku školu i učila pjevanje, bila je i angažirana odmah zatim u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu 1942., jer su njezine izvanredne sposobnosti bile zapažene već u školi, ali kasnije je glavno djelovanje razvila u Subotici, uz povremena gostovanja u Novom Sadu i Beogradu, a dvije sezone (1955—1957.) odazvala se pozivu zagrebačke »Komedije«, kad se u tom kazalištu bila počela uspješno gajiti opera.

U čitavom svom umjetničkom radu jednako je voljela i ispunjala zadatke dramske glumice i operne pjevačice, ovo drugo većinom u suradnji sa suprugom Milanom Asićem, skladateljem bogatog i raznovrsnog glazbenog opusa, vrsnim dirigentom i glazbenim organizatorom.

Imala je vrlo ugodan lirski sopran, nježan, ali dobro školovan, pa je ,uz svoju prirođenu veliku muzikalnost, uspješno ostvarila niz glavnih opernih

uloga, od Gotovčeve »Morane«, Marženke (»Prodana nevjesta«), Micaele (»Carmen«) i Čo-čo-san (Madame Butterfly«) do Nedde (»Pagliacci«) i — »Traviate«. Ona je, naime, bila vjerojatno jedina naša kazališna umjetnica, koja je u naponu umjetničke zrelosti usporedo glumila »Gospođu s kamelijama« i pjevala Violettu Valéry...

U drami su njena ostvarenja bila, dakako mnogo brojnija, ovdje možemo navesti samo nekoliko njih, od Ogrizovićeve »Hasanaginice«, u kojoj je glumila najprije kćerku Sultaniju, a onda samu Hasanaginicu, s kojom je svugdje osvojila gledalište, pa i nehrvatska na gostovanjima po Mađarskoj i Rumunjskoj, do Begovićeve Gige Baričeve i Krležine Laure, a iz svjetskog repertoara od klasika (Euripid, Shakespeare, Schiller, i dr.) do novijih i najnovijih autora (Ibsen, Pirandello, Miller, O'Neill, Flaubert, Shaw, Dürrenmat i toliki drugi) oživila je na sceni s jednakim uspjehom i najteže, najoprečnije likove, a oprostila se sa scenom kao Brechtova majka Courage.

Ipak su njenoj profinjenoj, osjećajnoj i bolećivoj naravi bile najbliže djevojke i žene patnice, pa nije slučaj, što je, nakon »Dore Krupićeve« u »Zlatarevu zlatu« i zapaženih radio-dramskih nastupa (u Claudelovoj »Blagovijesti« kao djevojka Violaine, u Vojnovićevim »Maškaratama iz podkuplja« kao Anica, u dramatiziranom »Moru« Đure Sudete kao vlastelinka Šu itd.) svoj prvi veliki scenski uspjeh postigla 20. I. 1945. u naslovnoj ulozi japanske legende »Asagao« s nezaboravnim Veljkom Maričićem i u režiji pisca ovih redaka, a i kasnije je osobito rado prihvaćala i sugestivno ostvarivala lirske i mistične pojave i bića progonjena životom i sudbinom, kao »Kvej-Lan« u istoimenoj dramatizaciji potpisanog pripovijesti nobelovke Pearl Buck »Istočni vjetar, — zapadni vjetar«, koja se zahvaljujući njenoj kreaciji pročula i bila prikazivana po čitavoj Jugoslaviji.

Svestrano nadarena, Jelka Asić je u širokom rasponu svojih kazališnih interesa i mogućnosti voljela i vedre, laganije uloge i komade, pa je odmah u početku rada nastupila u svojedobno vrlo popularnoj opereti Milana Asića »Pjesmom kroz život«, a kasnije je i režirala, pa čak i koreografirala, glumeći ujedno glavne uloge, »Malu Floramye«, »Zemlju smiješka«, »Veselu udovicu« i drugo.

Mnogo je nastupila i kao koncertna pjevačica, pa je, među ostalim, gostujući u Rumunjskoj s tamošnjom državnom filharmonijom izvela »Pjesme čeznuća« Jakova Gotovca.

Živeći i djelujući godinama u dramama i operama Subotice i Novog Sada, Jelka Asić bila je čitavo vrijeme izuzetno cijenjena i obasipana nagradama (Orden zasluga za narod, šest nagrada dramskih umjetnika Srbije i šest na susretima vojvođanskih pozorišta, nagrada AP Vojvodine itd.) premda je uvijek isticala svoju religioznost i podrijetlo.

Čežnja za zavičajem vodila ju je svakih kazališnih praznika u Zagreb i Dalmaciju, pa ju je, eto, na jednom takvom posjetu neočekivano zadesila smrt od podmukle boljetice ,koja ju je već dulje vremena izjedala.

Umrla je u bolnici na Rebru u ponedjeljak 10. rujna 1979. u 14,30 sati, kao putnik beskućnik, a na Mirogoju oprostili su se od nje riječima punim priznanja i topline bivši saučenik, poznati kazališni čovjek i književnik Pero Budak, subotički glumac Geza Kopunović i bivši direktor »Komedije« Vlado Štefančić te svećenik nad grobom u prisustvu velikog broja iskrenih prijatelja, redom starijih, jer poratni Zagreb, iz kojeg je otišla 1945., jedva je i znao za Jelku Asić, jednu od najdarovitijih hrvatskih dramskih umjetnica, kojoj nije bilo suđeno da razvije svoju zrelu i bogatu akivnost na sceni, gdje ju je pod tako sretnim auspicijama započela.

Odnijela je, ipak u novo područje rada najbolje odlike zagrebačke kazališne kulture i tradicije, čime se do kraja isticala kao i potpunom predanošću i isključivom ljubavlju za teatar, za koji je jedino živjela, kao što je zaljubljena djevojka, iz naše posljednje suradnje u japanskoj drami »Vajar maski« (u Subotici 23. II. 1963.)

umrla na sceni za svoju ljubav potresnom poetskom smrću, koja je sad postala kruta zbilja...

* * *

Neposredno nakon sahrane Jelke Šokčević-Asić, istog sunčanog jesenskog popodneva 13. rujna 1979. ispratili smo do mirogojskih Arkada urnu s pepelom drugog velikog hrvatskog kazališnog umjetnika *Emila Kutijara*, prvaka drame zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, dok se nije kao umirovljenik povukao u Zadar, gdje je iznenada i preminuo 9. rujna 1979. u 73.-oj godini života.

Njegov sprovod bio je, razumljivo, sasvim drugačiji od prethodnog, s počasnim stražama, glazbom, nošenjem ordenâ na jastučiću i uz vrlo veliko učešće ne samo iskrenih prijatelja, kolega i poštovalaca (koji su bili u većini) nego i najviših uglednika, raznih funkcionera i službenih lica. Sve je to bilo impozantno, logično i opravdano, jer je pokojni drug Kutijaro bio zaista velik glumac, a onda borac i vrlo aktivan društveni i kulturni radnik. I sve pohvalno, što je u svom vrlo lijepom govoru rekao o njemu na Mirogoju poznati zagrebački glumac Ljudevit Galic, bilo je točno i umjesno.

A ipak, imali smo dojam da je to čitavo slavlje pomalo zasjenilo ili bolje zablještilo neke crte Kutijarove, koje su ga pravile drugačijim od mnogih, što bivaju ispraćeni velikim počastima, a koje će mnogima ostati najviše urezane u sjećanju.

Biografija Emila Kutijara vidna je najbolje u posljednjem razgovoru, jednostavnom i poticajnom, koji je imao s novinarom »Večernjeg lista«, (za 22. i 23. rujna 1979.) a Kutijaro ga je završio riječima da za njega »umjetnik mora biti čovjek spreman na odricanja, istinski odan svom pozivu i pun vjere u moć riječi...za dobro ljudi, za ljepotu i slobodu cijelog čovječanstva«.

Ukratko: rodio se 17. V. 1906. u Igalu kraj Herceg-Novog, imao je teško djetinjstvo, uljepšano snovima o teatru negdašnjih kazališnih zanesenjaka. Kao oni, prišao je kazalištu izravno i izučio je »zanat« (među ostalim i pjevanje, jer je imao jak i lijep bariton) na samim »daskama« u Mostaru, Beogradu, Banja Luci, Nišu, Cetinju, Osijeku, afirmirajući se postepeno uspjesima u radu kao svestran kazališni umjetnik, koji je, osim glumljenja i pjevao, u opereti, pa čak i u operi. (Mnogi još pamte njegova mlinara Simu u Gotovčevu »Eru s onoga svijeta«.) Za vrijeme posljednjeg rata otišao je 27. ožujka 1944. u partizane, a u lipnju 1945. došao je u zagrebačko kazalište i ostao u njemu do umirovljenja g. 1964.

A što je u Kutijaru bilo osobito, to je njegova ljudska strana, o kojoj se malo ili nimalo govorilo, često se krivo tumačila, a baš ona ne bi smjela pasti u zaborav.

Rođen glumac, razvijen do velikog formata jednako doraslog domaćoj (npr. Budakova »Mećava«), klasičnoj (»Otelo«, »Kralj Lear«) i suvremenoj dramatici (»Aretej«), pa čak i karakternoj komici (Goldoni »Ribarske svađe«) Kutijaro je uvijek htio biti samo glumac. Nije otišao u borbu da tim putem »nešto postigne«, jer je već na polasku bio prokušan i poznat majstor scene, a poslije rata nastavio je svoje glumačko stvaranje, ne penjući se nikamo »naviše«, kao što je mogao i kao što su mnogi radili, često i s promašajima.

A staleške i društvene zadaće, koje je dobivao, shvaćao je zaista kao obavezu, a ne kao počast, svoj ponos nalazio je u mogućnosti da nešto korisno radi, za društvo i posebno za svoj stalež, i mnogo je toga u tom smislu i uradio. osobito kao dugogodišnji aktivni, a kasnije doživotni počasni predsjednik društva dramskih umjetnika, u kojemu je pomogao mnogima, obuzdavajući, osobito u poratnom »previranju«, mnoge neumjetničke i nehumane poteze pojedinaca, koji su npr. »sudili« kolegama zato što nisu dopustili da HNK propadne za vrijeme rata (!) tražeći u tome svoje »zasluge« i uspon, o čemu bi se mogle ispisati mnoge stranice. Biti pravedan i koristiti bio je Kutijarov glavni, zapravo jedini, opće poznati princip.

Impulzivan i dinamičan, znao je i pogriješiti, ali je, za razliku od mnogih

znao to i priznati, a svakako je značajno da je u sukobe dolazio s onima, koji se s njime ni u kojem pogledu nisu mogli mjeriti i zbog kojih je (recimo jednom i to) napokon otišao iz Zagreba u Zadar u naponu stvaralačke i fizičke snage, a ne zbog želje za mirovinom i ribolovom.

Bio je, dakle, po općem priznanju zaista krupna pozitivna i izuzetna pojava u hrvatskom kazališnom svijetu drugog rata i to je, uvjereni smo, dičnije u sjećanju na njega od službenih počasti, ma koliko bile i one zaslužne.

* * *

Ovog se puta otegao naš niz oproštaja od pokojnika, koje je teško prežaliti, to više što im uvijek ne vidimo doraslih zamjenika.

Željeli bismo završiti ta pogrebna sjećanja pred skorim »danom pokojnih« cvijetkom uz jednu sahranu, o kojoj novine neće pisati niti će ordenje na njoj blistati, a ipak će mnogima ostai u najdubljoj uspomeni.

U jednoj republici SFRJ živjela je skromna i ni za koga upadna seoska djevojka, pri kraju već starica, »golubinje duše«, pobožna i uvijek pri ruci mjesnoj crkvi za pjevanje u zboru i za svaku potrebu, kao što je, uostalom, svatko u selu znao da se njoj može obratiti u bilo kojoj nevolji, a njena pomoć neće izostati.

Za vrijeme prošlog rata, njena je siromašna kućica na kraju sela uvijek bila otvorena suseljanima i njihovim prijateljima, koje je nužda odvela u okrilje okolnih šuma, u njoj ih je uvijek čekao svježe ispečen kruh (kako je dolazila do brašna u to doba oskudice ,ostala je njena tajna) i topao kutak za barem časovito ublaženje noćne studeni, dok je njena krunica prolazila uporno kroz naređene prste uz žarku molitvu da ih Višnja zaštita ne napusti.

Kad je rat protutnjao, njena se dobrota nije zaboravila, bilo je i ponuda uzvratne pomoći, koju je ona odlučno odbijala, premda bi joj sve starijoj i sve slabijoj u njenoj neimaštini itekako bila dobro došla...

No nije mogla odbiti ni spriječiti da joj na nedavni sprovod, dulji i srdačniji od mnogih ugledničkih, ne dođu i njeni negdašnji »krušni sinovi« kako ih je zvala, sa svojim zastavama i da konačno javno u govoru ne opišu barem dio njenih davnih dobročinstava.

A onda se njihove zastave i križ u župnikovim rukama zajedno spustiše na pozdrav priprostom lijesu, koji je silazio u krilo zemlje, a oči svih prisutnih, bez razlike mišljenja i uvjerenja, zališe se suzama, kroz sve svijesti prostrujila je misao, koliko bi bilo ljepše na tom svjetu, kad bi se ljudi barem u ovakvim prilikama, iskreno zbližili...

Ali to se, nažalost, rijetko događa...

A u kojoj se republici ovo ipak dogodilo, nećemo navoditi iako ste naslutili da u našoj nije . . .

V. R.

SVJETSKE RELIGIJE U BORBI ZA MIR

Slikoviti univerzitetski gradić Princeton u američkoj državi New Jersey bio je od 29. kolovoza do 8. rujna domaćin III. *Svjetske konferencije religija za mir* (World Conference on Religion and Peace, kratica: WCRP). Prva takva Konferencija održana je 1970. u Kyotu, a druga 1974. u Louvainu. Iz naše je zemlje na poziv organizatora sudjelovala članica uredničkog vijeća »Marulića« Ljiljana Matković-Vlašić. Preko 350 učesnika iz 41 zemlje svijeta stiglo je u Princeton. Prvi put bila je prisutna i delegacija iz NR Kine (s osam članova), što je pobudilo veliku pažnju američke javnosti. Na ovoj Konferenciji, kao i na prethodnima, bile su zastupane najvažnije svjetske religije: kršćanstvo, islam, budizam, sikhizam, hinduizam, đinizam, šintoizam, židovstvo, te po jedan pripadnik Konfucija i Zaratustre. Predsjednik WCRP je katolički nadbiskup iz New Delhija Angelo Fernandes, čiji je mandat ovaj put produžen kao i generalnom sekretaru dr. Homeru Jacku koji vodi tajništvo u New Yorku u zgradi Crkvenog centra Ujedinjenih Nacija.

Valja reći da je *Svjetska konferencija religija za mir* u svom desetgodišnjem postojanju izborila sebi savjetodavni status pri Ujedinjenim Nacijama i time potvrdila veliki ugled što ga uživa ne samo u vjerskim krugovima.

Rad Konferencije odvijao se u komisijama, seminarima i na plenarnim sjednicama. Učesnici su se mogli opredijeliti za rad u tri komisije i u tri seminara. Naslovi komisija bili su slijedeći: 1. Religije i međunarodna ekonomska pravednost, 2. Religije i međunarodna sigurnost, 3. Religije i ljudsko dostojanstvo, odgovornost i prava. Seminari su imali ove teme: 1. Religije, odgoj i obaveza prema miru, 2. Jačanje duhovne dimenzije, 3. Multireligiozni dijalog i djelovanje u konfliktnim situacijama. Svaka komisija i seminar imali su još i radne podgrupe.

Princeton, gradić u kojem su svojevremeno našli utočište Thomas Mann, Jacques Maritain i Albert Einstein (čiju su kćerku učesnici Konferencije imali prilike osobno upoznati!) postao je odjednom mjesto koje vrvi raznolikim ljudima, među kojima upadaju u oči živopisni sariji Indijki, turbani sikha, kapice židovskih rabina, narančaste halje budističkih monaha. Za ovo šaroliko mnoštvo priređena je u katedrali sv. Patricka u New Yorku multireligiozna ceremonija koju je predvodio njujorški nadbiskup kardinal Terence Cooke. Rijetko kad učesnici neke konferencije imaju priliku susresti toliko značajnih ličnosti iz javnog i političkog života kao što je bio slučaj ovaj puta. Na samom početku, za učesnike Konferencije priredio je prijem John Templeton, osnivač poznate Templetonove nagrade za područje religije (ta je nagrada u neku ruku pandan Nobelovoj nagradi). U New Yorku u zgradi Ujedinjenih Nacija učesnike je dočekao generalni sekretar Kurt Waldheim, koji je u svom govoru naglasio da Ujedinjene Nacije trebaju u svom radu pomoć nedržavnih pokreta i organizacija. U Crkvenom centru Ujedinjenih Nacija prijem je priredio poznati političar Andrew Young, oko kojeg se u posljednje vrijeme diglo mnogo prašine zbog njegovih razgovora s Palestinskim oslobodilačkim pokretom. U Washingtonu, u zgradi Kapitola, učesnici su upoznali i čuli senatora Georgea McGoverna. Svakako, za sve je učesnike bio najznačajniji susret s predsjednikom Sjedinjenih Američkih Država Jimmyjem Carterom i njegovom suprugom na prijemu u Bijeloj kući. Tom se prilikom predsjednik Carter toplim riječima obratio svojim gostima naglasivši potrebu mira u svijetu »jer onome kome nije stalo do mira, nije stalo ni do života«.

Guverner države New Jersey objavio je izjavu u kojoj ističe da je III. *Svjetska konferencija religija za mir* susret od najvećeg povijesnog značenja za ovaj kraj od osnutka Sjedinjenih Američkih Država do danas.

Lj. M.

BIENNALE BEZ PUBLIKE I S MNOGO IZVANGLAZBENIH DOGAĐAJA

Jubilarni Zagrebački glazbeni biennale okupio je u vremenu od 12. do 18. svibnja šaroliko društvo sa svih meridijana i paralela, od kojih neki sigurno nisu imali što tražiti na ovoj već poznatoj smotri moderne glazbe. Izgleda da je dolazak pojedinaca i nekih ansambla bio uvjetovan pomanjkanjem financijskih sredstava, pa su se tako na programu jubilarnog Biennala našli i oni ansambli koje su obilato financirale njihove vlade. To se u prvom redu odnosi na komorne ansamble iz Nizozemske, Australije i posebno Portugala koji su nam kao »senzaciju« nudili avangardnu glazbu zakašnjelog tipa, ne imajući u svojoj evidenciji da je sve to bilo prezentirano u svijetu prije petnaestak godina kada su pojedina moderna izražajna sredstva u glazbi bila novitet. Komorni ansambli, poput nizozemskog, imali su čak i dva koncerta, što je na žalost doprinijelo izvjesnoj monotonosti jubilarnog Biennala.

Druga sekcija događaja ovogodišnjeg glazbenog Biennala odnosila se na niz izvanglazbenih sadržaja koji su prezentirani publici naročito prvog dana Biennala, a koji s glazbom nisu imali ama baš nikakve veze. To se odnosilo u prvom redu na laserske zrake koje su tjedan dana parale nebo Zagreba u večernjim satima, a koje već niti u tehnici ne predstavljaju nikakvu senzaciju. U ovu grupu treba ubrojiti i

igrariju »mobilodrom« (mali vlak koji reagira na sve nedaće okoline), zatim bedastoću »projekta« A. Goldsteina nazvanu »Pozvoni svojim zvoncem«, totalnu zbrku nazvanu »Sve u svemu, cakan-šiz« na Trgu bratstva i jedinstva, u kojoj su sudjelovale uglavnom zagrebačke osnovne škole i kulturno-umjetnička društva sa zakašnjelim izražajnim sredstvima avangardne glazbe kao i grupu neinventivnih i loših artista pod nazivom »Multigravitational aerodance« iz New Yorka. Slučajni namjernici na Strossmayerovu trgu, a njih ne možemo ni u kojem slučaju ubrojiti u nekakve poklonike moderne glazbe, valjda su mislili gledajući američke loše artiste da se radi o propagandi za gostujući cirkus »Roy«! Malo magle tim slobodnim vanjskim aktivnostima dodala je i skladba »Zagrebačka zvona« kanadskog skladatelja Crocompa u kojoj su crkvena zvona Zagreba trebala odigrati nekakvu ulogu, a sve se pretvorilo u vrlo pritajenu neorganiziranu zvonjavu koja se u središtu grada jedva i čula zbog nekakve visoko frekventne bušilice (da li biennalne?) ispred »Na-me«, a koja je stvarala paklensku galamu. Ovdje treba pored ostalih spomena nevrijednih »projekata« dodati i nastup neinventivnog Tomislava Gotovca na Trgu Republike s grupom koja je fućkala. Taj Gotovac se na kraju jednostavno skinuo gol i protrčkarao po Trgu, što je za list »Polet« bila glavna atrakcija Biennala, a po »Vjesnikovom« literarnom kritičaru Tenžeri raskid s konvencijama učmale sredine itd. Golotinja sama po sebi ne predstavlja senzaciju ako je prezentirana kao stvaralački čin (sjetimo se gostovanja Nizozemskog baleta prije nekoliko godina u Jugoslaviji!), ali može biti sasvim apsurdna ako se ništa s njom ne kaže, što je bio slučaj s Gotovcem, koji nam je osim toga pokazao osim neukusa svoje nezgrapno i nelijepo tijelo koje bi bilo daleko atraktivnije da je ostalo pokrito!

Za mene osobno je pravu vrijednost predstavljao Simfonijski orkestar jugozapadnog radija iz Baden-Badena s izuzetnim dirigentom Ernestom Bourom na dva koncerta. Dok smo na prvom koncertu čuli pomalo konvencionalne skladbe Bouleza i Zimmermanna, te umješniju skladbu Serockog, dotle su pravo osvježenje i pažnju pobudile skladbe Kelemena »Infinity« i posebno »Ka« Rubena Radice u senzacionalnim izvedbama. Pokazalo se da se ova naša dva skladatelja vrlo vješto izvlače iz faze pukog eksperimentiranja stvarajući maštovito strukturirane skladbe moderne orijentacije. Ovdje bih želio istaknuti i vrlo intenzivno koncipiranu »Gričku intradu« Marka Ružđaka u izvrsnoj izvedbi Limene glazbe zagrebačke vojne oblasti (dirigent J. Janković) drugog dana Biennala. Drugog dana smotre imali smo priliku čuti i takozvanu »minimalnu glazbu« u izvođenju M. Nymana iz Londona i Ansambla za drugu novu muziku iz Beograda koja nas zbog svojih minimalnih kvaliteta i dostignuća nije mogla zainteresirati.

Treba svakako spomenuti i tri koncerta ponoćnog kluba u kojem su nastupili tri odlična strana pijanista (Paul Bley, Tete Montoliu i Abdulah Ibrahim Dollar Brand).

Čini se da je uvrštenjem koncerta »Jugoslavenska avangarda i folklor« u program Biennala konačno došlo do pravog vrednovanja uloge našeg narodnog melosa u avangardnim strujanjima premda su takozvani moderni skladatelji godinama odbacivali folklor kao mogući izvor inspiracije. Pokazale su skladbe Kuljerića, Srebotnjaka, Horvata, Komadine i Petrovića da folklor može biti izvrsna podloga i sasvim modernim glazbenim razmišljanjima.

Moram reći da se na Biennalu pojavila izvjesna nama nepoznata dama iz New Yorka Meredith Monk sa »skladbom« za čašu i glas pod naslovom »Naša dama od davnina«. Ova dama je »svirala« po čaši i izvodila nekakve kolorature bez sistema i smisla. Zanimljiv je bio projekt nazvan MO-TO-SO (»Move to sound«) u kojem je dominirala inventivna koreografija Hrvoja Ježića i angažirani nastup pjevačice Rahele Burzevske.

Sve nas je ugodno iznenadio Duhački orkestar rudara iz Engleske svojom uigranošću i tehničkom spremom izvodeći zanimljiv program domaćih (Globokar) i stranih djela. U podugom i posebnom programu Radionice MBZ-a 79. čuli smo samo djela domaćih skladatelja (Kulenović, Ružđak, Gagić, Detoni, Devčić, Parać, Foretić). Najviše se svidjela Paraćeva skladba »Collegium vocale« u upravo virtuoznoj izvedbi ansambla »Collegium vocale« iz Kölna koji se predstavio i kao umjetnički ansambl sposoban da udahne život i najmodernije pisanim skladbama. U svojoj »Semioperi 78/79« Silvio Foretić nije na žalost do kraja proveo uspješno započetu parodiju opere, tako da se drugi dio pretvorio u ponavljanje i dosadu. Šteta! Spomenimo da smo imali priliku čuti i jedan program Elektronskog studija Trećeg programa Radio-Beograda koji nam je potvrdio davnašnji zaključak da glazba nastala elektronskim ujedinjavanjem zvuka i raznim kombinacijama ne može biti ljudska i životvorna. Recimo na kraju da je u okviru Biennala prikazano i nekoliko filmova koji nisu imali mjesta na ovoj smotri (Bergmanov film prema Mozartovoj operi »Čarobna frula«, Russelov film »Lisztomania« itd.). Jedan film (Syberbergov »Razgovori s Winifred Wagner«) je zabranjen iz političkih razloga, što je sasvim razumljivo tim više što znamo tko je Winifred Wagner i što bi ona eventualno u tom filmu mogla reći. Čini se da to jedino nije bilo jasno upravi Biennala! Recimo i to da je izdavačka kuća »Donemus« iz Nizozemske priredila izložbu svojih izdanja, a da je Glazbeni informativni centar iz Zagreba priredio izložbu »Glazbeno stvaralaštvo naroda i narodnosti Jugoslavije na pločama« na kojoj su gramofonska izdanja s djelima slovenskih umjetnika našla dostojno mjesto, što prije nije bio slučaj.

Treba registrirati da je publike bilo vrlo malo, tako da je na najatraktivnijim koncertima u dvorani »V. Lisinski« znalo biti u velikoj dvorani vrlo često i do tristo posjetilaca. Akcije u okviru »urbofesta« na otvorenim prostorima nisu predstavljale nikakvu novost za Zagreb, jer su 1975. i 1977. (po mojem sudu najbolje bienalske smotre do sada) imale u takvim prostorima niz predbijenalskih tribina koje su animirale publiku unaprijed. Ovako će do slijedećeg Biennala ponovo trebati okupiti razjurenu publiku. Pisac ovih redaka prisustvovao je gotovo svim koncertima Biennala, pa zato smatra da je vrlo nekorektno da je dio takozvane službene kritike (Jagoda Martinčević-Lipovčan u »Vjesniku«) nastojao svim silama registrirati velik broj publike na glazbenim manifestacijama. Takve konstatacije ne pomažu niti Biennalu, a niti raznim SIZ-ovima koji ga financijski pomažu.

Siniša Hrestak

DVA VRIJEDNA KONCERTA U ĐAKOVAČKOJ KATEDRALI

Uz tradicionalnu smotru folklora »Đakovački vezovi« već se više godina održavaju i koncerti ozbiljne glazbe u jedinstvenu prostoru, kako po izgledu, tako i akustički, velebne Strossmayerove katedrale. Ove su godine vrijedni organizatori »Vezova« osigurali nastup zaista vrhunskih umjetnika. Nastupili su (7. srpnja) mezzosopran Nada Puttar-Gold, sopran Branka Beretovac i orguljaš Željko Marasović, a uvod koncertu dao je domaći mješoviti zbor KUD »Sklad« pod vodstvom Vinka Brezovara.

Brojne slušatelje najviše su oduševila dva dueta uz pratnju orgulja, za sopran i mezzosopran, G. B. Pergolesija, te popularna »Ave Maria« Bach-Gounoda u vrhunskom tumačenju Nade Puttar-Gold, zatim njena interpretacija Pergolesijeve arije Largo i Mozartov »Agnus Dei« u tumačenju Branke Beretovac. No cio koncert, uključivši solo-točke za orgulje i majstorsku suradnju Željka Marasovića sa solisticama, može se ubrojiti u vrhunske koncerte održane izvan tzv. glazbenih središta, a služio bi na čast i bilo kojem poznatom centru!

Domaće slušatelje posebno je zanimao nastup njihova »Sklada« koji je izveo a capella po jednu skladbu M. Brajše-Rašana, Wendlera i Griesbachera. To je vrlo dobro uvježban zbor, doduše s dionicama nejednake vrijednosti, ali koji Vinko Brezovar vodi sigurnom rukom i profinjenim osjećajem. Njihov nastup na koncertu služi na čast zboristima, Đakovu i cijeloj Slavoniji. Koncert je bio dobro posjećen, publika nažalost nesabrana, pa čak dijelom i nedisciplinirana, no stalnim održavanjem koncerata organizatori će zacijelo i odgojiti publiku. Njihovi napori vrijedni su priznanja.

* * *

Dan kasnije u đakovačkoj katedrali nastupio je s kraćim programom muški pjevački zbor *Liedertafel* »Bavaria« iz Ludwigshafena. Njemački pjevači došli su u Slavoniju kao gosti osječkog Hrvatskog pjevačkog društva »Lipa«, pa su prvi koncert dan ranije (7. srpnja) održali u Dječjem kazalištu »O. Prica« u Osijeku, a 9. srpnja nastupili u osječkoj župnoj crkvi sv. Petra i Pavla. U programu dužem od pola sata gosti su otpjevali djela R. Prachta, F. Schuberta, T. Giordanija, F. Kuhlaua, G. F. Händela, H. Löfflera, Bach-Gounoda (popularna »Ave Maria«) i Palestrine-Bartoscha. Vrlo disciplinirani i izvanredno muzikalni pjevači nastupili su djelomično a capella, dijelom pak uz orguljašku pratnju s. Savije Brleković. S nekoliko točaka Osječanima se predstavio i tenor Dietrich Pauli. Posjet dobar, ali uz bolju propagandu mogao je i morao biti i veći.

Gosti su, s »bazom« u Osijeku, za svog boravka u Jugoslaviji posjetili i održali koncerte u još nekim mjestima Slavonije i Vojvodine. Oni su došli u našu zemlju kao gosti HPD »Lipa« s kojim već više godina uspješno surađuju.

A. R.

Knjige

Ivan Mužić: IZRAEL I ANTIKRIST

(Crkva u svijetu, Split, 1979.)

Ako vrijedi stara izreka, da koga Bog voli toga i kuša, onda On uistinu izraelski narod voli. »Odredio je, reći će Mužić, da Izrael usprkos svim progonima opstane i da postoji do svršetka vremena kao posebni izabrani narod i kao simbol svakog pojedinog naroda, čovjeka i čovječanstva uopće. Postojanje Židova kao posebnog naroda usprkos najstrašnijim progonima ostaje očiti znak Božje nazočnosti u svijetu«. Nakon razorenja Jeruzalema oko 70., i progonstva, u raspršenom Izraelu ostala je neizbrisiva nada u povratak u Obećanu zemlju iz koje su protjerani, i to će tako biti »dok se ne ispuni vrijeme neznabožaca«. Vrijeme će se, dakle, ispuniti; doći će do povratka i Jeruzalem će prestati biti gažen. Ta nada u povratak kroz povijest davala im je snage da izdrže. Prije nego Mesija ponovno dođe, nastat će »groza pustoši na svetom mjestu«. Iz svega što kažu Marko i Matej proizlazi da će središte tih posljednjih događaja biti Palestina. I još nešto: Prije onoga zadnjeg događaja — dolaska Mesije — vrijeme je Antikrista. Taj Pavlov čovjek grijeha, Sin propasti, Bezbožnik, nije Sotona, nego će se njegov dolazak, popraćen silom, čudesima i zavođenjem onih koji nisu vjerovali u istinu, nego su pristali uz nepravednost, zbiti uz pomoć Sotone. Taj će Bezbožnik, Antikrist ustati protiv svega što ljudi zovu Bogom ili drže za sveto. Zaslijepljenost i strah stvorit će situaciju da je pitanje »kadâ Sin čovječji dođe, hoće li uopće naći vjere na zemlji?« I Apokalipsa vidi ostvarenje antikristovske političke vlasti uz pomoć lažnog učenja (pseudoreligije) koje nastoji zavladati mišlju i djelima ljudi na zemlji kao pravo Sotonino djelo. Postoji shvaćanje Antikrista kao kolektivnog pojma zla. U općoj predaji Crkve prevladava misao da je Antikrist pojedinac, ljudsko biće, i da će njegova vlast, univerzalna tiranija biti kratkotrajna. Ljude će pridobivati čudima, davanjem kruha i darivanjem moći (položaja) a za uzvrat će tražiti za sebe božanske počasti. Antikrist će se pojaviti i završiti u Palestini.

Mlada Crkva često trpi, i možda najviše od Židova. I eto psihološke pozadine, gotovo opsesije, trajnog antijudaizma. Koliko li se je puta u povijesti aktualiziralo razmišljanje o Antikristu i koliko li će još puta biti? Rezimiranje rečenog o Antikristu i Mužićevo osobno razmišljanje o Bezbožniku — vrlo je zanimljivo. Zanimljiva je činjenica da Mužić uopće o tome razmišlja, i posebno kako razmišlja.

Kako smo često vrlo površni i nepravedni u prosuđivanju i osuđivanju evropskog kršćanskog srednjeg vijeka, kako se često pokazujemo pravim neznalicama kada, npr., različite pokrete, redove i pojedince ili preziremo ili ismijavamo! Čini nam se vrlo zanimljivim Toynbeeova konstatacija, da su oni sveci u srednjem vijeku koji su se fizički odvajali od svoje ljudske subraće (pustinjaci, pokornici i stroge klauzure), stupali u daleko aktivniji odnos s mnogo širim krugom nego što bi bio onaj koji bi se zatvorio oko njih da su ostali u svijetu i proveli život u nekom svjetovnom zanimanju. Oni su utjecali na svijet iz svojih udaljenih boravišta s većim djelovanjem nego car u glavnom gradu, zato što je njihovo osobno nastojanje za svetošću bilo oblik društvenog djelovanja, koje je pokretalo moćnije nego ijedna svjetovna socijalna služba na političkom području.

Izvući na svjetlo dana još jednom ovo odlično Toynbeeovo zapažanje u ovoj našoj sredini i u ovo naše pokoncilsko vrijeme za sebe bi bio gotovo dostatan razlog za čitavu ovu Mužićevu knjižicu.

Jedan junak iz *Demona* Dostojevskoga ističe kako Šigaljev predlaže podjelu čovječanstva na dva nejednaka dijela, tako da jedna desetina dobiva osobnu slobodu i neograničeno pravo na devet ostalih dijelova koji moraju izgubiti osobnost i pretvoriti se u neku vrstu stada i, uz neograničenu poslušnost nizom preporađanja prvobitne nevinosti, stići u neku vrstu prvobitnog raja, premda će ipak morati raditi. Drugi jedan junak opisuje budućnost po Šigaljevu tako da svaki član društva motri drugoga i da mora biti doušnik drugoga. U toj budućnosti svi su robovi, a u ropstvu jednaki; dok se velike sposobnosti proganjaju ili kažnjavaju.

Čitajući te retke što ih Mužić donosi ocrtavajući *carstvo Antikrista u viziji Dostojevskoga* gotovo bismo zaključili: pa taj Dostojevski je ili istinski vizionar iz prošlog stoljeća ili neki naš suvremenik. Njegov je Veliki Inkvizitor izraz svakog totalitarizma koji u ime postizanja nebeskog ili zemaljskog raja oduzima čovjeku slobodu i tako ga lišava osobnosti, a to znači pretvara čovjeka u nečovjeka, a sve u ime ljubavi prema čovjeku. Masa će položiti svoju slobodu u ruke Inkvizitora ili inkvizitorâ govoreći im kako je bolje da ih učine slugama, ali samo da budu siti. Na taj način masa doista može omogućiti i onom posljednjem Antikristu da zavlada.

U radu *Strast na Zapadu* Mužić odmah na početku konstatira da je ono što nazivamo poviješću Zapada nastajalo iz muke strasti. Njezinim nestankom potvrđena je današnja biološka ostarjelost Zapada, koja tumači zašto je nekadašnji osvajač sada sposoban samo za kapituliranje. Doduše, strast rađa ili pogoduje zlu, ali bez strasti nema ni »strastvenog« dobra, nema obraćenja koje je kadro pa i razbojnika i zločinca svake vrste, i u samostan odvesti. Zapad se je prepustio abuliji — zurenju u prazno. Kao da nam niti veliko zlo niti veliko dobro nemože doći sa Zapada, kao da je zapao u anemično očekivanje vlastite smrti i bezvoljno prati proces svoga umiranja.

U rezimiranju prvog rada *Teološki i povijesni pojam Antikrista* već smo nešto rekli o psihološkoj i teološkoj pozadini antijudaizma, kako je vidi Mužić. U članku *Metafizički smisao antijudaizma* držimo najznačajnijim ovaj pasus: »Svi progoni Židova oduvijek su imali isključivo metafizičku pozadinu. Svaki sustav koji niječe Boga neminovno mora mrziti Židove i kršćane. Poganstvo, dakle, nacizam kao i staljinizam, istim bijesom hoće tjelesno istrebljenje jednih i drugih i onda kad su oni najuzorniji podanici. Svaki totalitarizam se nada da će smaknućem kršćana i Židova ubiti u ljudskom rodu ideju o jedinom pravom Bogu. Odatle sotonska iracionalnost te mržnje, koja prema Židovima mora biti posebno neograničena«. Uza sve što bi se s Mužićem složili u rečenomu, čini nam se ipak pretjeranim reći »Ne postoji ljudska sila koja bi mogla uništiti Židove, jer uništiti njih značilo bi uništiti *jedine* postojeće svjedoke Božje opstojnosti. Ne samo da je nemoguće uništiti taj narod, nego je to isto i s njegovom državom«.

U deklaraciji pape Pavla VI. *Nostra aetate* iz 1965. prvi je put javno i jasno rečeno da se odnos prema Kristu i njegovoj muci ne može, iako su židovske vlasti sa svojim sljedbenicima insistirale na Kristovoj smrti, uračunati ni svim Židovima bez razlike, koji su onda živjeli, ni današnjim Židovima, pa je preporučio da se Židovi ne prikazuju kao da su od Boga odbačeni i prokleti i kao da bi to proizlazilo iz

Svetog pisma. I tako je taj dekret prvi značajan i ozbiljan pokušaj kidanja s tradicionalnom averzijom u kršćanstvu prema Židovima. U drugom dijelu članka *Židovstvo i Zapad* Mužić nas upoznaje s masonerijom, o čemu se kod nas poslije rata vrlo malo pisalo, a za koju jedan političar kod nas prije nekoliko godina reče da ipak stvarno nije nestala, nego da djeluje, kao i uvijek, iz pozadine. I ovdje nas je malo iznenadila tvrdnja ovako izražena: »Masonska se subverzija, čini se, izravno očituje u primjeru isusovca T. Chardina — prijatelja i miljenika masona — u čijim se djelima osjeća panteističko fantaziranje u smislu da je sve — materija pa i sam Bog — podložno evoluciji«.

Ova Mužićeva knjižica — šezdesetak stranica — predstavlja nam se aktualnijom mnogo više nego bismo to zaključili iz samog naslova *Izrael i Antikrist*. Mužić je za obradu problema, vidi se, konzultirao stariju i noviju literaturu na više jezika. Svaki od ovih šest eseja, od kojih su neki već objavljeni u *Crkvi u svijetu* i *Maruliću*, cjelina su za sebe ali imaju kao zajedničku notu veliku ljubav prema izraelskom narodu, gotovo bismo rekli, veću nego prema »novom Izraelu«.

Još bismo jednom istaknuli aktualnost ovih eseja, aktualnost u *ovom* povijesnom trenutku i na *ovom* terenu. Oni su više glasno razmišljanje — suzdržano napisano — nego iznošenje samih činjenica; oni su svojevrsno psihologiziranje i teologiziranje problematike koja je otvorena i koja je draškala evropski duh jučer, a bit će tako, po svoj prilici, i sutra, jer životni problemi Izraela vrlo su slični problemima »novog Izraela«, a ovi su opet dio općeljudske problematike.

Petar Zdravko Blaić

ROSA I DIM

Osvrt na jednu pjesničku zbirku

Ako se sjetimo Stjepana Konzula Istranina (1521—1579) i njegova djelovanja među Gradišćanskim Hrvatima, zatim različitih pisaca—svećenika koji su se u 16., 17. i 18. stoljeću javljali kao latinisti, za koje možemo pretpostaviti da su i hrvatski pisali, pismenost — i književnost — na narodnom hrvatskom jezku u Gradišću stara je najmanje 400 godina.

Najveća zasluga za očuvanje hrvatskog elementa u Gradišću pripada njegovu učiteljstvu i svećenstvu. Oni su davali i daju snagu svojoj materinskoj riječi koja se je održala sve do danas. Njihove portrete nalazimo u knjizi Martina Meršića ml. »Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati«, izd. Čakavski sabor 1972.

Augustin Blazović (1921) jedan je od živućih pjesnika Gradišćanskih Hrvata, (njima) poznat kao urednik »Glasnika«, autor nekoliko igrokaza, pisac mnogobrojnih nabožnih i kulturnopolitičkih članaka i kao dušobrižnik među Gradišćanskim Hrvatima u Beču gdje kao takav i danas djeluje.

Kad je Nikola Benčić svojevremeno pokušao dati konture pjesništvu Gradišćanskih Hrvata, za Blazovića kaže »... pojavio se 1961. šapirografiranom zbirkom pjesama pod naslovom 'Vigilija — Bdjenje ili virostovanje'. Drugu zbirku do sada nije uspio izdati ... Augustin Blazović je uz tradicionalni, sakralni sadržaj i rodoljubno i šaljivo pjesništvo obogatio gradišćansku liriku novom formom i sadržajem ...« (v. N. Benčić, Pjesništvo Gradišćanskih Hrvata, u: Gradišćanski Hrvati, izd. Čakavski sabor, Zagreb 1973, 97—106).

Prošlo je gotovo šest godina od »Vigilija« i Blazović se opet predstavio novom (drugom) ukusno opremljenom zbirkom pjesama »Rosa i dim« (kao prvi naslov zamislio je »Na mostu«). Zbirka je izašla u izdanju Hrvatskog štamparskog društva kao 23. knjiga u Trajštofu 1977. Autor spomenute zbirke predstavio se ovog puta sa devedesetsedam pjesama podjeljenih u deset ciklusa: »Čežnja za domovinom« (15 pjesama), »Ljubav i bol« (13 pjes.), »Čudan san zimske noći« (13 pjes.), »Šale« (11 pjes.), Romanse i balade« (5 pjes.), Magnolija cvate u parku« (8 pjes.), »Španjolske elegije« (7 pjes.), »Zapleten u mrižu« (15 pjes.), »Na putu sam u Betlehem« (17 pjes.) i »Prijevodi« (10 pjesama).

Kad bismo pledirali za činjenicu da su »pjesništvo Gradišćanskih Hrvata, kao i čitavu pismenost, gajili svećenici i učitelji ... koji su u književnosti ispunjavali samo svoju dužnost...

»(Benčić, op. c. 98) već bi samim tim pojava Blazovićeve zbirke bila opravdana, bez obzira na ovu ili onu kategoriju.

Da je pak Mati Meršiću — Miloradiću (1850—1928) prvom uspjelo pisati pjesme domaćom gradišćanskom riječi, u to ne možemo sumnjati. Svojim dolaskom iz naroda k narodu pjesničkom riječi, Miloradić je stekao ugled istinskoga preporoditelja. Stoga nije nimalo začuđujuće da su se mnogi ugledali u njega, pjevajući na »njegov način« kojeg se i sam Blazović ne odriče: »Ča se tiče formalne strane, imaju njegove (Miloradićeve, A. J.) pjesme jako visok nivo i u jeziku i u gramatikalnoj pravilnosti, a osobito i u ritmu i pjesničkom oblikovanju. No, dijelom je i ova savršenost vodila tomu, da su naši pjesniki, možda i predugo nasljedovali i kopirali njegov način pjevanja (vidi se to i kod nekih mojih pjesam)«. (Blazović, Rosa i dim, 159).

Blazović je svjestan vrijednosti Miloradićeve poezije na koju je navikao njegov narod, jer skoro do danas samo ona ima pravo značenje pošto je sastavljena na »njegov način«, pa je i Blazović u tom pravcu pošao (»Zato i ova zbirka sadržava dosta pjesam ovakove vrsti«).

Takvom »načinu« Blazovićeve poezije vjerojatno su pogodovale riječi Ignaca Horvata (1859—1973) koji je u predgovoru prvog izdanja Miloradićevih »Jački« (1933) napisao: »... u ovoj knjigi sakupljeno je toliko bogatstvo ovoga jezika, da nećemo pretirati, kad velimo, da bi se mogao iz riči ovih Miloradićevih pesam sastaviti skoro potpun ričnik našega narječja. Ki se hoće naučiti jezik gradišćanskih Hrvatov, ta neka čita ovu knjigu«. (citiramo prema, Robert Hajszan, Ignac Horvat, Pinkovac 1979, 30).

Treba svakako spomenuti da Miloradić u svom pjesničkom izričaju nije ostao kod svoje zavičajne varijante govora (Frakanava) već je svjesno težio za jezičnom koinè, te je pisao stiliziranim sjeveročakavskim govorom Gradišća koji je sličan čakavsko—ikavskom govoru u Lici. (v. Ivan, Lav, Sučić, Dijalekti i književnost Gradišćanskih Hrvata, u: Zbornici čakavskog sabora, svez. 4, Žminj 1972, 98—99; usp. još Gerhard Neweklowsky, Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und angrenzenden Gebiete, Verlag der Österreichen Akademie der Wissenschaften, Wien 1978).

Kao što Miloradić pjeva veselje i bol, tugu, tako i Blazović ostaje u okviru istih motiva. On slijedi Miloradića također u zbližavanju pisanog gradišćanskog jezika s književnim jezikom u Hrvatskoj, jer uvjeren je da je za opstanak Gradišćanskih Hrvata u »njemačkom moru« potrebna kulturna zajednica s braćom na jugu. U pjesmi »Jug« vidljiva je želja za takvim kulturnim zajedništvom:

U mojoj krvi klije žega juga
Sva gola strast Dinarske planine,
Jadrana plavog tajne dubine,
U mojoj duši bdije čežnja juga.

U mojoj krvi klije borba juga,
U kojoj seljak mučno reže brazdu,
U kojoj mati rodi djecu hrabru,
U kojoj biju moji preći Turka.

U mojoj krvi svira radost juga,
U pjesmama, u ritmu burnog plesa,
Kad kolo gazi divlja mlada četa.

U mojoj duši cvate mladost juga
U njoj se grli veselje i tuga
Ko sunčan jug i sudbina Slavena.

Blazović je još s nekoliko štokavskih pjesama pokazao da je zapravo po svojoj pjesničkoj ambiciji nekako prisiljen oslanjati se na književni hrvatski jezik te ujedno time prešao uže granice čakavske tradicije u Gradišću. Štokavske su mu pjesme u zbirci: »Rosa i dim«: Pjesnik u jeseni, Slomljeni vrč, Pisasso-slika jednog života, Uvela usna, Jesenska kiša.

Blazović kao da moli za ispriku kad na kraju zbirke u »Umjesto uvoda« kaže: »... teško je kod nas pisati pjesme i zbog jezika, ki se neprestano razvija, a naročito zbog naglaska, ki je i kod nas različan u različni kraji i seli, a osobito se razlikuje od naglaska u književnom jeziku«. (v. Božidar Finka, O čakavskom dijalektu gradišćanskih Hrvata, u: Čakavska rič, 2, Split 1976, 65—81 + šest karata).

Onaj tko je zaljubljen u Gradišće i postojan u toj ljubavi, taj će lako u zbirci prepoznati Blazovića liričara svoje rodne Frakanave, slikara pejzaža

»Med Lajtom i Rozalijom«, »Pod Kisečkimi brigi««, »Stinjaki iz Frakanave«. Prepoznat će i rodoljuba koji za svoju grudu gradišćansku strepi, boji se i nada (»Čežnja za domovinom«). U tom ciklusu u tematsko je žarište postavio aktualiziranje pitanja o domovini, ili suodnosa, Gradišćanski Hrvat — Gradišće. Pri tom Blazović izranja kao rodoljub, buditelj i vjerni sin Gradišća koji se za svoju domovinu boji jer

»... Hrvatska gruda! Rodi sine, kćeri,
da moj hrvatski narod ne uvene!«

(Hrvatski gaj)

on je do srca ganut, jer izumire riječ domaća:

»Tu rič hrvatsku oci su donesli,
Njoj su ostali ća do danas vjerni.
Srce mi srićno sluša vašu jačku,
Doma se ćuti, čujeć rič hrvatsku.

Ali to srce bolno mi zavrisne,
Od tuge žuhke premuklo se stisne,
Kad mora čuti: tuđu rič govoru
Dica u školi i v domaćem dvoru.«

(Hrvati na Hati)

on opet hrabri svoju braću:

»Ne boj se brate!
Šaku u šaku pruži!
Tako postanemo zmožni
ko čelični lanac,
ki se prekinuti ne smi«.

(Ne boj se brate)

Mogli bismo redati stih za stihom koji uči, hrabri, opominje sve u cilju očuvanja materinske riječi jer »... očuvanje, njegovanje i razvijanje našega materinskog jezika je u prvom redu naša vlašća dužnost i skrb«. (Blazović, Hrvatske Novine, Željezno 1975, 14, II, 1).

Augustin Blazović svojom je zbirkom »Rosa i dim« pokazao da je gradišćansko-hrvatsko pjesništvo prirodna veza s rodnim tlom, a ne neka egzotična biljka slučajno presađena iz dalekih strana. Ta je poezija bliska narodu, ona progovara direktno o čovjeku, radi njega i budućnosti Gradišćanskog Hrvata. To je potvrdio Miloradić a potvrđuje danas i A. Blazović, koji je dao vrijedan prinos pjesničkom riječi obogativši tako književnost Gradišćanskih Hrvata 20. stoljeća.

Alojz Jembrih

DIVOVSKI LIK FRA DIDAKA BUNTIĆA

Uz Spomenicu na Didaka Buntića, Zagreb — Mostar 1978.

Od rođenja Didaka Buntića, istaknutog hrvatskog franjevca hercegovačke redodržave, proteklo je stotinu i osam, a od njegove smrti punih pedeset i sedam godina. Pa ipak, unatoč tomu ime i djelo fra Didaka Buntića i danas živi u hrvatskom narodu, osobito u Hercegovini gdje je on rođen i gdje je djelovao. O šezdesetoj obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine, do čega je došlo Buntićevom inicijativom i zaslugom godine 1917—18, izašao je nedavno u nakladi »Kršćanske sadašnjosti« i Provincijalata Hercegovačke franjevačke provincije (Zagreb — Mostar 1978.) zbornik radova o fra Didaku Buntiću, (»Fra Didak Buntić — Spomenica«), tiskan u poznatom nizu »Analecta croatica christiana« kao deveti svezak. Očito je da su neki tekstovi, objavljeni u toj spomenici, napisani posebno za ovo izdanje, neki su pak vjerojatno godinama ležali u samostanskim ili obiteljskim pismohranama, te se sada prvi puta objavljuju, a neki su pretiskani iz starijih publikacija. Zajedno s različitim tekstovima i pismima samoga Buntića, koji su također objavljeni u ovoj knjizi, svi nam oni u potpunosti osvjetljavaju mnogostruki, divovski lik fra Didaka Buntića.

Na uvodnom je mjestu zbornika tiskana pjesma poznatog hrvatskog pjesnika Dragutina Domjanića »U slavu fra Didaka Buntića«. Ta pjesma nikako ne ide u red boljih Domjanićevih pjesmotvora, no nedvojbeno je vrlo zanimljiva kao kulturni dokument, koji svjedoči kako je pjesnik iz Prigorja shvatio i očutio djelo svećenika iz Hercegovine, kako je pjesnik iz sjeverne Hrvatske, o desetoj obljetnici Buntićeve smrti, doživio djelo svećenika iz južnih krajeva domovine. Slijedi zatim članak Didaka Ćorića, urednika ove spomenice, pod naslovom »Fra Didak Buntić — dobrotvor Hercegovine«, u kome su, između ostaloga, izneseni i temeljni životopisni podaci. I u nizu ostalih članaka navode se ponegdje biografski podaci i govori se o Buntićevim starčevićanskim uvjerenjima, te o njegovu dobrotvornom radu. O Hercegovini u doba fra Didaka Buntića, naglasivši da je riječ o »povijesnim okvirima«, piše Jakov Bubalo. Na temelju arhivske građe, samostanskih kronika i objavljenih podataka Andrija Nikić povijesno utemeljeno prikazuje »Život i rad fra Didaka Buntića«. Taj istaknuti povjesničar iz mlađe generacije zastupljen je u ovoj knjizi sa još dva priloga. U jednom posebice obrađuje prosvjetni rad fra Didaka Buntića; kao što je poznato, on je diljem Hercegovine otvarao tzv. hrvatske seljačke škole, te je tim putem opismenjeno više od trinaest tisuća osoba. Uz to, Nikić iznosi i podatke o Buntiću kao profesoru i ravnatelju franjevačke gimnazije na Širokom Brijegu. Treći Nikićev prilog odnosi se pak na velebnu baziliku na Širokom Brijegu koju je započeo graditi fra Didak Buntić. Andrija Nikić napisao je svojedobno monografsku studiju o Buntićevu spasavanju gladne djece iz Hercegovine i o njihovu slanju u Slavoniju i Srijem. (»Godine gladi«, Duvno 1974.). Međutim, o toj djelatnosti Buntićevoj piše u ovoj knjizi Ivo Bagarić. O svećeničkom liku tog velikana iz Hercegovine nalazimo u ovom zborniku prikaz iz pera Stanka Vasilja, a bivši provincijal hercegovačke franjevačke redodržave Rufin Šilić objavljuje članak pod naslovom »Fra Didak — provincijal«.

U ovoj su knjizi tiskane, kako je već spomenuto, i uspomene Buntićevih suvremenika i učenika. (Među njima valja spomenuti uspomene poznatog hrvatskog političara Bariše Smoljana). Iz svih njih naziremo, kao i na temelju prethodno spomenutih članaka, Buntićevu nesebičnost i dobrohotnost koja se očituje u svakom njegovu činu, pa bilo to u odnosu prema nekom seljaku i učeniku ili pak na službenoj razini, kada je Buntić, nakon osnivanja Kraljevine SHS, bio narodni poslanik. I u doba austro-ugarske i u doba starojugoslavenske vlasti Buntić se neprestano zalagao za hercegovački puk, te je često i prosvjedovao zbog neljudskih odnosa vlastodržaca prema njemu. U to je svrhu, primjerice, slao javne poruke-okružnice sadiocima duhana, ali je kadikad i službeno prosvjedovao kao narodni poslanik. Osobito je poznata njegova žestoka intervencija pri vojnim vlastima, kada je u Valjevu umrlo od smrzavanja stotinu i deset regruta iz Hercegovine i Dalmacije. U vrijeme kada je fra Didak Buntić umro, pričalo se i pisalo da je upravo taj događaj pospješio njegovu iznenadnu smrt.

Treba odati priznanje nakladnicima ove knjige, koja ima iznimnu dokumentarnu važnost, jer je nakon monografije Otona Knezovića o Didaku Buntiću (1938.) prva knjiga o tom velikanu. Pri kraju ovog kratkog prikaza te značajne knjige spomenimo još da joj je priloženo petnaestak fotografija što se odnose na život i veličanstveno djelo fra Didaka Buntića. Posebnu pak vrijednost predstavlja iscrpna bibliografija.

Tvrtko Varadin

ZABORAVLJENI HRVATSKI KIPAR

Duško Kečkemet: DUJAM PENIĆ, Naklada Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske, Zagreb 1979.

Nakon monografija o kiparima Ivanu Rendiću i Branislavu Deškoviću neumorni Duško Kečkemet objavio je još jedan vrlo značajan prilog proučavanju našeg modernog kiparstva. To je opsežna, vrlo solidna, znanstveno utemeljena monografija o Dujmu Peniću (1890-1946), zaboravljenom hrvatskom kiparu koji je svojedobno, za života, polučivao znatne uspjehe ne samo u nas nego i u inozemnim umjetničkim sredinama (Pariz, Amerika). Dapače, u vrijeme njegovih najvećih uspjeha izašla je u Parizu godine 1930. monografija o njegovu djelu iz pera Andre Vida Mihičića, ilustrirana sa dvadeset reprodukcija (Editions E. de Boccard). Ova netom izašla Kečkemetova monografija ponovno nam otkriva kipara Dujma Penića, jer o njemu se danas gotovo ništa ne zna. (Primjerice, Enciklopedija likovnih umjetnosti donosi o njemu svega petnaestak redaka bez ijedne reprodukcije). A ipak panorama hrvatskog kiparstva dvadesetoga stoljeća bila bi, nedvojbeno, znatno oskudnija bez Penićeva udjela, kako zaključujemo ne samo na temelju Kečkemetova teksta, nego i na temelju brojnih reprodukcija.

Kečkemet je monografiju o Dujmu Peniću podijelio na nekoliko odjeljaka. U prvome, pod naslovom »Život«, prati

kiparovo djetinjstvo i mladost u Splitu, zatim ga slijedi na radu u Mlecima kod kipara Ferraronija, prikazuje njegov prvi boravak u Zagrebu godine 1910, kada Penić izlaže s grupom »Medulić«, slijedi njegove boravke u Rimu i Beču, njegova lutanja diljem Europe od Stokcholma do Carigrada i od Madrida do Budimpešte tijekom 1913. i 1914., njegove boravke u New Yorku (1914—1920), Splitu (1920—1923), Parizu (1924—1932), ponovno u Splitu (1932—1936), te napokon u Zagrebu (od 1936. do smrti, 1946.). Cijelo to izlaganje o Penićevu životnom putu utemeljeno je na Kečkemetovim istraživanjima, na pisanju onodobnoga tiska, na sjećanjima Penićeve supruge, koja je pribilježila i mnoga kiparova sjećanja, zatim na sjećanjima njegova sina, te na kiparovim izjavama što su ostale zabilježene u tisku. U odjeljku pod naslovom »Umjetnost« Duško Kečkemet prati isključivo kiparski put što ga je prošao Dujam Penić od secesijskih oblika u tragu Meštrovića do svojevrsnog realizma s lirskim obilježjima što je predstavljao njegov posve osobni izraz. Vrhunac svoga stvaralaštva dosegao je Penić, čini se, potkraj dvadesetih godina u Parizu, kada su većinom nastali njegovi najljepši aktovi i početkom tridesetih godina u Splitu, kada su uglavnom nastali njegovi najsugestivniji portreti. Penićeva skulptura iz tog razdoblja znači nemalen prinos hrvatskom kiparstvu dvadesetoga stoljeća.

Autor ove monografije sastavio je i iscrpan katalog Penićevih djela koji obuhvaća više od stotinu i pedeset radova, a sadrži podatke o materijalu, veličini, vlasništvu, izlaganju i literaturi o djelu. Kečkemet je također priložio i popis od 28 samostalnih i skupnih Penićevih izložbi, nastojeći rekonstruirati, ukoliko uz izložbu nije bio tiskan katalog, koja su djela bila izložena, te je priložio i literaturu o tim izložbama. U monografiji nalazimo i opsežnu bibliografiju. Već smo spomenuli slikovni materijal knjige; dodajmo da je petnaestak fotografija dokumentarne naravi (Dujam Penić, njegove izložbe, katalozi, pozivnice i sl.), a oko stotinu i trideset predočuju bogato Penićevo kiparstvo. **D. H.**

DANICA 1980.

Hrvatski katolički kalendar za 1980. 224 str., 2 priloga u boji. Opremila prof. Zdenka Sertić. Izdalo HKD sv. Ćirila i Metoda.

Danica 1980, koja izlazi u Branimirovoj godini, kada se sjećamo kontinuiteta naše vjernosti Crkvi apostola, intonirana je u tom duhu. Nakon hrvatskih vladara, svetaca i književnika, došli su na red službeni predstavnici Crkve, a sada, evo, i apostoli, čiji se crteži nalaze u kalendariju Danice i džepnog kalendara. Izradila ih je po običaju prof. Zdenka Sertić, zaokruživši na taj način svoj izvanredni mali panoptikum nacionalne i crkvene povijesti. Nakon uvodne riječi gl. urednika prof. Radovana Grgeca nalaze se u prvom dijelu Danice stihovi P. Grgeca i M. Validžića te članci o apostolima. Tekstovi i likovni prilozi govore i o drugim predstavnicima Crkve (npr. redoslijed rimskih biskupa, Ivan Pavao II, kardinal Šeper itd.).

Tu su i uobičajene rubrike i posebni prilozi u boji (za naše ljude u inozemstvu i »Mala Danica« sa svojim popularnim nagradnim natječajem). U ovoj Danici, kao zborniku pučke literature (što je glavna svrha djelatnosti HKD sv. Ćirila i Metoda, nekadašnjeg Društva sv. Jeronima) nalaze se i ovaj put prilozi naših seljaka i radnika, ali i vrijedni beletristički prilozi. Javljaju se mnogi stari i mlađi suradnici, mnoga poznata i nova imena. Dovoljno je navesti taj impozantni slijed imena da vidimo kako je Danica i ove godine ispunila naša očekivanja. Navedimo uz spomenuta samo neka imena suradnika:

Ante Miličić, Stanko Dominić, Ivan Ćuk, Tomo Vereš, August Đarmati, Srećko Bošnjak, Martin Kirigin, Žarko Brzić, Ante Jakšić, Mira Preisler, T. H. Mar, Josip Velebit, Branko Krilić, Tomislav Prpić, Dubravko Horvatić, Ivo Balentović, Stjepan Džalto, Josip Berka, Dragan Čuturić, Vladimir Horvat, Juraj Lončarević, Đuro Kuntarić, Vinko Dorčić, Frane Sentinella, Jelka Kurtnaker, Ivan Alilović, Ante Starčević, Oskar Piškorić, Marko Kadić, Antun Jovanovac, Stjepan Šegudović itd. Dakle, imena što predstavljaju jedan čitav svijet koji djeluje u okviru ćirilometodske izdavačke djelatnosti. Mnogi od njih, iako vrijednost njihova pisanja nitko ne može poreći, često su zaboravljani i prešućivani u drugim krugovima, a mnogi surađuju i u »Maruliću« i u ostalim ćirilometodskim (svetojeronimskim) izdanjima.

M. G.

Vijesti

12. VIII. 1979. umro je u Parizu od raka u 66. godini života poznati pisac kršćanske inspiracije *Gilbert Cesbron.*

* * *

Mogućnosti 5 i 6/79. objavile su *Marulićev* spis *»Pouka za čestit život«* u prijevodu i komentaru *B. Glavičića.*

* * *

28. VII. 1979. umro je u Starnebergu poznati suvremeni filozof *Herbert Marcuse,* njemački Židov, koji je od 1933. živio u Americi.

* * *

31. VII. 1979. otvorena je u Rimu izložba o životu i djelu *Lava Tolstoja* prigodom 150. godišnjice njegova rođenja.

* * *

Umaški *»Susreti«* br. 22-23/79 donose priloge o nekim suradnicima »Marulića« (V. Rabadan, R. Grgec, M. Vaupotić, B. Pavlović, A. Parčina, M. Redžep, Đ. Kuntarić, A. Nametak, A. Žužul-Marinović, R. Etinger, S. Dominić, Z. Milković, I. Jembrih, A. Šimunić, S. Džalto, A. Jovanovac, A. Jakšić, R. Kupareo itd.). »Susrete« uređuje naš ugledni suradnik, književnik I. Balentović.

* * *

8. VIII. 1979. umro je u Zatonu kod Šibenika naš suradnik i član HKD-a *dr. Ante Živković.*

* * *

Na ovogodišnjem »Splitskom ljetu« izvedena je *Marulićeva »Judita«* koju je za kazalište prilagodio Tonko Maroević, a režirao i dramatizirao Marin Carić.

* * *

U 94. godini života umro je u Cesenaticu talijanski književnik *Marino Moretti,* prijatelj Papinija, Palazzeschija i Panzinija.

* * *

24. VI. 1979. umro je u Parizu u 65. godini života liječnik i svećenik *Marc Oraison,* poznati katolički pisac.

* * *

Ovogodišnju nagradu »Strega« dobio je pisac *Primo Levi* za djelo »Zvjezdani ključ«.

* * *

Prema podacima prošle godine bilo je na svijetu *648 milijuna katolika* i *359.560 svećenika.*

* * *

13. VII. 1979. umro je u Biogradu hrvatski književnik *Berislav Nikpalj,* a *2. VIII. 1979.* u Zagrebu naš suradnik, književnik *Janko Matko.*

* * *

U sarajevskom »Odjeku« br. 18/79 izašla je recenzija *Luke Paljetka* o »Nebeskom stadionu«, zbirci pjesama našeg suradnika *Mehe Barakovića.*

Djelo *Danila Kiša* »*Grobnica za Borisa Davidoviča*« izlazi prevedeno na francuski kod Gallimarda u Parizu.

* * *

Slijedeći *Svjetski kongres katoličkog tiska* održat će se u Rimu od 23. do 28. rujna 1980.

* * *

»Zvona« 9/79. donose izvatke članka A. V. Mihičića iz »Marulića« br. 1/79. pod naslovom »*Kožarićev Matoš*«.

* * *

Nikaragvanski pjesnik, svećenik i sandinistički borac *Ernesto Cardenal*, o kojemu smo u našoj reviji mnogo pisali i čije smo pjesme objavljivali, postao je nakon svrgavanja Somoze u novoj vladi ministar za kulturu. Cardenal je rođen u Managui 1925. god.

* * *

Nagradu EMI kao najbolja TV-serija dobili su ove godine »*Korijeni*«, poznati i našoj publici.

* * *

»Vjesnik« od 16. IX 1979. počeo je objavljivati u nastavcima prijevod najnovijeg romana *Grahama Greenea* »*Ljudski faktor*«.

* * *

O. *Karlo Prendivoj* preveo je opet jedno važno djelo, zbornik radova o *Thomasu Mertonu*, trapistu i jednom od najznačajnijih suvremenih pisaca kršćanske inspiracije. Radove je sakupio *Patrick Hart*, a knjiga je objavljena pod naslovom »*Th. Merton-monah*«. Kod nas je već prije toga objavljeno Mertonovo djelo »*Nove sjemenke kontemplacije*«.

* * *

18. X. 1979. bilo je otvorenje obnovljene *Ćirilometodske knjižare* (Zagreb, Kaptol 29). Knjižaru je prigodnim govorom otvorio glavni urednik HKD-a prof. *Radovan Grgec*, a nakon toga su pjesnici prof. *August Đarmati* i prof. *Mirko Validžić* recitirali svoje pjesme. Među velikim brojem prisutnih bio je i zagrebački biskup dr. *Josip Lach* i predsjednik HKD-a dr. *Antun Ivandija*.

* * *

Nobelovu nagradu za mir dobila je ove godine naša zemljakinja *Majka Terezija*, Albanka rodom iz Skoplja, dok je *Nobelovu nagradu za književnost* dobio grčki pjesnik *Odiseas Elitis*.

* * *

U zagrebačkom časopisu »*Vikend*«, br. 594/79, objavljen je članak o posljednjim danima poznatoga pjesnika kršćanske inspiracije pod naslovom »*Đuro Sudeta, čemerni grešnik*«.

* * *

U časopisu »*Herder-Korrespondenz*, br. 10/79, objavljen je članak o religiozno-političkim prilikama u Jugoslaviji u kojemu se (str. 491—492) govori o grupi »*Rasudbe*« (posebno je spomenut Hrvoje Starčević, autor članka »Reakcionarnost HKD sv. Ćirila i Metoda i Glasa Koncila«).

* * *

Izdavačka kuća »Le Seuil« objavila je djelo *Simone Fraise* »*Peguy*«.

* * *

U Splitu je u prostorijama novoosnovanoga književnog kluba (bivšeg *Čakavskog sabora)* promovirano novo izdanje djela *Marka Marulića*.

* * *

19. X. 1979. bilo je u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci otvorenje izložbe i promocija bibliografskog izdanja »*Maximus in minimus*«, posvećeno uspomeni *Julija Klovića*, sa stihovima *Ivana Goluba* i bakropisima *Ivana Lackovića Croate*.

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA

25. X. 1979. — prof. Radovan Grgec: *Modeli, idoli i ideali mladih* (Simpozij biskupa Evrope).

S A D R Ž A J

Radovan Grgec: Uz broj 5/79 385
* **August Đarmati:** Kasna jesen u meni 387
* **Ivo Sokač:** Domaj 388
Htjela bih 388
Ivan Vladimir Horvat: Problem muzikalnosti stila u Matoševoj noveli »Camao« 389
Branko Krmpotić: Matoševa majka — Našičanka 395
* **August Đarmati:** Vez 399
Alija Nametak: Sladokusni recepti i susret rođaka 400
Stjepan Džalto: I sve je u redu — što se dječaka tiče 406
* **Andro Vid Mihičić:** Kiparu 408
* **Vlado Horvatić:** Autoportret svakog pjesnika 409
Radovan Grgec: Uz rub (9) 410
* **Marija Ređep:** Tuga mi neka 413
Stjepan Krčmar: Nenapisano pismo 414
* **Ante Jakšić:** Teško je 419
Bruno Bulić: Moja rodna kuća 420
* **August Đarmati:** Indijski motiv 424
Svevlad Slamnig: Dvostranost pjesničkog čina 425
Dubravko Horvatić: Staljinov rođendan 427
* **Josip Radić-Planinić:** Ikebana 428

Mišljenja i reagiranja

Frane Sentinella: Sjećanje na stvaranje katoličkog žurnalizma kod nas . . 429
Vjeronaučna zajednica »Rasudbe« Uredništvu »Marulića« 436
I. Draganov: Što je šund? 437
T. D.: Uredništvu »Marulića« 439

Mozaik

V. R.: Theatralia et alia 440
Lj. M.: Svjetske religije u borbi za mir 470
Siniša Hrestak: Biennale bez publike i s mnogo izvanglazbenih događaja . . 471
A. R.: Dva vrijedna koncerta u đakovačkoj katedrali 473

Knjige

Petar Zdravko Blajić: Ivan Mužić: Izrael i Antikrist 474
Alojz Jembrih: Rosa i dim 476
Tvrtko Varadin: Divovski lik fra Didaka Buntića 478
D. H.: Zaboravljeni hrvatski kipar 479
M. G.: Danica 1980 480

Vijesti

S raznih strana 481
Književne večeri u listopadu 482

MARULIĆ — Hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21
Uređuju: Radovan Grgec (glavni i odgovorni urednik), Ante Jakšić i Svevlad Slamnig

Nove publikacije

1. *Ivan Mužić: IZRAEL I ANTIKRIST.* Cus, Split 1979. Cijena 40 d.
2. *FRA DIDAK BUNTIĆ (spomenica).* Uredio fra Didak Ćorić. Izdavač KS i Provincijalat hercegovačkih franjevaca, Mostar 1979. Cijena 100 d.
3. *Nikola Pupovac: PUT U CARSTVO PRAVEDNO.* Vlastita naklada. Zagreb 1979.
4. *Paškal Cvekan: DJELOVANJE FRANJEVACA U VARAŽDINU.* Varaždin 1978.
5. *Mato Balić: GOTIČKI PROZOR.* Pjesme. Vlastita naklada. Zagreb 1978.
6. *Ivo Gugić: DUBROVNIK.* Vrelo života. Trogir 1979.
7. *Robert Hajszan: IGNAC HORVAT.* Željezno-Pinkovac 1979.
8. *MLADI TEOLOG.* Sarajevo 1979 (br. 1 i 2/79).
9. *Ružica Etinger: SUZA U PUSTINJI.* Pjesme. Progres-Zagreb 1979.
10. *SUSRETI 22/23.* Uređuje I. Balentović, Umag 1979.
11. *JUKIĆ 8/78.* Zbor franj. bogoslova »Jukić«, Sarajevo 1979.
12. *BC-REVIEW 16/79.* Ur. E. Pivčević. Bristol 1979.
13. *Ivan od Križa: USPON NA GORU KARMEL.* Preveo A. Bonifačić. Urednik: s. Marija od Presv. Srca. Split 1978.
14. *Ladislav Fišić: KORIJENI I ŽIVOT.* Povijest župe Dolac. Visoko 1978.
15. *Ante Rukavina: VELEBITSKIM STAZAMA.* Izd. Planinarski savez, Zagreb 1978.
16. *Aleksandar Šmeman: ZA ŽIVOT SVETA.* Svetotajinska filozofija života. Beograd 1979.
17. *Yves Ivonides: MAKSIMILIJAN KOLBE.* Izdao Provincijalat hrvatskih franjevaca konventualaca. Zagreb 1979.
18. *VJEŽBANJE U DIJALEKTICI.* Iz Platonova dijaloga »Parmenid«. Preveo Mladen Spahija. Zagreb 1979.
19. *Patrick Hart:THOMAS MERTON-MONAH.* Preveo K. Prendivoj. Izd. »Svjetla točka«. Zagreb-Odra 1979. Cijena 120 d.
20. *Ante Parčina: MEDITERANSKA POEMA,* Split 1979.
21. *KAČIĆ, XI/79,* Split 1979.
22. *Živan Bezić: STARE I NOVE TAJNE.* Služba Božja, Makarska 1979.
23. *Marija Bukovac: NA NEKOJ DRUGOJ ZVIJEZDI,* Zagreb 1979.